ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOM. XIV-XV

1944—1946

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1946

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII LITERAR

SERIA III. TOM. XIV—XV

1944—1946

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREŞTI, 1946

CUPRINSUL

TOMUL XIV

TOMUL XV

MORALA PERSONALISMULUI ENERGETIC

DE

C. RĂDULESCU-MOTRU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 16 Mai 1946

I. CONSIDERAŢII ASUPRA MORALEI FILOSOFICE

Regulile de conduită morală, pe care se simt obligaţi să le execute de bună voie membrii unei societăţi, ele fiind considerate ca o continuare a vechilor obiceiuri şi tradiţii religioase, constituesc morala etnică, sau naturală. Acelea propovăduite de Evangheliile creştinismului, constituesc morala creştină.

Parte din aceste reguli, precum şi unele cerute de interesul societăţii, au fost legate de sancţiuni şi încorporate legilor civile şi penale, constituind astfel morala legală, sau morala legiferată.

Deosebit de acestea, sunt regulile de morală elaborate de filosofi şi care completează în general sistemele filosofice ale acestora. Acestea constituesc morala filosofică. O morală fără sancţiuni şi obligaţii, dar nu mai puţin importantă, prin influenţa pe care ea o exercită asupra spiritelor de elită din fiecare epocă.

In paginile ce urmează, facem încercarea de a rezuma morala care decurge din principiile cuprinse în sistemul filosofic *Personalismul energetic*, în scopul de a răspândi cât mai mult în publicul românesc dragostea de muncă profesională şi respectul pentru vocaţie.

Inainte de rezumarea acestei morale, facem câteva consideraţii generale asupra metodei care ne asigură o cât mai corectă prezentare a moralei sprijinite pe un sistem filosofic.

In principiile, pe baza cărora un sistem filosofic explică raportul dintre om şi natură, este presupus totdeauna un criteriu moral pentru alegerea regulilor de conduită ale omului; explicarea raportului dintre om şi natură neputând fi altminteri făcută în mod complet. Criteriul acesta nu-este totdeauna clar exprimat. El se defineşte cu uşurinţă însă, generalizând principiile care fundează sistemul filosofic. De aceea sistemele filosofice care se aseamănă prin principiile lor de bază, se aseamănă şi prin regulile de conduită pe care ele le recomandă. Vechile sisteme materialiste îşi au morala lor, deosebită de aceea a sistemelor spiritualiste sau idealiste; deşi între cele materialiste, de o parte, şi între cele spiritualiste, sau idealiste, pe de altă parte, există diferenţieri. Şi aceste diferenţieri trebue să existe mai întâi din cauza nesfârşitei varietăţi de condiţii în care are loc conduita omului: varietate de timp, spaţiu şi cultură. Este cu neputinţă o asemănare completă între morala unui filosof idealist sau materialist din antichitate şi morala unui filosof idealist sau materialist din zilele noastre, orişicâtă asemănare ar fi între principiile pe care ei îşi fundează sistemele lor filosofice, deoarece condiţiile de vieaţă a celor două epoce sunt prea diferite între ele. Cu această rezervă, era, totuşi, până acum îndreptăţită clasificarea diferitelor sisteme de morală filosofică, după principiile fundamentale avute în vedere de filosoful care le-a produs, aşa, precum s'a şi practicat de regulă în cărţile în care se expunea istoria diferitelor sisteme de morală filosofică. Diferenţierile, însă, care abia se simţeau între sistemele cu tendinţă materialistă sau idealistă din trecut, încep să devină din ce în ce mai pronunţate în sistemele nouă de filosofie, din cauză că asemănarea dintre principiile de bază ale acestor sisteme filosofice este foarte mult slăbită. Sistemele filosofice care văd astăzi lumina publicităţii, cu greu mai pot fi grupate, după principiile lor fundamentale, într'o clasă laolaltă, aşa cum se grupau în trecut, în materialiste de o parte şi idealiste de altă parte. Aceea ce până acum era îndreptăţit, fiindcă

ajuta la înțelegerea sistemelor de morală, începe să fie considerat acum un procedeu condamnabil, fiindcă, în loc să ajute, împiedecă o bună înțelegere a acestor sisteme. Aceasta nu înseamnă însă că, de astăzi înainte, la definirea moralei care decurge dintr'un sistem filosofic să n'avem a mai ţinea seamă de principiile care fundează sistemul filosofic — aceste principii rămân totdeauna constitutive pentru morala sistemului — ci aceasta înseamnă numai că de aci înainte să fim cu mai multă băgare de seamă la originaliatea principiilor pe care se fundează sistemul filosofic. Filosofii de astăzi îmbracă adeseori gândirea lor nouă în forme verbale vechi; dar gândul lor merge înaintea cuvântului, așa că, sub asemănările verbale cele mai izbitoare, se ascund deosebiri de cele mai multe ori profunde. Cuvintele: natură, materie, formă, energie, vieață, suflet, persoană, evoluție etc. nu au la doi filosofi contemporani, și cu atât mai puțin la doi filosofi din două epoci diferite, înțelesuri absolut identice, ci numai aproximative. De aceea principiile exprimate prin aceste cuvinte pot duce la mari confuzii, când sunt interpretate fără spirit critic. Fiecare din cuvintele citate mai sus își diferențiază înțelesul dela an la an prin progresul științei și al tehnicei. Natura, bunăoară, este înțeleasă în mod diferit în antichitate, de cum este înțeleasă astăzi. De asemenea și persoana omenească. Şi dacă atât natura, cât și personalitatea omenească sunt înțelese în mod diferit dela o epocă la alta, cum să nu fie înțeles în mod diferit și raportul dintre ele? Adevăratul înțeles pe care îl au cuvintele la fiecare filosof, îl află cineva din cetirea întregii opere a filosofului. Cu alte vorbe, nu trebue să ne pripim cu definirea unei morale filosofice folosind asemănările aparente pe care sistemul din care ea derivă le are cu alte sisteme filosofice, ci trebue în mod critic să stabilim mai întâi dacă principiile, pe care se fundează sistemul filosofic, sunt originale sau împrumutate din vechile sisteme și apoi să procedăm la definirea moralei lui filosofice. Dacă la baza sistemului filosofic găsim așezată pe primul plan materia sau natura sau evoluția, bunăoară, să nu presupunem dinainte că morala derivată din acest sistem este materialistă, naturalistă, evoluționistă, ci să examinăm

în mod riguros în ce sens este luată materia sau natura sau evoluția, și numai după aceea să începem definirea moralei cercetate. Toate aceste considerații sunt aproape de prisos, atât sunt de evidente, prin enunțarea lor chiar; am crezut, totuși, de folos să le amintim înainte de a începe *Morala Personalismului energetic*, pentru a preveni orice confuzie din partea publicului.

Comunicarea de față ar fi putut fi denumită și cu titlul de *Morala omului de vocație*, deoarece de fapt pe personalitatea omului de vocație ea își ajustează regulile morale de conduită. Am preferat pentru ea, totuși, titlul de *Morala Personalismului energetic*, pentru a indica fondul comun care o leagă de scrierile noastre anterioare, dedicate personalismului energetic. Acest fond comun este verificat și justificat prin argumentări și documentări nouă în paginile ce urmează. In esență însă el rămâne același și se poate defini în următoarea concepție.

Faptele omenești, din orice punct de vedere ar fi studiate: fie din cel psihologic, fie din cel sociologic sau din cel moral, în experiența noastră sunt date totdeauna ca fiind faptele unei personalități individuale sau sociale. Caracterul de a fi personale este în natura lor de ordin constitutiv. Din această cauză ele nu pot fi scoase din configurația personalității la care aparțin pentru a fi măsurate în spațiu, timp și greutate, în mod izolat fiecare, așa cum se face în scop științific cu manifestările energiei fizice. O oră de gândire, o oră de muncă, un secol de vieață istorică etc. nu pot fi științific înțelese decât puse în legătură cu persoana care a gândit și muncit, sau cu poporul care a trăit istoricește; timpul de o oră sau de un secol, în determinarea acestor fapte, este o unitate de măsură convențională, fără nicio însemnătate pentru explicarea lor din punct de vedere științific. Faptele omenești, pentru a fi științific înțelese, trebuesc să fie totdeauna puse în legătură cu personalitatea care le-a dat naștere.

Această convingere, care este, de altminteri, comună tuturor filosofilor personaliști, a motivat înlăturarea, din scrierile noastre anterioare, precum și din aceea de față, a metodei recomandate de ideologia dialecticei materialismului, după

care mentalitatea şi moralitatea ar fi reflexele structurii economice în care omul trăieşte, iar nu exprimarea propriei personalităţi a acestuia. Am socotit că este mai logic de a judeca, şi, la nevoie, de a reforma structura economică, după cerinţele morale ale personalităţii omeneşti, decât de a aservi aceste cerinţe structurii economice, care s'a dovedit istoriceşte că poate fi adeseori impusă prin forţa brutală.

II. PRINCIPIILE TEORETICE ALE PERSONALISMULUI ENERGETIC

Filosofia Personalismului energetic este expusă în trei din scrierile noastre şi anume: *Elemente de Metafizică*, *Personalismul energetic şi Vocaţia*, toate trei editate de Casa Şcoalelor din Bucureşti între anii 1912—1935. In *Elemente de Metafizică*, este examinat răspunsul pe care filosofia lui Imm. Kant îl dă la întrebarea fundamental pusă filosofiei cunoaşterii: cum este cu putinţă minţii omeneşti cunoaşterea de adevăruri necesare şi universale? — şi după examinarea răspunsului, care consistă în admiterea unor forme a priori a minţii omeneşti la originea adevărurilor necesare şi universale, este înlocuit acest răspuns cu unul nou care explică posibilitatea adevărurilor universale şi necesare prin corelaţia dintre conştiinţa personalităţii omeneşti şi restul naturii. Intre conştiinţa persoanei omului şi natură, există o unitate de structură şi de evoluţie. Personalitatea omului este ultima formă de energie spre care evoluează întreaga energie a naturii; ca atare, în conştiinţa acestei personalităţi adevărurile cu caracter de necesitate şi universalitate nu sunt, cum susţine Kant, produsele împreunării unor forme a priori cu experienţa provocată de energia naturii, ci sunt legile imanente ale corelaţiei dintre om şi natură. Ideea acestei corelaţii nu este nouă în gândirea filosofică europeană. Ea a fost împărtăşită de mulţi filosofi antici şi moderni, care au susţinut că omul este un microcosmos, faţă de macrocosmosul prezentat de natură, cu deosebirea însă că în *Elementele de Metafizică* această corelaţie este explicată pe baza unei concepţii moniste a energiei; concepţie care cuprinde de o potrivă fenomenele de conştiinţă şi fenomenele fizcei;

în vreme ce la ceilalți filosofi explicarea se face pe baza concepției dualiste, care obligă pe filosofi să facă din fenomenele de conștiință o oglindire a fenomenelor fizice și deci din microcosmos o dublură, pe plan subiectiv, a macrocosmosului obiectiv. Dualismul presupus dintre conștiință și natură, obligă pe ceilalți filosofi să reducă rolul conștiinței omenești la o funcție pur contemplativă, pe când monismul pe care îl adoptă *Elementele de Metafizică* dă conștiinței omenești, și cu aceasta, întregii personalități omenești, un rol energetic, de o realitate egală cu realitatea naturii, transformând, astfel, vechea concepție contemplativă și idealistă a microcosmosului omenesc, într'o concepție de personalism energetic. *Elementele de Metafizică* nu se ocupă mai departe cu procesul de constituire a personalității omenești; această problemă formează obiectul de cercetare al celei de a doua scrieri, *Personalismul energetic* (1927).

Aci, constituirea personalității este urmărită în tot cursul ei, începând cu starea larvară de individualitate organică, confundată în vieața sistemului nervos, trecând apoi la starea de individualitate conștientă, ridicată deasupra vieții animale prin mijlocirea conștiinței eului și devenită, sub dominația acestuia, individualitate combativă, cu încredere în sine, însă și cu bogate dispoziții spre visări și misticism; ajungând, în sfârșit, la starea de personalitate organizată în vederea unei vieți de societate civilizată. La această ultimă stare, se ridică omul mulțumită statorniciei lui pe deprinderile la muncă, deprinderi câștigate cu multă anevoință după o îndelungată luptă dusă cu greutățile mediului cosmic. Din deprinderile la muncă a venit eliberarea personalității omului de sub dominația capricioasă a eului, urmată de îndrumarea spre vieața instituțională a lumii de astăzi. Evoluția naturii găsește prin canalizarea conștientă, pe care deprinderile de muncă o dau feluritelor energii, realizarea finalității sale imanente. Personalitatea omenească duce mai departe, pe plan industrial și cultural, combinarea diferitelor forme de energii, continuând astfel prin muncă, opera pe care natura o săvârșește pe planul material în virtutea propriilor sale legi. Prin tehnica muncii omenești, evoluția ener-

giei din natură schimbă de plan, nu şi de natură. Ea se continuă ridicându-se de pe planul materialismului pe planul personalismului. In scrierea a treia, *Vocaţia* (1935), sunt arătate condiţiile în care sunt realizate aptitudinile vocaţionale ale omului de muncă. Intocmai cum în natura fizică o combinare fericită a formelor de energie este însoţită de efecte puternice, tot aşa şi în constituţia sufletească a omului o combinare fericită de dispoziţii este producătoare de vocaţii originale, pe diferite câmpuri de muncă. Omul, din naştere, nu este iubitor de muncă. Dimpotrivă, — munca îi este povară. Insă produsul muncii, obiectul creat de el prin instrumentaţia muncii, îl fascinează şi îl umple de mândrie. Vocaţia consistă în tendinţa de identificare a omului cu opera sa, cu profesiunea sa. Personalităţile înzestrate cu vocaţie, deschid omenirii calea spre diviziunea muncii şi prin această diviziune a muncii, calea spre progres. De numărul şi calitatea personalităţilor de vocaţie, atârnă viitorul unui popor.

III. DEFINIŢIA OMULUI DE VOCAŢIE

Regulile de conduită, socotite ca îndatoriri morale de către o morală filosofică, sunt totdeauna ajustate la definiţia unui anumit tip de om, pe care morala filosofică îl consideră ca reprezentant al omenirii întregi, — şi nu atât al omenirii aşa cum ea este, ci al omenirii aşa cum ea trebue să fie. Chiar regulile de conduită provenite din obiceiuri sunt ajustate la tipul unui om mijlociu, dacă nu ideal; tip făurit din dorinţa spre ceva mai ridicat de cum se vede omul în experienţa zilnică. Sistemele de morală filosofică, vechi, din perioada civilizaţiilor orientale, sisteme sprijinite mai totdeauna şi pe credinţe religioase, au avut o vădită preferinţă pentru tipul omului ascet, a omului desbrăcat de orice patimă şi interes personal. In perioada antică a civilizaţiei europene, morala filosofică a înclinat spre tipul omului înţelept; cumpătat, nu ascet. Morala creştină a fixat, după aceea, la sfârşitul antichităţii, tipul omului iubitor al aproapelui său, care persistă până astăzi în caracterele lui fundamentale, cu toate înfăţişările deosebite pe care i le dau sis-

temele de morală filosofică din timpurile moderne. In sistemele moderne, omul iubitor al aproapelui primește, uneori, înfățișarea de om care lucrează pentru o alcătuire mai dreaptă a ordinei sociale; alteori, înfățișarea de om cu o intuiție înnăscută în alegerea binelui de rău; alteori, iarăși, înfățișarea de îndrumător, sau de factor hotărîtor în destinul omenirii; unele sisteme, având în vedere mai mult fericirea individului, iar altele fericirea omenirii, în fond însă toate stând nu prea departe de tipul omului creștin. Inseși sistemele care se declară anticreștine nu se depărtează de tipul omului iubitor de aproapele său. Singura lor deosebire este numai că la ele aproapele nu se găsește în omenirea de astăzi, ci într'o omenire viitoare, așa cum ele postulează că trebue să fie omenirea. De fapt, în aceste sisteme, numai aparența este anticreștină; în fond și ele predică iubirea aproapelui, nu însă a aproapelui de astăzi, ci a aceluia ce va să vină în viitor.

Morala *Personalismului energetic* are ca model, pentru regulile sale de conduită, pe omul de vocație. Trebue să știm, însă, cum își definește această morală pe omul de vocație, pentru a ști apoi îndatoririle pe care ea le consideră ca morale. Cine este om de vocație?

Inainte de a răspunde la aceste întrebări, observăm în prealabil că tipul omului de vocație, pe care îl are în vedere *Morala Personalismului energetic*, este un tip reprezentativ, iar nu unul existent aidoma în realitate, așa cum sunt, de altminteri, toate tipurile la care se ajustează sistemele de morală filosofică. In spiritul filosofiei *Personalismului energetic*, evoluția omenirii merge spre tipul personalității omului de vocație. Ca atare, trebue să așteptăm constituirea treptată a acestui tip. Primele lui înfățișări le surpindem cu răspândirea profesiunilor libere, la profesioniștii de elită. Intre un profesionist de elită și un om de vocație, deosebirea stă în însușiri morale, de caracter mai mult formal, căci în ceea ce privește inteligența și aptitudinile speciale la muncă, ei se aseamănă. Fiecare bun profesionist are în activitatea lui ceva din aceea ce constitue vocația. In orice caz are posibilitatea de a se apropia de ea prin anumite reguli de conduită morală. Şi acum să revenim la întrebarea: cine este om de vocație?

Om de vocație, în înțelesul larg al cuvântului, poate fi numit orice om care vine pe lume, chiar dacă nu este muncitor. Căci orice om dacă vine pe lume, vine prin evoluția naturii. Şi orice om venit pe lume îndeplinește un rol, o chemare. Dacă are copii, rolul său a fost de a ajuta la continuarea generațiilor omenești. Dacă a trăit în societatea semenilor săi îndeplinind în silă o funcție politică, economică, culturală, prin aceasta el a îndeplinit, totuși, un rol, pe care cineva trebue să-l implinească. O vieață chiar pur vegetativă, dacă a dus, el încă a realizat, în evoluția naturii, o chemare: chemarea de a fi fost un transformator de energie fizică, într'o energie organică.

Evident, nu pe acest om de vocație îl are în vedere morala personalismului energetic. Acest om se poate mulțumi cu regulile de conduită pe care el le găsește în obiceiurile și morala legiferată a mediului său de vieață. Omul de vocație, pe care-l are în vedere morala personalismului energetic, este omul pe care-l chiamă natura, dăruindu-l cu însușiri anumite, pentru împlinirea unui rol special, și anume de a mijloci evoluția omenirii spre o epocă de cultură, în care omenirea să-și poată avea condițiile optime ale înmulțirii și ale prosperității sale. Prin oamenii de vocație, munca inventivă și productivă, adevărata pârghie a progresului, intră în deprinderile statornice ale omenirii și face posibilă diferențierea acesteia în personalități cu aptitudini variate pentru cultură. Care ar fi structura omenirii de astăzi fără diferențierea produsă de exercițiul deprinderilor de muncă? O simplă structură de ordin biologic, așa cum o prezintă speciile animale. Omenirea ar prezinta diferite varietăți de rase, după coloarea și forma corporală ale membrilor săi, dar nu diferite civilizații. Şi care ar fi numărul oamenilor pe pământ? Extrem de redus, față de acela care este acum. Civilizația, ca și densitatea populației, sunt rezultatele avântului dat activității omenești de către deprinderile câștigate prin muncă. Munca făcută din dragoste și cu tendința de a o perfecționa, separă vieața omenirii de vieața animală și face cu putință crearea mediului de civilizație. Mulțumită acestei munci inventive și spornice, omenirea, în loc de a se distribui prin migrații pe suprafața

pământului, în cete mai mult sau mai puțin numeroase, azi într'o parte și mâine într'alta, după bogăția în alimentație a regiunilor de locuit, așa cum este distribuită orice specie animală, este distribuită în popoare cu populație densă, sau cu populație rară, civilizate sau barbare, pe întreaga suprafață a pământului, după centrele de muncă inventivă și spornică, create de oameni de vocație ieșiți din sânul ei. Orașele, capitale mari de țări, atât în trecut, cât și în prezent, își datoresc faima lor istorică, nu faptului de a fi fost locuite de o populație prolifică, sau norocoasă în războaie, ci faptului de a fi fost locul de naștere al oamenilor cu aptitudini diferențiate în vederea celor mai rafinate exigențe ale culturii.

Care este, mai în amănunt, psihologia omului de vocație, în înțelesul personalismului energetic, sau, restrângând întrebarea la ceea ce ne interesează mai mult: prin ce se diferențiază omul de adevărată vocație, de muncitorii și profesioniștii ceilalți?

Este știut de toată lumea că omul este, în seria organismelor animale, organismul cu cele mai puține instincte, aproape că este lipsit cu totul de instincte, așa că el se naște desarmat în lupta pentru existență. Un puiu de găină, de cum iese din găoace, începe să ciugulească în jurul său și, cu tot riscul debilității, este în stare să crească. Și ca puiul de găină, toate celelalte animale, ajutate de instinctele cu care au fost dotate de natură. După o scurtă copilărie, au în corpul lor tot ce le trebue pentru a înfrunta lupta pentru existență. Singur omul se naște desarmat și este constrâns să-și creeze, el însuși, prin ingeniozitatea inteligenței, mijloacele prin care să-și ducă vieața. Organele care îi stau la dispoziție pentru găsirea acestor mijloace, sunt mâinile, dar și mâinile n'au din naștere diferențierea necesară la o anumită activitate, așa cum au organele celorlalte animale. Mâinile sunt bune pentru orice, dacă însă sunt conduse de inteligență și ajutate de instrumente. Cârtița își are ghiarele ajustate să scobească pământul fără ajutorul vreunui alt instrument, și așa fiecare animal pentru activitatea de care are nevoie, are organe potrivite, cu care poate opera fără instrumente; numai omul, deși are mâini, mâinile îi servesc prea puțin când

nu sunt ajutate de instrumente. Pentru a-și face un cuib, pasărea n'are nevoie de niciun instrument, deoarece ciocul și ghiarele îi sunt în deajuns; pe când omul are cel puțin nevoie de o piatră ascuțită, sau de un fier cu care să cioplească lemenele. Salvarea omului dela o pieire sigură stă în ajutorarea lui cu instrumentele constituite din lucrurile sau din energiile pe care le prezintă mediul înconjurător. Această ajutorare însemnează însă începutul muncii. Pentru a putea trăi, omul trebue să devină omul muncitor cu instrumente: *homo faber*. Dar cum? Din naștere, el neavând un instinct adecvat la ajutorarea cu instrumente, munca îi este neplăcută. Pentru a-și realiza finalitatea, natura recurge la un subterfugiu, cum spune filosoful Hegel în alte cazuri analoage (List der Natur); un subterfugiu prin care omul este adus să meargă pe o cale deși neplăcută lui. Acest recurs la subterfugii din partea naturii este cunoscut oamenilor de știință; el era cunoscut de altminteri și vechilor filosofi budiști din India, care au vorbit pe larg de ademenirile naturii pentru a-l face pe om să-și continue vieața pe pământ cu toate suferințele prin care el este osândit a trece. Acest subterfugiu consta, în ceea ce privește calea spre muncă, într'o lege psihologică, destul de cunoscută și care se poate formula astfel: Un fapt sufletesc, fie cât de neplăcut, intră totuși în deprinderile omului, dacă el este incadrat într'un complex împreună cu fapte plăcute, sau cu fapte de mai înainte intrate în sfera deprinderilor. Munca este neplăcută, dar dacă munca este legată de cântec, sau de joc, formând împreună un complex de muncă și ritm, atunci munca devine și ea plăcută deodată cu ritmul cântecului și al jocului. Oamenii sălbatici, istorisesc etnografii, puși să lucreze separat la ridicare de greutăți, sau la bătutul parilor în pământ, nu au niciun spor: trebue să stea lângă fiecare dintre ei câte un supraveghetor, dacă se urmărește să se obțină vreun rezultat; aceiași sălbatici, însă, puși să lucreze în farmecul ritmului de cântec, cântec redus de altfel la câteva monosilabe, dau rezultate destul de bune. Ceea ce etnografii au observat la sălbatici, se poate observa și la multe popoare pretinse civilizate. In muncile agricole, pe pământul Europei chiar, cântecul și jocul au

un rol adeseori predominant. Acesta a fost primul subterfugiu întrebuințat de natură. După el au urmat și altele, deoarece resursele naturii sunt fără sfârșit. A urmat ademenirea cu un bun câștig, ademenire de asemeni cu adânc răsunet în sufletul omenesc. Și așa, prin mijlocirea unor asemenea complexe, deprinderile de muncă s'au legat din ce în ce mai strâns de destinul vieții omenești. Toate aceste subterfugii nu realizau, însă, pe deplin finalitatea urmărită de evoluția naturii. Pentru munca menită să se perfecționeze pe măsură ce se continuă, mijlocul nu era încă găsit. Pentru o asemenea muncă, mai trebuia un complex sufletesc de alt gen de cum este cel susținut pe cântec, joc, sau câștig. Cântecul, jocul, câștigul sunt dispoziții sufletești egoiste, adică de îndată ce sunt satisfăcute, ele încetează de a mai susținea deprinderea la muncă. Un om care a muncit cântând, jucând, sau din dorința de câștig, nu este un pasionat al muncii și încă mai puțin un inovator. El se mulțumește să facă munca după tipicul învățat. Ba încă se încăpățânează să păstreze tradiția muncii pe care a apucat-o. Dacă lucrează în agricultură, urmează orbește obiceiurile practicate din moși și strămoși. Dacă lucrează într'un atelier industrial, el este pur și simplu sclavul mașinii. Din fericire, sufletul omenesc cuprinde într'însul și alte posibilități în exemplarele sale de elită: posibilitățile pe care le oferă muncitorii, care identificându-se cu produsul muncii lor, își fac din perfecționarea tehnicei suprema chemare a existenței lor. Despre acești muncitori se spunea uneori, înainte chiar de a li se cunoaște rostul: *vieața lor este o lungă răbdare;* iar alteori, cu mai multă dreptate încă: *vieața lor reprezintă treptata maturizare a unei idei concepute din timpul tinereței.* Aceștia sunt oamenii de vocație. Prin o fericită mutație sufletească, natura i-a diferențiat pe acești oameni de ceilalți membri ai omenirii, dând precădere, în complexul muncii lor, unor dispoziții nobile de entuziasm și desinteresare, care, la ceilalți oameni, stau înnăbușite sub presiunea unor dispoziții egoiste.

Este greu de explicat, în starea de astăzi a științei psihologiei, prin ce mecanism dispozițiile nobile, din sufletul oamenilor de elită, izbutesc să stabilească complexul muncii

de vocație. Probabil că inteligența joacă și aici, ca în întreg mecanismul muncii, un rol foarte important. Dar inteligența este un factor comun, nu diferențial. El influențează deopotrivă complexul muncii profesionale făcute în vederea câștigului, ca și pe acela al vocației. Inteligența și aptitudinile speciale fiecărui gen de muncă sunt presupuse ca existând înaintea formării complexului de vocație. Pentru moment, cunoștințele noastre se mărginesc la simpla descriere a acestui mecanism, așa precum am făcut și la scoaterea în evidență a factorilor lui diferențiali.

In complexul muncii de vocație, doi sunt factorii principali. Conștiinciozitatea, în primul rând caracterizată prin o fericită îmbinare de inteligență, aptitudini înnăscute și sentiment de răspundere, și în al doilea rând, imaginația creatoare, care întreține entuziasmul pentru muncă și îndeamnă la continua ei perfecționare. Acești factori nu țin seama de specialitatea însăși a muncii, de care țin însă foarte mult seama factorul inteligenței și aptitudinile speciale, cu deosebire aptitudinile tehnice. Omul de vocație este deopotrivă de conștiincios și de creator prin imaginație, fie că lucrează într'un atelier de tehnică industrială, fie că face cercetări într'un laborator de Universitate, fie că compune versuri într'o odăiță singuratică, sau predă lecții într'o școală oarecare. Diferențierea lui de ceilalți muncitori, sau profesioniști ca și dânsul, este aceeași. Nu este niciodată mulțumit de lucrul făcut, fiindcă are într'însul dorința de ceva mai perfect. Rutina și tipicul nu-l stăpânesc niciodată. De fiecare dată, el caută pentru munca sa un procedeu nou. Omul de vocație face, de aceea, impresia de a fi sufletește într'o veșnică tinerețe.

In ceea ce privește izvoarele de inspirație în perfecționarea muncii, omul de vocație se deosebește iarăși de ceilalți muncitori sau profesioniști. In genere, la toți muncitorii exercițiul muncii însăși constitue izvorul principal de inspirație pentru întreținerea perfecționării, însă cât de redus este acest izvor la muncitorii obișnuiți și cât de puternic este el la muncitorii de vocație! La muncitorii obișnuiți, acest izvor, pentru a nu seca pe măsură ce exercițiul continuă, are nevoie de numeroase intervenții: promisiuni de avantaje materiale, orga-

nizări școlare speciale, ba și amenințări cu pedepse etc., pe când la muncitorii de vocație exercițiul muncii rămâne un izvor de inspirație veșnic puternic. Natura a înzestrat sufletul omului de vocație cu străduința de a se realiza pe sine, prin exercițiul unei munci din ce în ce mai perfecte. Această străduință întreține înmulțirea invențiilor tehnice în vieața industrială, precum și cercetările științifice de lungă durată în instituțiile academice și Universitățile lumii civilizate de astăzi. Această străduință o găsim, de asemenea, chiar într'o măsură mai ridicată, pe terenul muncii de artist. Exercițiul muncii pe acest teren este chiar un exemplu tipic al străduinței spre căutarea de sine.

Din munca oamenilor de vocație, s'a înfiripat, la început, și apoi s'au întețit, operele care constituesc astăzi cultura omenească pe suprafața pământului. Puțini la număr la început, oamenii de vocație s'au înmulțit prin progresele înseși ale culturii, fiindcă vocația și cultura se sprijină între ele în mod reciproc. Vocația dă primul impuls culturii, dar cultura, la rândul ei, răspândindu-se, deschide din ce în ce mai mult în sufletul omenirii drum liber nobilelor dispoziții înnăbușite până aci de dispozițiile care împiedecau formarea complexului de vocație.

IV. INDATORIRILE MORALE CĂTRE SINE ŞI CĂTRE SOCIETATE

Din definiția tipului de personalitate și a menirii omului de vocație, putem deduce cu ușurință îndatoririle morale ale acestuia, către sine însuși și către societatea în mijlocul căreia el trăiește.

Munca perseverentă și conștiincioasă a omului de vocație impun acestuia reguli severe de igienă corporală și spirituală. Dăruit de natură cu aptitudini excepționale în vederea ascensiunii omenirii întregi, omul de vocație, din recunoștință, este dator să nu cheltuiască avutul încredințat lui în scopuri lăturalnice menirii sale. El trebue să se abțină dela împlinirea poftelor *Eului* personal care-l împing la acte de dominație, de vanitate și de îmbogățire materială, precum şi la compromisuri de tot felul în vieața sa privată și publică.

Abținerea dela împlinirea poftelor *Eului*, este cea mai practică regulă de conduită pentru economisirea timpului și a energiei, de care orice om are nevoie și în special omul de vocație. Cine este stăpânit de capriciile *Eului* său, dă dovadă că se află într'o stare de personalitate amorfă, că este încă pe primele trepte ale evoluției sufletului omenesc și, ca atare, este departe de a presta o muncă spornică pentru binele omenirii. Omul de vocație, având o personalitate constituită pe baza statorniciei deprinderilor de muncă, își are *Eul* său organizat, maturizat. In locul unui *Eu* copilăros, el are un *Eu* matur, care împinge la realizări spre binele obștesc, dar nu la împlinirea unor pofte capricioase.

Un criteriu practic și la îndemâna orișicui, pentru recunoașterea omului de vocație dintre ceilalți muncitori profesioniști, este clasificarea tuturor după cum sunt, sau nu, stăpâniți de invidie. Muncitorul obișnuit, chiar și profesionistul cu renume, sunt stăpâniți de invidie. Omul de vocație este, însă, scutit. De ce? Organizarea personalității lui fiind făcută pe baza deprinderilor de muncă desinteresată este o organizare ce tinde a se desăvârși într'o comunitate de muncă cu alte personalități și, în consecință, invidia la ea este lipsită de orișice scop. Pornită din credința că întâmplarea face și desface soarta oricărui om, invidia este, la acei care o au, o dovadă că aceștia nu cred în viitorul omenirii clădit pe o muncă perseverentă și conștiincioasă, ceea ce dovedesc, dimpotrivă, prin activitatea lor, oamenii de vocație. Aceasta este explicarea pentru ce aceștia din urmă sunt scutiți de invidie.

Indatoririle către sine, cerute de *Morala Personalismului energetic* omului de vocație, sunt, cu un cuvânt, dirijate spre înfrânarea poftelor izvorîte din *Eul* încă nedeplin organizat prin deprinderile de muncă. Omul de vocație, mai ales la începutul carierei sale, are datoria să vegheze ca frâna pusă asupra acestui *Eu* desordonat să nu slăbească. *Morala Personalismului energetic* în această privință nu se deosebește prea mult de celelalte sisteme de morală și mai ales de morala întemeiată pe filosofia raționalistă. Omul de vocație, ca și înțeleptul moralei raționaliste, trebue să aibă o conduită dirijată de prevederea inteligenței, iar nu de atidudinea

schimbătoare a Eului. Dacă *Morala Personalismului energetic* nu se deosebește prea mult, în ceea ce privește îndatoririle către sine, de celelalte morale, în schimb ea se deosebește mult în ceea ce privește îndatoririle către societate. Se deosebește chiar așa de mult, încât ea poate fi considerată ca fiind într'o categorie aparte față de celelalte sisteme de morală. In ce consistă această deosebire? In principiu, îndatoririle către societate, impuse de orice morală filosofică, au de scop să remedieze imperfecțiile de care sufere societatea, iar tipul de om ales de filosoful moralist pentru exemplificarea îndeplinirii acestor îndatoriri, este omul lipsit de aceste imperfecții. După cum imperfecțiile societății provin din egoism, sau din necumpătare în folosirea bunurilor, ori din gustarea plăcerilor nepermise etc., insistă și moralistul asupra îndatoririlor de altruism, de vieață rațională, sau de ascetism și în consecință tipul de om ales de el, ca model pentru îndeplinirea îndatoririlor, este omul iubitor de semenii săi, înțeleptul, sau ascetul. Și cum pentru filosoful moralist nu există îndoială că odată societatea curățită de imperfecții devine o societate ideală, sau, mai bine zis, devine societatea așa cum trebue ea să fie pentru totdeauna, îndatoririle impuse dobândesc caracterul de necesare și universale; necesare, fiindcă altfel nu s'ar îndepărta imperfecțiile, și universale, fiindcă odată imperfecțiile îndepărtate, ele constituesc reguli de conduită pentru toți membrii unei societăți ajunse la perfecție, adică pentru eternitate.

Prin ce se deosebește *Morala Personalismului energetic* de celelalte morale? Nu urmează și ea același principiu în fixarea îndatoririlor morale și în alegerea tipului de om care va avea să le îndeplinească? Și pentru ea societatea omenească sufere de o mare imperfecție, aceea privitoare la organizarea muncii, — iar pentru remedierea acestei imperfecții și-a ales, și ea, ca înfăptuitor, tipul omului de vocație, așa cum vedem că fac și celelalte morale. Atunci, în ce stă deosebirea? Din punctul de vedere al Logicei formale, deosebirea nu se constată. *Morala Personalismului energetic* își are în omul de vocație, așa cum își au și celelalte sisteme de morală în tipul ce și l-au ales, pe mijlocitorul societății perfecte.

Cu toate acestea, deosebirea este profundă, deși ea scapă unei judecăți conduse de Logica formală. Deosebirea vine din conținutul de fapt pe care-l dă pe de o parte celelalte morale și pe de altă parte *Morala Personalismului energetic* noțiunilor de societate și de tip ales ca înfăptuitor al îndatoririlor morale. Pentru celelalte morale, noțiunile de societate și de tip ales ca înfăptuitor al perfecției au conținutul lor constituit din punct de vedere static. Societatea actuală plină de imperfecții, precum și societatea viitoare, golită de imperfecții, este una și aceeași societate, căci timpul nu joacă în trecerea dela una la alta decât un rol teoretic. Noțiunea societății viitoare golită de imperfecții, este un simplu postulat ipotetic, cerut de construcția sistemului de morală; postulat destinat să nu se realizeze vreodată, căci dacă s'ar realiza, din momentul acela sistemul de morală s'ar dovedi de aci înainte fără folos. Tipurile alese pentru înfăptuirea îndatoririlor morale de către celelalte sisteme sunt de asemeni definite din punct de vedere static. Rolul acestor tipuri se mărginește în a purifica societatea de imperfecții; iar pentru a îndeplini acest rol, este de ajuns ca ele să dea exemplul unei conduite lipsite de imperfecții. Prin vieața lor: altruistul, cumpătatul, ascetul etc. aduc dovada că se poate trăi în mod fericit și fără egoism, necumpătare și abuz de plăceri; societatea perfectă rămâne posibilă în viitor și fără ei. Dacă nu îndeplinesc acest rol, singura pedeapsă ce-i așteaptă este remușcarea de conștiință, și nimic mai mult. De o răspundere directă a lor față de societate, nu se vorbește. Sau când se vorbește, se vorbește în înțelesul moralei creștine, adică de o răspundere față de Dumnezeu.

Pe temeiul acestor noțiuni definite din punct de vedere static, vechile sisteme de morală filosofică, cu câteva excepții probabil pe care noi însă nu le cunoaștem, sunt aduse, ca pentru îndatoririle către societate recomandate adepților lor, să recurgă la ideologiile partidelor politice, când nu se mulțumesc să repete învățăturile vechi, dintre care cele scoase din Evangheliile creștinismului sunt tot cele mai bune.

Morala Personalismului energetic se întemeiază pe evoluția vieții omenești ca pe o realitate fundamentală și în conse-

cință noțiunile ei de societate și de om cu vocație sunt definite ținându-se seama de evoluția lor. Pentru ea, societatea de astăzi nu are imperfecții trecătoare de care, odată ce este eliberată, devine perfectă, ci are imperfecțiile inerente epocii sale de desvoltare, care trebuesc înlăturate prin activitatea membrilor săi. Iar societatea viitoare, care urmează să fie perfectă prin înlăturarea imperfecțiilor, nu este un postulat ipotetic, destinat a rămânea pe veci nerealizat, ci este o noțiune definită pe baza legilor evoluției sociale. Aceste legi fac să prevedem că omenirea viitoare va fi crescută ca număr de populație și ca grad de civilizație și în consecință aceste legi fac să prevedem răspândirea muncii de vocație în organizarea oricărei societăți viitoare. Prin introducerea punctului de vedere evolutiv se întăresc în sufletul membrilor societății sentimentul de răspundere, precum și acela al solidarității. In celelalte sisteme de morală filosofică, aceste două sentimente, atât de necesare pentru împlinirea îndatoririlor morale către societate, sunt lăsate pe seama conștiinței fiecăruia, care nu are drept sancțiune, pentru acei care nu le respectă, decât remușcarea de conștiință, pe când prin prevederea pe care o dau legile evoluției asupra organizării societății viitoare, aceste două sentimente capătă, sub imperiul unei morale întemeiate pe faptul evoluției, o întărire nebănuită. Cine s'a gândit să tragă la răspundere pe omul sărac, fiindcă n'a făcut nicio binefacere în vieața sa? Sau, chiar pe omul bogat, fiindcă n'a făcut atâtea binefaceri, pe câte ar fi putut face? Nu s'a gândit nimeni, fiindcă nimeni nu poate cântări prejudiciul adus organizării viitoare a societății de către acei care nu fac binefaceri. Cu totul altfel, dacă în loc de îndatorirea la actul de binefacere, se are în vedere îndatorirea la valoarea muncii prestate de cineva. Pentru valoarea unei munci, fie făcută de un ucenic începător, fie făcută de un tehnician experimentat, orice om are în mintea sa un cântar cu care apreciază răspunderea muncitorului, fiindcă unitatea de măsură îi este dată în munca omului de vocație. După valoarea muncii realizate într'o societate, orice om știe dacă este sau nu asigurat viitorul societății. Un popor cu o organizație de muncă învechită, este primejduit în viitorul

său, chiar dacă membrii săi ar trăi între ei într'o egalitate perfectă de bunuri.

Fundată pe legile evoluției omenirii, *Morala Personalismului energetic*, în deosebire de celelalte morale, își restrânge astfel îndatoririle sociale la realizarea unui singur scop și anume, la crearea de condiții optime pentru o perfectă organizare a muncii. Ea face din îndatoririle la muncă, după modelul muncii omului de vocație, temelia morală pe care se sprijine înmulțirea și civilizația omenirii viitoare. Este ea îndreptățită la o asemenea restrângere? Intrebarea o vom pune îndată. Mai înainte de a răspunde la ea, să arătăm principalele îndatoriri sociale, care decurg din scopul indicat mai sus. Care sunt aceste îndatoriri?

Indatorirea de a cultiva adevărul, în primul rând, fiindcă acesta este izvorul nesecat al invențiilor care întrețin continua perfecționare a organizării muncii. Această cultivare implică libertatea deplină de gândire și de publicitate, căci adevărul, izvor de invenții, este adevărul cel viu, primitor de verificare și discuție, iar nu adevărul dogmatic, păzit cu arma și impus cu forța. In consecință, cu cultivarea adevărului vine îndatorirea de a se libera de sub tirania ideologiilor politice și sociale sprijinite pe fanatism. Dar mai presus de toate, cultivarea adevărului trebue să înceapă cu voința curajoasă de a se cunoaște fiecare pe sine însuși. Una din caracteristicele omului de vocație, este sinceritatea către sine. Cunoscându-se pe sine, omul de vocație are măsura puterii sale de muncă. Astfel naște îndatorirea morală pentru fiecare muncitor, că, înainte de a-și alege o carieră, să-și facă o examinare sinceră, după care să-și aleagă cariera potrivită aptitudinilor sale, pentru a nu fi expus să muncească fără tragere de inimă, sau chiar să vagabondeze dela un gen de muncă la altul. O asemenea examinare este greu de făcut, bine înțeles, atunci când în organizarea societății muncitorul nu găsește o colaborare, sau ceva mai mult, când el găsește numai piedeci. In cazul acesta din urmă, muncitorul este adus să creadă că reușita într'o carieră depinde numai de noroc. La această credință au și fost aduși muncitorii din țările unde circula proverbul: « Fă-mă mamă cu noroc și aruncă-mă în foc »!

Unde, însă, organizarea societății vine în ajutorul muncitorului cu instituții speciale în care el poate fi sfătuit la orientarea sa profesională, acolo îndatorirea de a fi sincer cu sine însuși poate deveni o realitate.

După autoexaminarea sinceră de sine, muncitorul, având cariera potrivită vocației sale, poate începe munca. Primă îndatorire care i se cere acum, este să muncească în mod conștiincios. Conștiinciozitatea este, precum am mai spus-o, o însușire esențială a omului de vocație. Nu o pot avea muncitorii de rând și de multe ori nici profesioniștii inteligenți. Căci conștiinciozitatea presupune, pe lângă inteligență, și aptitudini tehnice speciale și un sentiment de răspundere, care întreține controlul de sine într'un chip cu totul deosebit. Mulți profesioniști capabili de eforturi excepționale, din cauza lipsei acestui sentiment de răspundere, își compromit cariera și ajung să îngroașe rândul declasaților.

Dar conștiinciozitatea nu este deajuns pentru ca muncitorul de vocație să-și îndeplinească întreaga sa menire pe lume. Pe lângă conștiinciozitate, se mai cere și instinctul de solidaritate. Profesionistul care-și aplică știința și tehnica sa, în mod maestru, însă egoist, care urmărește renumele său ca Erostrat incendiatorul templului din Efes, cu prețul unei crime săvârșite contra umanității, nu este un profesionist de vocație, ci un simplu criminal. Un medic bunăoară, care-și omoară clientul pentru a putea verifica pe cadravul acestuia o ipoteză a sa științifică, oricât de mare ar fi valoarea acestei ipoteze, nu este totuși un profesionist de vocație. Această îndatorire la solidaritate a devenit în ultimii ani chiar de o deosebită importanță, de când cu captarea energiei atomice. Această energie poate fi folosită la scopuri industriale, dar poate fi folosită și în scop de distrugere. In acest din urmă scop ea a și fost folosită în ultimul războiu. Unde am ajunge cu invențiile tehnice, dacă inventatorii lor ar fi lipsiți de solidaritate cu omenirea?

Și acum, venim la întrebarea ridicată mai sus: este oare îndreptățită *Morala Personalismului energetic* să restrângă numărul îndatoririlor sociale la atât cât este necesar pentru crearea unor condiții optime de muncă? Ce motivează deo-

sebita atenție care se dă muncii? Răspundem: deosebita atenție dată muncii, este motivată suficient atât prin constatări de fapt, cât şi prin considerații de ordin teoretic. In ceea ce privește constatările de fapt, este suficient să cităm următoarele trei, cunoscute de toată lumea: 1. Bogățiile pământului sunt insuficiente pentru satisfacerea cerințelor populației omenești de astăzi. Pământul a devenit prea mic. 2. In anul de față, 1946, cu toată ajutorarea reciprocă pe care și-o dau popoarele, milioane de oameni vor pieri de foame. 3. Cucerirea energiei atomice a pus elita profesională a lumii într'o mare nedumerire: ea se întreabă dacă noua energie va fi spre folosul sau spre distrugerea omenirii. Aceste trei constatări, împreună cu altele despre care vom avea ceva de spus spre sfârșitul acestor pagini (în *Perspective de viitor)*, sunt motive destul de puternice în sprijinul *Moralei Personalismului energetic*.

Inafară de aceste constatări de fapt, sunt apoi considerații teoretice tot atât de puternice, și care sunt bazate pe rezultatele ultimelor cercetări științifice pe terenul vieții sociale. Este un adevăr stabilit astăzi că omul nu vine pe lume cu instinctul muncii și că deprinderea lui la muncă a fost dobândită cu încetul și de cele mai multe ori în mod silit. Este de asemeni neîndoios faptul că civilizația este produsul muncii instrumentale. Mulțumită muncii făcute cu instrumentele, omenirea şi-a constituit un mediu al ei propriu de civilizație, în care ea și-a găsit adăpost contra greutăților inerente luptei pentru existență. In acest mediu de civilizație s'a produs înmulțirea populației omenești. Astfel: munca, civilizația şi înmulțirea populației stau într'o dependență strânsă. Nu poate fi populație deasă acolo unde nu este civilizație și nu poate fi civilizație, unde nu este muncă. In cadrul acestei dependențe, se stabilesc și regulile de conduită pe care vor trebui să le urmeze membrii omenirii și de care se ocupă morala. In orice mediu de civilizație, omul este dator să muncească, dar nu cu aceeaşi sârguită şi pricepere. Intr'un mediu de civilizație nu prea populat și bogat în resurse naturale, munca poate fi mai puțin disciplinată. Nu tot astfel într'un mediu cu populație deasă şi unde bogățiile naturale

lipsesc, sau sunt dobândite printr'o aprigă concurență cu restul omenirii. Aci munca trebue să fie disciplinată în mod sever și impusă în primul rând ca îndatorire morală. In acest caz se găsește tocmai omenirea de astăzi, după constatările raportate mai sus. *Morala Personalismului energetic* răspunde, așa dar, epocei de evoluție prin care trece omenirea în momentele de față. Primatul pe care ea îl acordă organizării muncii, este pe deplin îndreptățit. Acest primat este îndreptățit atâta vreme cât nu se va produce minunea, așteptată de câteva spirite optimiste, că, prin o tehnică supraperfecționată a muncii, miliardele de oameni de pe suprafața pământului vor putea fi îndestuliți în toate cerințele lor de către câteva uzine, cu un lucru de câteva ore pe zi. Această minune, care ar realiza pe pământ paradisul ceresc, este însă prea îndepărtată și, de altminteri, tot prin muncă ar fi să se realizeze.

V. SCLAVAJUL, INDUSTRIALISMUL CAPITALIST ȘI GOANA DUPĂ CÂȘTIG

Omul nu se naște cu instinctul de muncă, ci cu instinctul de joc, de cântec și de hoinăreală. La muncă a fost constrâns de nevoile în care-l puneau condițiunile mediului. Și nu pe o prea lungă durată. Ori de câte ori nevoile încetau, prin schimbare de mediu sau prin o altă întâmplare fericită, el se lăsa de muncă pentru a redeveni animal fără grija zilei de mâine. Deprinderile la muncă regulată s'au statornicit la el târziu și după multe chinuri. Natura l-a adus să treacă, mai întâi, printr'o lungă perioadă de muncă forțată. In această muncă forțată a sclavajului, marea majoritate a membrilor omenirii primitive și-a făcut prima școală a muncii. Dar sclavajul nu putea produce îndestulător pentru o societate numeroasă și cu cerințe variate. Finalitatea naturii a trebuit să creeze un alt mijloc prin care să lege pe oameni de muncă, și mai ales să lege pe toți oamenii, nu numai pe majoritatea lor. Mijlocul a fost găsit în întrebuințarea spornică la câștig a instrumentelor mecanice de muncă, în locul brațelor omenești de până aci. Industrialismul a fost, astfel, a doua școală a muncii, prin înlesnirea pe care el o oferea îmbogățirii. Imbo-

găţirea a fost negreşit urmărită şi prin munca de sclavaj, însă fără multe şanse de reuşită şi în tot cazul la îmbogăţire ajungeau numai foarte puţini stăpâni de sclavi şi încă şi mai puţini sclavi dotaţi cu talente remarcabile. Industrialismul, în schimb, lăsa o cale deschisă spre îmbogăţire tuturor celor ce puteau inventa, sau măcar a întreţinea un spor de producţie, căci munca prin instrumente mecanice producea înzecit şi însutit mai mult decât munca cu braţele. De multe ori ea era mai grea decât aceea de sclavaj, dar aceasta n'a împiedecat să fie îmbrăţişată, fiindcă ea era însoţită de câştig. In goana după câştig, oamenii munceau de bună voie, mai mult şi mai din greu de cum muceau mai înainte în sclavaj. Aceia dintre ei cu şanse în această goană după câştig, ajunseseră în scurtă vreme stăpâni pe instalaţii organizate pentru o producţie în continuă creştere. Astfel industrialismul a dus în mod natural la capitalismul individualist, burghez, care astăzi predomină aproape, peste întreg pământul. Deprinderile la muncă, cerute de finalitatea naturii în vederea creşterii populaţiei, s'au răspândit în mijlocul omenirii prin sprijinul ce le-a fost dat de legătura lor strânsă cu dorinţa de îmbogăţire. Aşa va fi oare şi de aci înainte? Personalitatea omenească se va statornici ea definitiv în deprinderile de muncă prinse în goana după câştig?

Inainte de a răspunde la aceste întrebări, să vedem care ar fi morala filosofică în concordanţă cu *Personalismul energetic* pentru perioada sclavajului, şi care pentru perioada capitalismului individualist burghez. Ce reguli de conduită ar recomanda filosoful, adept al principiilor *Personalismului energetic*, în cazul că sclavajul ar fi astăzi starea de fapt a omenirii?

Intr'o societate de oameni, compusă din sclavi şi stăpâni de sclavi, ce alte reguli de conduită ar putea filosoful nostru recomanda, decât pe acelea recomandate de fundatorul moralei creştine? Iubirea de oameni; Mila; Cumpătarea pentru stăpâni, — Răbdarea; Răsplata în lumea cerească, pentru muncitorii în sclavie. Iar el, filosoful, aşteptând cu încredere evoluţia omenirii, s'ar mărgini la munca de educator al tinerimei, muncă de sclav, făcută însă de bună voie.

In societatea de astăzi, compusă din capitaliști și salariați, muncitori și unii și alții, dar muncitori în scopul de a câștiga cât mai mult de pe urma muncii lor, filosoful adept al *Personalismului energetic* are ca moralist un rol cu mult mai dificil. Pe baza principiilor sale, el este convins, pe de o parte, că evoluția omenirii nu se poate opri la munca pentru câștig. Insă, pe de altă parte, el mai știe că evoluția omenirii este măsurată pe secole, iar nu pe ani, și încă mai puțin pe zile. El trebue, prin urmare, să facă pe profetul și pe îndrumătorul practic în același timp. De această îndoită obligație, nu se poate achita decât impunându-și sacrificiul de a îndeplini, pe lângă îndatoririle cerute de morala prezentului și pe acelea cerute de morala așteptată dela viitor. Care sunt îndatoririle cerute de morala prezentului? Pe primul plan sunt acelea care derivă direct din imperativul care dă caracterul de necesitate și de universalitate introducerii muncii cu plată. *Niciun câștig fără muncă, nicio muncă fără plata justă.* Orice abatere dela acest imperativ, turbură ordinea societății contemporane. Capitalistul, ca și salariatul, se declară deopotrivă gata să i se supună, fiindcă acest imperativ formulează în regulă de conduită ceea ce toată lumea înțelege prin *dreptate.* Indatoririle moralei prezentului sunt, așa dar, dela sine lămurite și primite, fără a fi nevoie de o stăruință din partea filosofului nostru. Nu este nimeni în lumea industrialismului de astăzi, care să mai ceară argumente, dacă este moral să plătească o muncă făcută, sau dacă este bine să primească răsplata cuvenită pentru munca lui. Insă, cu toate că toată lumea se pune sub egida acestui imperativ, nimeni nu este mulțumit cu aplicarea lui. Capitalistul crede că nu câștigă îndestul, iar salariatul, mai ales, crede că este spoliat de o parte din plata ce i se cuvine. Karl Marx a pus bazele politicei anticapitaliste tocmai pe afirmația că existența capitalului se datorește neplății de către capitalist a unei părți din salariu datorit pe dreptate muncitorului. In toate țările industriale cele mai acute crize politice sunt provocate de nemulțumirea muncitorilor pe salariul ce primesc, deși nu există cetățean în aceste țări care să nu fie convins că dreptul la o muncă plătită just, constitue în producția industrială principala ga-

ranție a prosperității generale. Astfel, filosoful nostru este adus să se întrebe: din ce provine discordanța dintre îndatoririle morale, la care aderă toată lumea, de o parte și faptele pe care le prezintă experiența, de altă parte ? Unde stă păcatul originar al muncii pentru câștig, păcat care-și dă roadele tocmai după ce această muncă s'a întins peste întreg pământul ? Răspunsul la această întrebare, constată el atunci, este ușor de dat pentru acela care nu-și are judecata rătăcită pe cărările ideologiilor politice. Păcatul originar al industrialismului, stă în aceea că el nu a condiționat câștigul de calitatea muncitorului. El a crezut că orice muncă are drept la câștig, chiar și aceea care este fără spor de producție. Karl Marx, profetul fericirii pentru muncitori, în opera sa *Das Kapital*, biblia socialismului, nu face nicio deosebire între muncitorul calificat și muncitorul necalificat. Pentru el, unul și altul sunt egal de productivi și, prin urmare, îndreptățiți să primească salarii egale. Argumentarea lui în *Das Kapital*, este argumentarea unui matematician care pleacă dela ipoteza că orele de muncă ale muncitorilor au un randement egal, întocmit ca pilele electrice de un voltaj absolut egal. Unde se întâlnește, însă, această egalitate pe câmpul muncii ? Niciunde. Cum se poate compara ora de lucru a muncitorului de elită din centrele industriale ale Angliei, cu ora de lucru a muncitorului nepregătit din alte țări ? Aceeași argumentare greșită și de partea capitaliștilor. Un capitalist inventiv și în curent cu toate perfecționările tehnice, are drept la o altă răsplată de cum o poate pretinde un capitalist care nu face decât să speculeze monopolul unei industrii într'o țară săracă. Astfel, în noua organizație industrială, ca și în vechea organizație a scalvajului, muncitorul, ca și capitalistul, nu s'au recrutat după aptitudinile lor speciale, çi la întâmplare. Dacă s'ar fi recrutat după aptitudinile lor speciale, s'ar fi dovedit că sporul de producție se datorează calității muncitorului sau capitalistului și în acest caz în producția capitalistă s'ar fi introdus dela început principiul creșterii de salariu în raport cu creșterea de producție. Nefăcându-se recrutarea muncitorilor după aptitudinile lor, ci după întâmplare, a trebuit să se ajungă la conflicte brutale între capita-

list și salariații săi. Aceștia, neputându-și valorifica dreptul la un spor de salariu, pe baza creșterii de producție, venită pe urma aptitudinilor lor, au recurs la greve și violențe, și în cele din urmă la sindicate în vederea cuceririi puterii suverane a Statului. Același lucru, și încă într'o măsură mai mare, l-au făcut și capitaliștii. Rezultatul final, la care s'a ajuns, este că astăzi, nu muncitorii, sau capitaliștii calificați au câștigurile cele mari de pe urma muncii lor, ci muncitorii, sau capitaliștii care fac parte din sindicatele, sau partidele politice care au în mâna lor puterea Statului. In ordinea economică, acest rezultat se traduce prin ridicarea crescândă a prețurilor la produsele economice, pentru a ținea pas cu ridicarea crescândă a salariilor; în ordinea politică, prin instalarea la guvern a regimurilor de teroare; în ordinea culturală și morală, printr'o anarhie desăvârșită în conduita cetățenilor.

Cunoscând cauzele răului de care sufere societatea contemporană, rămâne ca filosoful nostru să examineze mijloacele de îndreptare. Cu aceasta și începe rolul său de moralist al filosofiei fundate pe *Personalismul energetic.*

VI. MUNCA PORNITĂ DIN VOCAȚIE SPRE FOLOSUL COMUNITĂȚII OMENEȘTI

Să ne închipuim o țară pustiită de războiu, în care, pe lângă distrugerea obiectelor materiale, însăși populația s'ar găsi amputată în organele ei fizice și sufletești, astfel că pe întreg cuprinsul țării ar fi numai ruine și oameni schilozi. Țara își are totuși teritoriul ei liber, iar în populație stărue voința de a trăi mai departe. Refacerea ei începe deci în grabă, dar fără pricepere. Locuitorii se pun pe muncă, fiecare, însă, alege munca la întâmplare, fără a ținea seama că nu este unul căruia să nu-i lipsească o părticică din corp sau din suflet. In prima fabrică din nou reconstruită, nimerește la serviciul unde se cere o vedere pătrunzătoare un infirm de ochi, iar la serviciul unde se primesc reclamații un surd; un ciung amputat de mâna dreaptă primește materialul care este adus de un olog, pe când un fost șef de bandă hoțească este însărcinat cu paza depozitului. Inlăuntrul atelierelor lucrează la întâmplare amputații de o mână la lucrări meticuloase, și

cei pe jumătate în stare de mumii la ridicări de greutăţi. Un copilandru, incapabil să-şi ţină atenţia încordată zece minute consecutiv, este pus să ţină rânduiala dintre diferitele munci efectuate pe maşini separate, iar un bătrân care abia se mişcă este obligat să aducă copilandrului, la fiecare jumătate de oră raport asupra muncilor efectuate. O discordanţă totală între aptitudinile muncitorilor şi diferite servicii ale fabricii. Şi aşa la fel să ne imaginăm că s'ar petrece în toate fabricile reconstruite în nefericita ţară pustiită de războiu! Ar putea o asemenea organizaţie a muncii să ducă la o producţie prosperă? Nu este ea oare predestinată să ajungă la turburări grave în ordinea politică şi economică?

Răspunsul nu face îndoială. O asemenea organizare este lipsită de orice şansă de a deveni prosperă, fiindcă ea desparte munca de factorul principal care o poate face spornică: anume, de aptitudinea muncitorului. Dacă ea ar fi ţinut seama de acest factor, cu toate că acest factor este reprezentat prin o lume de schilozi, aşezând pe fiecare infirm la locul potrivit aptitudinilor rămase lui, aşa cum se face astăzi în urma războiului de către guvernele prevăzătoare, producţia fabricilor ar fi fost deajuns pentru a asigura vieaţa întregii populaţii. Când această aşezare a fiecărui om la locul cerut de aptitudinile sale nu se face, atunci, chiar într'o lume de oameni sănătoşi, producţia nu asigură viitorul populaţiei. Acesta a fost tocmai, după cum am văzut mai înainte, păcatul în care a căzut industrialismul în primele lui începuturi; păcat care, apoi, s'a întins şi la celelalte genuri de muncă profesională pe terenul artei, ştiinţei şi al educaţiei. Industriaşul care, în goana după câştig, şi-a recrutat la întâmplare pe salariaţii săi, socotind că producţia spornică vine dela maşină, iar nu dela calitatea omului, a procedat la fel cu nenorociţii locuitori ai ţării pustiite, care, fără a lua în seamă infirmităţile lor, s'au apucat fiecare de munca ce-i venea înainte, socotind că astfel îşi asigură vieaţa pe viitor.

Sclavajul a făcut prima legătură durabilă între om şi muncă: o legătură brutală impusă de nevoile mediului şi întreţinută prin frică. Prima fază a industrialismului, a industrialismului

capitalist, a întărit această legătură prin avantajele aduse de întrebuințarea instrumentației mecanice. Intr'o nouă fază de acum înainte, industrialismul trebue să aducă o desăvârșită întregire a muncii în personalitatea omenească. Munca pe viitor trebue să fie o deprindere cerută, iar nu impusă omului. Ea trebue să răspundă vocației acestuia, căci numai astfel ea asigură o producție crescândă și variată, fără de care înmulțirea populației și progresul cultural al comunității omenești, nu se pot susținea. Intre munca făcută din vocație, producție și vieața populației, este o corelație strânsă. Un popor cu populație numeroasă și cu cerințe de cultură înaltă, nu poate avea un viitor asigurat decât dacă are în mijlocul său oameni de vocație, căci aceștia, prin geniul lor de invenție, dau producției ritmul necesar unei continue creșteri și perfecționări.

Cu aceste considerații ne-am apropiat de sfârșitul lucrării noastre. Un mic rezumat înainte de a formula ultimele concluzii.

In ce consistă vocația și cum se explică rolul său hotărîtor în vieața omenirii? După cum am văzut mai înainte, din naștere oamenii nu au instinctul de a munci. Mulți dintre ei sunt chiar atât de refractari muncii, că nu ajung de bună voie la deprinderea de a munci niciodată, ci trebuesc totdeauna să fie constrânși. Intre oameni însă sunt câțiva, cari de îndată ce cad asupra unui gen de muncă potrivit aptitudinilor lor, se entuziasmează văzând produsul obținut prin muncă și, identificându-se sufletește cu el, tind să-l aibă din ce în ce mai perfect. Cazul este acelaș, fie că produsul este obținut prin o muncă tehnică industrială, fie că el este obținut prin o muncă de creație artistică, științifică, sau educativă. Aceeași psihologie deosebește pe muncitorii de vocație de muncitorii de rând, oricare ar fi felul muncii lor. Primul simptom al entuziasmului lor este conștiinciozitatea cu care este însoțită munca. Ei au oarecum presimțirea de a fi chemați la muncă predestinată și de aceea, dela început, concentrează asupra acestei munci toată atenția. Unii dintre ei nu merg mai departe. Aceștia compun categoria muncitorilor conștiincioși, cari, fără să fie productivi de elită, sunt, totuși, de mare ajutor progresului. Acei cari depășesc con-

ştiinciozitatea şi identificându-se cu produsul muncii tind să creeze din ce în ce mai perfect, sunt oamenii de vocaţie. Resortul intim al activităţii acestora nu-l constitue dorinţa de câştig, ci finalitatea însăşi a naturii. Vocaţia lor este mijlocul creat de natură pentru a desăvârşi prin deprinderile la muncă personalitatea omenească. Geniul de invenţie şi puterea de muncă pe care le are omul de vocaţie, sunt susţinute, de aceea, pe inconştient. Dăruit de natură, pentru a realiza menirea omenirii pe pământ, omul de vocaţie este deasupra dorinţei de câştig şi, prin aceasta, deasupra păcatului originar al industrialismului capitalist. El este tipul de om chemat ca, prin exemplul său, să dea reguli de conduită contemporanilor.

Un nou imperativ moral trebue aşa dar să înlocuiască imperativul moral al industrialismului capitalist. In locul muncii la întâmplare pentru câştig personal: munca pornită din vocaţie, spre folosul comunităţii omeneşti.

Acest imperativ, care rezumă morala filosofiei Personalismului energetic, depăşeşte cadrul obişnuit al moralei profesionale, fiindcă realizarea lui implică îndatoriri care se extind atât asupra conduitei individului muncitor, cât şi asupra comunităţii omeneşti. Munca « pornită din vocaţie », presupune pe omul pregătit sufleteşte să asculte de chemarea naturii şi să-şi închine vieaţa acestei chemări. Ea mai presupune o tradiţie educativă în acest sens; o tradiţie în care îndatorirea omului de a se cunoaşte pe sine însuşi, să găsească sprijin şi încurajare. Ea mai presupune, apoi, în societate, un climat de obiceiuri sănătoase. Toate aceste îndatoriri depăşesc cu mult obişnuitele recomandări date de morala profesională a timpului nostru. La ele se adaugă încă şi altele care privesc organizarea politică a comunităţii omeneşti. Imperativul moralei *Personalismului energetic*, cere ca « munca să fie spre folosul comunităţii omeneşti ». Insă imperativul presupune că organizaţia politică a comunităţii omeneşti, merită în adevăr ca munca de vocaţie să fie făcută în folosul ei. Căci altfel, ce rost să aibă îndatorirea de a munci pentru o comunitate omenească organizată politiceşte în scopul de a duce războaie de cucerire? Imperativul de a munci în folosul comunităţii omeneşti, implică, prin urmare într'însul şi o

reformă în organizarea comunității omenești. Realizarea lui duce la o armonioasă contopire a moralei profesionale cu organizarea unei comunități omenești bazate pe imperativul moral al muncii tuturor, după aptitudinea fiecăruia, spre folosul tuturor.

Nu este un asemenea imperativ destinat a rămânea pe planul nebulos al utopiilor?

Pe planul dezideratelor, da; nu însă pe acela al utopiilor, deoarece începuturi spre realizarea lui găsim în chiar zilele noastre. Căci, cum putem numi altfel, decât ca începuturi spre realizarea lui, perspectivele de viitor pe care și le-au însușit inițiatorii *Organizării Națiunilor Unite*? Motivele care au determinat inițiativa acestei organizări, sunt tot atâtea îndemnuri pentru filosoful adept al moralei *Personalismulu energetic* ca el să persiste în activitatea sa. Departe de a condamna *Morala Personalismului energetic*, ca fiind născută a rămânea pe planul utopiilor, perspectivele de viitor pe care le deschide *Organizația Națiunilor Unite* îi prezic, dimpotrivă, o apropiată actualitate.

VII. PERSPECTIVELE DE VIITOR

Am avut ocazie în paginile precedente *(Indatoririle morale către sine și către societate)*, să facem aluzie la câteva constatări pline de îngrijorare pentru viitor, constatări ce reies din observarea vieții omenirii în urma războiului din anii 1939—1945. Constatările la care făceam aluzie erau: îngustimea pământului față de cerințele populației omenești; insuficiența mijloacelor de ajutorare pentru împiedecarea foametei în unele țări, și în special în cursul anului 1946; nedumerirea provocată de captarea energiei atomice, despre care nu se știe dacă este spre folosul sau spre distrugerea omenirii. La aceste constatări mai pot fi adăugate și încă multe alte cauze de îngrijorare. Intre altele: faptul că între guvernele marilor națiuni, care au câștigat războiul din anii 1939—1945, există suspiciune, nu încredere desăvârșită, din care cauză înarmările continuă, deși dorința de desarmare este pe buzele tuturor. In toate țările se face apel la pace și înfrățire, dar

peste tot domnește între cetățeni zavistia urei și a persecuției. Principiul libertății, al libertății sub toate formele, este înscris în constituția tuturor popoarelor, dar fiecare popor îl aplică în chip deosebit, etc. — Neliniște, sărăcie și îngrijorare peste tot. Insă, oricât de grele ar fi împrejurările de astăzi, nu toată lumea este făcută să-și piardă capul. In primul rând, nu sunt făcuți să-și piardă capul oamenii care au mai trecut prin asemenea împrejurări grele și au știut să le învingă. Intre ei, care alții mai de grabă decât aceia care au condus și au ieșit victorioși din războiul trecut? Acei care au știut să câștige războiul, au datoria să știe câștiga și pacea, și-au zis aceștia. Şi hotărîți să-și îndeplinească noua lor datorie de a câștiga pacea, au înființat *Organizația Națiunilor Unite*. Perspectivele de viitor, pe care acești fundatori ai *Organizației Națiunilor Unite* și le-au însușit, asociindu-și pe toți bărbații politici de seamă din guvernele a 51 națiuni, constituesc pentru noi astăzi singurele raze de speranță într'o schimbare spre bine în viitor. Aceste perspective însă oricât de solemn ar fi proclamate, nu pot fi realizate decât prin muncă. Fără muncă, nicio îndreptare, fie îndreptarea promisă de îngerii cerești. Ce fel de muncă? Orișice fel de muncă? Să vedem, înainte de a răspunde, prin ce fel de muncă s'a câștigat războiul din 1939—1945. Primii ani ai războiului au fost dezastroși pentru Aliați. Armatele germane stăpâneau aerul și apa, mulțumită tehnicei superioare a armamentului lor. Ele cuceriseră aproape întrega Europă și mulți specialiști militari credeau că numai o minune mai poate da Aliaților victoria. Aliații au câștigat totuși victoria, nu prin minune, ci prin realizarea unei tehnice și mai superioare în armamentul lor. La fiecare invenție germană, ei opuneau o altă invenție. Aviația germană era pe punctul de a distruge Londra, când o invenție — **RADAR** — dădu posibilitate Englezilor de a cunoaște momentul apariției, înălțimii și a direcției avioanelor germane. Londra fu astfel salvată. Tehnica submarinelor germane reușise să blocheze țările Aliaților prin atacuri de surprindere și baraje de mine. O invenție nouă, dădu libertate circulației vaselor care făceau legătura dintre țările Aliaților. Germanii urmăreau să descopere un explosiv extraordinar prin captarea

energiei intra-atomice și dacă ei ar fi ajuns să-l descopere, înainte de anul 1944, victoria era să fie a lor. Geniul inventiv al națiunilor aliate fu însă mai norocos. Germanii întârziară cu descoperirea și aceasta veni mai târziu de partea Aliaților. Toate aceste invenții, care au dat Aliaților victoria, s'au înfăptuit prin oameni și anume prin oameni cari au făcut o muncă grea. Care erau acești oameni și ce fel de muncă făceau ei? Erau ei muncitori, la întâmplare, ori profesioniști care vânau câștiguri mari? Sau erau oameni cari, din vocație, își închinaseră munca folosului obștesc? Cred că răspunsul este unul și același pentru toată lumea. Victoria în războiul trecut este în mare parte, dacă nu în totul, datorită muncii oamenilor de vocație, care și-au pus geniul lor inventiv în serviciul patriei și omenirii.

Şi acum să revenim la întrebarea pusă mai înainte. Prin ce fel de muncă se pot înfăptui perspectivele de viitor pe care le deschide *Organizarea Națiunilor Unite*, dacă nu tot prin munca din vocație? Munca pornită din vocație, care a asigurat câștigarea războiului, este, în primul rând, chemată să asigure și câștigarea păcii. De fapt, chemarea ei a și fost făcută din primele zile ale constituirii *Organizației Națiunilor Unite*, deodată cu rolul pe care și l-a asumat această instituție de a dirija politica și economia națiunilor spre pace și prosperitate generală. Căci rolul de a dirija, pe câmpul producției economice în special, presupune pe acela de a accelera și de a organiza operațiuni care nu se pot face decât prin o cât mai dreaptă întrebuințare la muncă a factorului uman. Unde muncitorii sunt întrebuințați fără selectare, nu poate fi producție organizată, și deci nici dirijată. *Organizația Națiunilor Unite*, pentru a preîntâmpina nevoile actuale ale omenirii, vrea tocmai o producție repede și abundentă, adică o producție în ritmul invențiilor din timpul războiului. Ce fel de muncitori îi pot asigura o asemenea producție? Pentru a avea răspunsul, să cercetăm experiența făcută până acum în direcția economiei dirijate. Țările care au făcut experiența economiei dirijate au trebuit să recurgă la echipele muncitorilor de elită, care, prin intervenția lor, ridicau sporul de muncă al tuturor celorlalți muncitori. Iată dar răspunsul!

Toate țările care vor urma îndemnul dat de *Organizarea Națiunilor Unite*, vor trebui în curând să se decidă a imita acest exemplu. Ce sunt, însă, echipele muncitorilor de elită decât avangarda muncitorilor de vocație? Astfel suntem aduși să conchidem că mijloacele prin care se poate câștiga pacea, nu diferă de acelea prin care s'a câștigat războiul: munca pornită din vocație, spre folosul obștesc.

In anii de războiu, s'au produs totdeauna invenții mari și numeroase și de aceea mulți istorici s'au declarat admiratori ai războiului, punând în el cauza productivității de invenții. In realitate adevărata cauză este munca pornită din vocație. Războiul nu face altceva decât provoacă intensificarea acestei munci; intensificare, însă, pe care o pot provoca și alte suferințe omenești, înafară de războiu. Sărăcia, foametea, epidemiile, nesiguranța, catastrofele de ordin cosmic, etc. Asemenea calamități, într'o omenire ajunsă la o conștiință hipersensibilă, pot fi tot așa de bine cauze de intensificare. Perspectivele acestea probabil le-au și avut în vedere promotorii *Organizației Națiunilor Unite*.

In lumina acestor perspective, *Morala Personalismului energetic*, departe de a fi, așa dar, o utopie, este, dimpotrivă, o cerință a timpului în care ne aflăm.

NUMELE GEOGRAFICE DIN ROMÂNIA ŞI DICŢIONARUL TOPONIMIC ROMÂN

DE

TH. CAPIDAN

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 18 Ianuarie 1946

In anul trecut, după constituirea Consiliului Naţional de Cercetări Ştiinţifice, am propus acestui Consiliu publicarea câtorva lucrări din domeniul limbii române. Dintre acestea, mai interesantă şi, în acelaşi timp, mai necesară pentru adâncirea cercetărilor noastre în domeniul istorico-filologic şi cultural este *Dicţionarul Toponomic Român*.

Spuneam atunci că tezaurul lexical al unei limbi este alcătuit, în cea mai mare parte, din nume apelative şi nume proprii, ultimele întrebuinţate în denominaţia personală şi locală. Pentru primele, care sunt mai necesare, întru cât constitue elementul de bază al vorbirii omeneşti, s'au creat glosare şi dicţionare încă din antichitate. Pentru ultimele, a căror importanţă a fost relevată târziu de tot, nu s'a făcut nimic. In acest domeniu, cercetările au început abia în a doua jumătate a veacului trecut. Aceste cercetări au fost îndreptate în două direcţiuni: una, urmărind să stabilească sistemul de denominaţie personală, dând naştere la o nouă ramură a lingvisticei generale: *antroponimia* (antroponomastica), alta, urmărind să stabilească sistemul de denominaţie locală, dând naştere la *toponimia* (toponomastica). Deşi ambele formează izvoare nesecate pentru cunoşaterea trecutului istoric şi cultural al unui popor, ultima, toponimia, apare mai interesantă

decât antroponimia, atât din cauza materialului ei mai rezistent cât mai ales și din cauza repartiției lui geografice.

De obiceiu, numele topice vechi apar în straturi suprapuse. Sub această formă, ele ușurează întru câtva cercetările noastre, fiindcă avem putința să urmărim trecerea fiecărui nume de localitate dela forma veche la cea actuală, atunci când într'adevăr ultima reprezintă continuarea celei vechi. In privința aceasta, istoricul unui nume de localitate se indentifică cu istoricul unei limbi care derivă din alta mai veche. După cum, la o limbă nouă, care se arată că este continuarea unei limbi vechi — cum este limba noastră față de limba latină — presupunem că, între perioada veche și cea nouă, au existat fără întreruprere generații de vorbitori ai aceluiași popor care au vorbit-o, tot astfel și la un nume local actual, care se dovedește a fi continuarea unuia vechiu, presupunem că, între perioada veche și între cea nouă, au trebuit să existe fără întrerupere generații de indivizi vorbitori care i-au continuat întrebuințarea până în zilele noastre.

Din cauza acestei continuități ce se poate constata în transmisiunea unui nume de localitate, transmisiunea stabilită fără echivoc de știința limbii, un nume de localitate vechiu valorează mai mult chiar decât izvoarele istorice. Fiindcă, în vreme ce acestea de multe ori pleacă dela informațiuni necomplete sau chiar false, numele topic, fiind supus acelorași norme de prefacere ca orice cuvânt din limbă, se păstrează nealterat în întreaga lui structură, atunci când moștenit, cum am spus, din generație în generație, se adaptează sistemului de pronunțare al poporului care l-a păstrat.

Recunoscându-se această neprețuită valoare a numelor de localități pentru studiile istorico-lingvistice și culturale, un început de investigație în acest domeniu a fost făcut în Germania, unde, încă din anul 1863 dar mai ales dela începutul veacului nostru, au apărut o serie de lucrări, semnate de învățați ca Schröder, Förstermann, Eberl, Behagel, Reimer, Buchner ș. a., care au pus bazele acestei ramuri a lingvisticei generale.

Tot în Germania, începând din anul 1925, apare și revista internațională «Zeitschrift für Ortstnamenforschung» sub con-

ducerea lui Schnetz, pentru care în 1994 s'a creat la Universitatea din München o catedră de toponimie.

După apariția primelor lucrări de toponimie în Germania, cercetări în acest domeniu au început să se facă și în celelalte țări occidentale ca Franța, Anglia, dar mai ales Italia, în fine Elveția, Belgia, Danemarca, Norvegia, etc. In Franța, adevăratul fondator al acestei discipline a fost Auguste Lognon, care a ținut cursuri de toponimie la École pratique des Hautes Études și la Collège de France. După el a urmat A. Dauzat [1]).

Dar toponimia franceză a fost forte mult cultivată și de alți învățați străini, între care germanul Gröhler ocupă un loc important.

In Anglia, cercetările în domeniul toponimiei au fost și mai întinse decât în Franța. Nu încerc să înșir aici numele tuturor învățaților din această țară care au lucrat în domeniul acestei discipline. Este destul să arăt că în Anglia s'a înființat o societate pentru cercetarea numelor de localități, anume « Place-names Society » [2]). O desvoltare tot atât de mare au luat aceste studii în Italia. Incepând cu învățații G. Flechia, B. Bianchi, S. Pieri, D'Olivieri, Bognetti, Giandominico Serra, Bertoldi, Carlo Battisti și alții, cercetările de toponimie au fost încurajate în gradul cel mai înalt.

Acest mare avânt pentru studiul numelor de localități în Italia a fost promovat din două motive: mai întâi pentrucă în această țară s'au produs cele dintâi nume topice de origine romană, a căror desvoltare putea fi urmărită pe bază de documente dela început, adică din epoca clasică până în zilele noastre [3]), al doilea, din cauza unor controverse ce s'au ivit

[1]) A. Dauzat, autorul lucrării *Les noms de lieux*, Paris, 1926, continuă prelegerile de toponimie la École pratique des Hautes-Études. Dânsul a creat în *Revue des études anciennes* (1932) o cronică de toponimie, în care se dă o bibliografie critică despre cercetările și publicațiile ce se fac în acest domeniu. Vezi și *Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris*, III (1935), p. 43 suiv.

[2]) Lucrările mai importante asupra toponimiei engleze sunt: R. E. Zachrisson, *A contribution to the study of Anglo-Norman influence on English place-names* Lund, 1909. H. Lindwist, *Middle English place-names of Scandinavian origin*, Upsala, 1912. W. Z. Watson, *The Celtic place-names of Scotland*, Edimburg, 1927 ș. a.

[3]) Vezi Silvio Pieri, *Toponomastica delle valle dell'Arno*. « Reale Academia dei Lincei », Roma, 1919 și darea de seamă de G. Giuglea în *Dacoromania*, I, p. 1490 urm.

între învățații italieni și învățații germani referitor la originea comunelor rurale medievale din Italia, pe care savanții germani o considerau ca o creație germanică, iar învățații italieni ca o continuare a sistemului de denominație romană.

Sunt interesante în privința aceasta lucrările savantului lingvist Giandomenico Serra, fost profesor timp de aproape douăzeci de ani la Universitatea Regele Ferdinand din Cluj (1931). In ultima sa lucrare, «Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell'Italia Superiore [1]» a rezolvit în mod definitiv această problemă.

Răsfoind cineva această lucrare, va afla cât de interesante sunt pentru toponomastica noastră întrebuințarea gentiliciului (numele de familie la Romani) ca denumire a comunei rurale, sub forma unui plural colectiv, în felul numelor noastre de comune rurale terminate în *-ești* sau *-eni* (-ani), despre care vom vorbi mai departe. Vorbind despre organizația satelor medievale în Italia cu locuitori care se trag din același strămoș comun, învățatul italian arată că între numele ce purtau ele era și acela de *fara*, cuvânt de origine longobardă. Astfel, dânsul citează dintr'un document din anul 1084 *Fara filiorum Petri*, *Fara filiorum Guarnerii*, cu înțelesul de «așezarea s. moșia fiilor neamului Petri» etc. Este interesant de constatat că acest *fara* există și în organizarea socială a păstorilor macedoromâni din Pind, cu înțelesul pe care l-am dat în lucrarea mea «Românii Nomazi»: «totalitatea familiilor înrudite dintr'un sat cu tot avutul lor». Mai marele peste această totalitate de familii este celnicul adică «fruntașul». Dar *fară* azi la Macedoromâni are și înțelesul de neam, trib, tulpină, exact ca la Italieni [2]). De sigur, trebue să fie o legătură ca chestie de denominație locală, între fara italiană și fara macedo-română. Revenind la studiul toponomasticei în celelalte țări occidentale, progrese mari au fost realizate în Belgia, creindu-se și o catedră la Liége pentru această disciplină.

[1]) Vezi darea de seamă de St. Pașca, *ibid.*, VII, 391 suiv.

[2]) Despre *fară* la Dacoromâni și celelalte popoare balcanice, v. *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, p. 52.

De asemenea în Danemarca, Olanda, Suedia, Portugalia [1]) ș. a. Mai puțin înaintate se arată aceste studii în țările slave, probabil din cauza că, în ordinea denominației locale indo-europene, nomenclatura lor geografică fiind mai nouă, se arată în marea ei majoritate atât de transparentă încât, pentru specialiști, ea pare la prima vedere clară.

In schimb, numele topice slave din țările neslave au fost cercetate cu multă asiduitate. Pomenesc aici lucrarea savantului filolog rus Seliščev [2]) asupra toponimiei din Albania, a învățatului german Vasmer asupra toponimiei slave din Grecia [3]), ș. a. De asemenea n'au fost neglijate nici numele locale antice. Astfel, o lucrare interesantă asupra numelor indoeuropene care poate fi folosită și de cetitorul nespecialist este acea publicată de Felix Solmsen, *Indogermaniche Eigenamen als Spiegel der Kulturgeschichte* (Heidelberg, 1922). Inafară de aceasta au mai apărut studii și lucrări în acest domeniu semnate de indoeuropeniști și romaniști ca: P. Kretschmer, A. Trombetti, A. Fick, Arbois de Jubanville, N. Jokl, P. Skok, K. Oštir, Ribezzo, H. Krahe, D. Dečev, V. Bertoldi, A. Blumenthal ș. a.

La noi, cercetări sporadice în domeniul toponimiei au început relativ de vreme. Ele au fost provocate de problema continuității elementului roman în Dacia. Atunci ca și astăzi aceste cercetări puneau în discuție interpretarea unor nume de toponimie și hidronimie locală atât de grele încât, cu toată ingeniozitatea lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu, singurul care se îndeletnicea cu aceste probleme, nu li se putea da o deslegare. Inafară de aceasta, pe vremea aceea disciplina noastră, abia înfiripată, trecea, din nenorocire, printr'o perioadă de lirism, care în mod firesc implica patriotismul în știință. Astăzi, stadiul în care se găsesc cercetările noastre nu ne mai permite a ne aventura în ipoteze, posibile numai pentru vremurile eroice. Astăzi, mai mult

[1]) Pentru studiul toponimiei în celelalte țări, a se vedea articolul d-lui P. Skok, din *Enciclopedia Italiana*, XXXIV. Extras, p. 7.

[2]) Prof. A. M. Seliščev, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*, Sofija, 1931.

[3]) Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*. Aus der *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaft*, Jahrgang 1944, Phil.-hist.-Klasse, Nr. 12. Berlin, 1941.

ca oricând, se afirmă numai aceea ce se poate dovedi. Promotorii acestei prudențe în știința limbii au apărut la noi abia de câteva decenii. De aceea, numai dela această dată au început să apară și încercări mai serioase, publicate în articole și studii mai mărunte, semnate de învățații noștri S. Pușcariu, Ov. Densușianu, Al. Philippide, V. Bogrea, V. Pârvan, Per. Papahagi ș. a. și în lucrări mai mari, semnate de Iorgu Iordan, N. Drăganu și G. Giuglea ș. a. [1]).

După ce am cunoscut începutul cercetărilor în domeniul toponimiei precum și starea acestor cercetări la noi și în străinătate, voiu încerca acum să arăt că toponimia este o ramură a lingvisticei. Deși materialul toponimiei ține de geografie, totuși numele acestui material ține de lexicul unei limbi. Aceasta nu vrea să zică că toponimia nu are nimic de a face cu geografia, fiindcă dacă toponimia, cum am spus, este o ramură a lingvisticii, în schimb ea are cele mai strânse legături cu realitatea geografică, în sensul că orice nume se dă unei localități, pleacă dela imaginea ce-i oferă individului vorbitor poziția topografică a locului, înfățișarea fizică a solului, în fine, flora și fauna regiunii, ș. a. La rândul său, « toponimia este un izvor pe care se întemeiază geografia istorică medievală, dat fiind că numele de localități constitue un element al conținutului documentelor diplomatice » (A. Gyr). Recunoscând această legătură a toponimiei cu geografia și cu alte științe ca arheologia, istoria, etnografia,

[1]) Dintre lucrările mai mari relevăm: Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I—II, Bonn und Leipzig, 1924—1926. Autorul și-a ales materialul din *Marele Dicționar Geografic al României*. Cu toate că lucrarea se întemeiază pe material relativ restrâns, ea are totuși meritul de a ne oferi prima încercare de sinteză asupra toponimiei românești. N. Drăganu, *Toponimie și Istorie*, Cluj, 1928. De același, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Academia Română, Studii și cercetări, XXI, București, 1933. G. Giuglea, *Schiță din toponimie românească* în *An. geogr. și antropogr.* I, p. 39. Acelaș, *Cheia pentru înțelegerea continuității noastre în Dacia prin limbă și toponimie*, în *Geopolitica și Geoistoria*, III (1944), p. 13 urm. V. Pârvan, *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, Academia Română, Mem. Secț. Ist. Seria III, t. I, mem. 1, București, 1923. T. Capidan, *Toponymie Macédo-roumaine* în *Langue et Littérature*, III, București. (1946) p. 1—130. O bibliografie generală asupra lucrărilor de toponimie a publicat Iorgu Iordan, *Incercare de bibliografie toponimică românească*. Extras din *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geografie*, vol. XLVI (1927), București, 1928.

ea rămâne totuşi o ramură a lingvisticii, pentrucă materialul ei îl constitue, cum am spus, lexicul unei limbi.

Spre a înţelege lucrul acesta, trebue să ştim că un nume propriu de localitate, la origine, nu se deosebeşte de un nume comun. In vreme ce ultimul însemnează o categorie de fiinţe sau de lucruri, numele propriu însemnează un individ, o colectivitate de indivizi sau o localitate. De aceea, din punct de vedere lingvistic, nu există nicio opoziţie între numele comune şi numele proprii. Astfel, dacă luăm în cercetare vechile nume de râuri, vom vedea că la baza lor stau nume comune pentru noţiunea de apă, curgere, râu, fluviu. Numele de râuri ca *Ach*, *Ache*, *Achen* la Germani, altele compuse cu *ap-*, *-apa*, toate au la bază rădăcina indoeuropeană **aqua* « apă »[1]). La Traci râul *Strymon* derivat din răd. indoeuropeană **ser-* însemnează « curgere » şi este identic ca origine cu numele de râu *Streiu* şi cu germanul *Strom*. *Dunărea* noastră însemnează la origine « râu, val ». Fireşte, mai târziu numele de ape şi de munţi, ca şi oricare alt nume de localitate, au fost date după felul cum fiecare popor a înţeles să-şi eticheteze apele, munţii, locurile, însă servindu-se tot de nume comune.

Numele comun, la rândul său, din clipa în care este întrebuinţat de popor cu destinaţie geografică, adică din clipa în care devine nume propriu de localitate, în mod automat îşi pierde înţelesul pe care îl are ca nume comun, şi prin aceasta, se pune în opoziţie semantică cu numele comun. Cum se întâmplă lucrul acesta, rămâne să răspundă psihologia lingvistică. Probabil, că individul vorbitor, atunci când întrebuinţează un astfel de nume se gândeşte numai la obiectul geografic, oricât de transparent ar fi el din punctul de vedere semantic[2]). Astfel, un ţăran român din comuna *Merişani*, când

---

[1]) Felix Solmsen, *Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte*, Heidelberg, 1922, pp. 43—45; *Balkan-Archiv*, IV, p. 190.

[2]) « Zusammenfassend können wir sagen: Ein ursprunglicher Gattungsname wird zum Eigennamen, wenn er einem einzelnen Orte oder einer einzelnen Persönlichkeit beigelegt wird. Dabei erleidet die Summe der für den Begriff charakteristischen Merkmale eine Veränderung: Die Bezeichnung des Individuums setzt mehr Merkmale voraus als die der Gattung, und auf die Weise findet eine Isolierung des Eigennamens gegenüber dem Gattungsnamen auch dann statt, wenn für das Sprachgefühl die eigentliche Identität leider noch vollkommen klar sein sollte.

rostește numele comunei sale, nu se gândește la *Meriș*, numele ținutului unde cresc meri mulți, de unde sunt veniți strămoșii sătenilor din Merișani, după cum un Aromân din comuna *Ameru* din Pind, nu se gândește, când rostește numele comunei, la același înțeles pe care îl are Meriș, deși Grecii din vecinătate, traducându-l îi zic *Milia*, adică măr sau comuna cu meri. Şi tot așa, luând un nume topic vechiu, Grecii vechi, când rosteau numele *Bosporos*, Bosforul de astăzi, nu se gândeau la înțelesul lui etimologic de « trecătoarea boilor » după cum niciun Englez de astăzi, când rostește numele orașului universitar Oxford, care, în documentele vechi apare sub forma Oxenford, nu se gândește la același înțeles pe care îl are Bosfor de trecătoare a boilor [1]).

Ceea ce trebue reținut din toate acestea, este faptul că un nume de localitate, fiind format din sunete și silabe la fel ca un nume comun, este supus acelorași norme de transformare ca orice cuvânt din limbă. Părerea unor învățați, după care numele proprii rezistă mai mult alterărilor fonetice decât celelalte cuvinte este contrazisă de realitatea faptelor [2]). De aci urmează că, la cercetarea unui astfel de nume, fonetica joacă un rol primordial. Pe temeiul acestui principiu, desfacerea unui nume de localitate în cele două elemente, trebue să se facă după aceleași norme de corespondență fonetică, care se aplică la toate cuvintele din limbă. Cum ne depărtăm dela aceste norme, anume pentru ca numele actual să-l putem identifica mai ușor cu cel vechiu, falsificăm principiul de investigație. Se poate admite că numele de localitate, în comparație cu un nume comun, de cele mai multe ori să fie supus unor schimbări mai pronunțate. Insă constatarea aceasta nu infirmă valoarea normelor fonetice, care stau la baza sistemului de pronunțare a unei limbi.

Diese Isolierung bewirkt auch vielfach, dass Gattungsnamen und ursprünglich damit identische Eigennamen in ihrer geschichtlichen Entwicklung und Umgestaltung verschiedene Wege einschlagen und dadurch der einstmalige Zusammenhang unkenntlich wird » (Felix Solmsen, *oș. cit.*, p. 2—3).

[1]) Otto Schrader, *Reallexikon der idg. Altertumskunde.*

[2]) « Il est de fait que les noms propres résistent souvent mieux que les autres aux altérations phonétiques qui résultent de changements combinatoires » (J. Vendryes, *Le Langage*, Paris, 1921, p. 73, cf. 251. Vezi și S. Pușcariu, *Dacoromania*, III, p. 841. I. Iordan, *Rum. Top.*, p. 2).

De aceea, cel ce încearcă să identifice un astfel de nume, trebue să fie stăpân pe toate exigențele unei metode riguroase și sigure, spre a-și putea da seama de orice fel de modificare. Fiindcă dacă este adevărat că numele topice, dar mai ales cele hidronimice supraviețuesc popoarelor care le întrebuințează, tot atât de adevărat este că, atunci când ele trec dela un popor la altul, trebue să se adapteze sistemului de pronunțare al acestora.

Această particularitate a unui nume de localitate de a-și schimba forma după limba poporului care îl întrebuințează, are pentru noi lingviștii avantajul de a deosebi în structura lui ceea ce este cu adevărat vechiu de ceea ce este nou prin imixtiune de afară și a descoperi mai multe pături etnografice în cuprinsul teritoriului unde se găsește. Spre a ilustra faptul acesta, dau un exemplu din toponimia românească. In numele de râu mult discutat *Buzău*, pe care regretatul Pârvan [1]) a încercat să-l explice dela geto-dacul *Muséos-Buséos*, descoperim sub raportul fonetic un element nou în desvoltarea lui istorică și, ca urmare a acestui fapt, trei pături etnografice, în loc de două cum ar fi trebuit, dacă într'adevăr noi Românii l-am fi moștenit direct dela Traci. Acest element nou îl constitue sunetul *z* din Buzău pentru *s* din geto-dacul Muséos. O astfel de prefacere a lui *s* în poziția în care se găsește este inexistentă pentru sistemul nostru consonantic, ceea ce dovedește că, deși el este de origine geto-dacă, însă sub forma în care a ajuns până la noi, ne vine dela un alt popor,

---

[1]) Numele *Buzău* este atestat în documentele din sec. al XV-lea: *Bozeu* (1432), *Buze[eu]* (1476) și *Buzov* (1482—1487). Cf. I. B o g d a n, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, pp. 50, 98, 192. Cf. N. D r ă g a n u, *Românii în veac. IX—XIV*, p. 240. V. P â r v a n, *Contribuțiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*, p. 12. Pentru numele arom. cf. T h. C a p i d a n, *Toponymie Macédo-roumaine* în *Langue et Littérature*, III (1946) pp. 21, 58. C. G i u r e s c u, (*Ist. Rom.*, I[3]), vorbind despre Buzău spune: « *Buzăul* pare a fi iarăși dacic: un izvor grec din veacul al IV-lea, ne-a păstrat numele lui sub forma Μουσέος, care poate fi foarte bine o transcriere greșită a lui Μπουσέος (Μπ în grecește se pronunță *b*». Parcă toată greutatea ar consta în cetirea lui *m* inițial ca *b* !

Dacă Buzău, ca nume vechiu, nu poate veni direct dela Geto-Daci, noi avem alte nume hidronimice, care, după ultimele interpretări ce li s'au dat, au evoluat în linie dreaptă, fără înrâuriri de afară. Neavând de gând să stărui asupra lor, mă mulțumesc să amintesc că nume ca *Crișul* (despre care va fi vorba aici), *Dunărea* și *Oltul*, reprezintă o moștenire străveche (vezi despre aceasta, T h. C a p i d a n, în *Rev. Fund. Reg.*, X, Nr. 5, p. 269, *Limbă și Cultură*, p. 171 urm. E. P e t r o v i c i, în *Dacoromania*, X, pp. 336, 518, 530).

în cazul nostru slav, care l-a substituit prin apropriere cu un alt cuvânt. Ca urmare a acestui fenomen, în numele *Buzău* descoperim trei pături etnografice: unul geto-dac care rostea *Muséos-Buséos*, altul slav, care din Muséos-Buséos a făcut *Bŭzovo-Bozovo* și ultimul românesc, care din Bŭzovo-Bozovo a făcut *Buzău*. Ca o confirmare a acestei demonstrații, fără echivoc în studiul fonetismului românesc, vine acum descoperirea unui nume de localitate *Buzău* pe care l-am înregistrat eu în lucrarea mea « Toponymie Macédo-roumaine » pentru regiunea Pindului, acolo unde nu mai poate fi vorba despre existența unui nume geto-dac Muséos-Buséos. Această singură constatare arată că numele de râu *Buzău*, deși are la bază un nume geto-dac, în forma care a ajuns până la noi, ne vine prin filieră slavă.

Cunoscând toate acestea, și în particular rolul pe care, în stadiul actual al cercetărilor noastre, îl are știința limbii în studiul metodic dar mai ales critic al materialului toponimic, voiu încerca acum să fac o expunere istorică a toponimiei teritoriului nostru național. Ea va fi schițată în elementele ei esențiale și numai din punct de vedere lingvistic. In cazul acesta, vom vedea că ea se prezintă în mai multe straturi, dintre care primul se pare că aparține elementului topic preindoeuropean. Astăzi este un lucru cert că triburile indoeuropene, la coborîrea lor în Balcani, au găsit populațiuni băștinașe de origine microasiatică cu o denominație locală proprie, care arată asemănări cu cea din regiunile asianice. Ea este destul de bogată pentru teritoriile ocupate de vechii Eleni. La noi, această denominație nu este încă studiată. Se crede totuși că numele *Carpați* (Καρπάτης ὄρος la Ptolemeu), care se întâlnește și în numele insulei *Karpathos* din Dodecanes, să fie de origine preindoeuropeană, deși, pe de altă parte, el nu trebue despărțit de numele Carpilor dela noi și nici de cuvântul alb. *karpë* « stâncă » [1]).

[1]) Max Vasmer s'a gândit la legătura ce trebue să existe între numele *Carpați* și Κάρποι (*Zeitschr. f. sl. Phil.*, XIV, Doppelheft 1/2 (1937), p. 60): « Den Namen der dak. Κάρποι des Καρπάτης ὄρος hat Vasmer mit Recht an alb. *karpë* Fels, Klippe angeknüpft ». N. Jokl, *Albaner*, în Ebert, *Reall.*, p. 89.

Peste aceste nume străvechi s'a suprapus stratul de nume topice și hidromice geto-dace, atestate foarte puține în inscripții, mai multe în itinerarii și la scriitorii vechi. Din toate aceste nume, se va vedea că foarte puține par străvezii sub raportul semantic. Astfel, ca să începem mai întâi cu numele țării, avem transmis dela Romani numele *Dacia*, derivat din Dacus cu sufixul *-ia* ca *Gallia* dela Gallus, *Graecia* dela Graecus.

Dacus însuși, atestat la Romani încă în sec. II-lea a Chr. a fost adus de prof. P. Kretschmer în legătură cu cuvântul frigian δάος « lup », care există și ca nume de persoană Δᾶος. După acest învățat, dela Δᾶοι pl. lui Δᾶος a fost derivat în latinește numele *Daci*, după cum dela Γραῖος *Graeci* [1]). V. Pârvan aduce numele Dacilor și al Geților în legătură cu denumiri ale unor populațiuni iraniene [2]). In fond, ambele sunt simple ipoteze. Aceea a lui Kretschmer pare totuși mai verosimilă, întru cât Frigienii reprezintă populațiuni tracice imigrate din nordul Macedoniei în Asia. In cazul acesta, s'ar putea presupune că cuvântul δάος a existat și în limba Geto-Dacilor.

Alături de Dacia, avem *Dacia Maluensis* care, după vechea concepție istorică, cuprindea Oltenia, după alta mai nouă (Patsch [3]), Banatul. Ea exista în opoziție cu Dacia Porolissensis, și Dacia Apulensis, ambele derivate dela orașele Porolissum

---

[1]) « Schon ihr nationaler Name Δαοί lat. Davos kaum von dem phryg. Personennamen Δᾶος (s. oben S. 202, dazu auch das phryg. Appelativum δαος, ὑπὸ Φρυγῶν λύκος, Hesych?) kaum getrennt werden. Zu Δᾶοι verhält sich Daci wie Graeci zu Γραῖοι » (*Einl. in die Gesch. der gr. Spr.*, p. 214). Cf. și *Godišnik*, kn. XXIV, 1, p. 13; Walde-Pokorny, *Vergl. Wb. der indogerm. Spr.*, I, p. 823. Cuvântul Δᾶος ca nume de persoană apare și în comediile lui Menandru. Acesta n'ar fi putut să-l întrebuințeze ca atare, dacă Δᾶος n'ar fi existat ca nume de popor, la fel ca Γέται. Un nume de localitate Δαούσδαυα dat de Ptolemeu (III 10, 13) la gurile Dunării ar putea să conțină în partea întâi numele de tulpină a Dacilor (Brandis) ca în *Sucidava, Buridava*. Toată greutatea constă în prezența lui σ (*s*), care nu se întâlnește în alte nume de localități geto-dace. W. Brandenstein, în Paulys *Real-Encyclopaedie*, Bd. VI (zweite Reihe), 1941.

[2]) V. Pârvan, *Getica*. O protoistorie a Daciei. Academia Română, Mem., Secț. Ist., Ser. III, T. I, Mem. 1. București (1926), p. 288.

[3]) Const. Diacoviciu, *Siebennbürgen im Altertum*, Bukarest, 1943, p. 9. Andreas Alföldi respinge părerea lui Patsch « weil das grösste Teil des Banats überhaupt nicht zu dem Reichsgebiet geschlagen worden ist » (*Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, publicat în *Ostmitteleuropäische Bibliothek* hgb. von E Lukinich, Nr. 54, Budapest (1944) p. 75 v. și 82.

(Moigrad) și Apulum (Alba-Iulia). Prima, Dacia Maluensis este pentru noi interesantă și de aceea o și relevăm aici pentrucă în *Maluensis* avem un derivat dela cuvântul *mal* ce nu există în lexicul latin, însă se găsește la noi Românii și Albanezii, descendenți ai Traco-Ilirilor,[1] cu înțelesul de « țărm, ridicătură de pământ, deal munte »[2]. Ultimul înțeles era la noi odată mult mai întrebuințat decât azi, care apare regional. Se vede că el a început să dispară treptat, în urma concurenței pe care i-o făcea cuvântul latin « munte ». Cu acest înțeles, cuvântul românesc *mal* apare în compoziția unui mare număr de nume topice din nomenclatura maghiară, primul datând din 1219. Acela care a relevat pentru întâia dată acest fapt lingvistic a fost Bogdan Petriceicu-Hasdeu[3]. Dar cuvântul *mal* îl întâlnim și în toponimia străveche din Dalmația, în numele de port *Maluntum* (Malontum), în Muntenegru *Malutin-do*, după aceea în Grecia (Arcadia), în Μαλοῦς Μαλοῦντος nume de râu, în fine, *Malontina* nume de râu și munte în Carintia[4]), ceea

---

[1]) Asupra identității cuvântului *mal* ca formă și înțeles cu alb. *malj*, ambele de origine preromană, nu mai există astăzi nicio îndoială. Vezi despre aceasta W. Brandenstein, în Paulys *Real-Encyclopaedie*, Bd. VI (zweite Reihe), p. 12 și Bd. IV, 1943. Vezi și N. Drăganu, *Românii în veac. IX—XIV pe baza top. și a onom.*, pp. 115, 117.

[2]) Înțelesurile de « deal » și « munte » pentru cuvântul românesc au fost relevate de Ov. Densusianu, *Studii de filol. rom.*, p. 13; cf. și N. Drăganu, *op. cit.*, p. 115.

[3]) Despre răspândirea cuvântului *mal* românesc în toponimia maghiară a scris întâia dată Bogdan Petriceicu-Hasdeu: « La intrarea Ungurilor în Panonia, ei au găsit acolo această vorbă anume în sens « munte ». De aci o mulțime de numi locale cu finalul *-mal* cari ne întâmpină în documentele maghiare din secolii XIII, XIV, XV, totdeauna în privința localităților muntoase, adică întocmai așa ca finalul *-berg* la Germani sau *-gora* la Slavi. Iată câteva specimene cu indicațiunea anilor în parantesă: mons Baros-*mal* (1275), Buch-*mala* (1257), mons Dudulla-*mal* (1275), vinea Eleu-*mal* (1269), Hormus-*mal* (1430), mons Kis-*mal* (1275), Megyes-*mal* (1275), Hurus-*mal* (1264), Irugh-*mal* (1252), monticulus Kerek-*mali* (1299), Nyr-*mal* (1326), vinea Pop-*mal* sau Pyspük-*mal* (1269), Pruthek-*mal* (1410) et.c etc. (*Cuv. din Bătr.*, I, p. 289). Vezi și N. Drăganu, *Românii în veac. IX—XIV pe baza top. și a onom.*, p. 121 urm. Despre originea românească a lui *mal* în toponimia maghiară a scris și Ov. Densusianu, *Studii de filol. rom.*, I, p. 13 G. Weigand, în studiul său *Ortsnamen im Ompoly- und Arányos-Gebiet*, cu prilejul discuțiunii asupra numelui loc. *Diomál* (1327), afirmând că: « Man denkt unwillkürlich mit Hasdeu (*Cuv. din Bătr.*, I, 288, Nr. 107) an das alb.-rum. mal « Berg, Ufer ». Entlehnung des Wortes mal, das im 13. Jh. erscheint, aus dem Rumänischen im 12. Jh. wäre m !glich » (*Balkan-Archiv*, I, p. 9).

[4]) Despre legătura lui *mal* (alb. *malj*) cu numele topice citate, N. Jokl afirmă: «. . . sämtlich mit dem charakteristischen illyr. Suffix *-unto-* gebildet, gehören zu

ce probează că chiar pe vremea Traco-Ilirilor, din limba cărora probabil derivă, el a avut o extensiune geografică foarte mare.

Revenind la numele *Dacia Maluensis*, pe care Pârvan, Iorga și alții o dau sub forma *Dacia Malvensis*, derivând al doilea cuvânt dela *Malva*, nume de localitate neidentificat încă, socotesc că prima pronunțare *Dacia Maluensis* este, sub raportul fonetic, mai corectă [1]). Pentrucă Maluensis, fie că derivă din localitatea Malva, ceea ce este mai puțin probabil, fie din cuvântul mal, ea a trebuit să se rostească Maluensis (cu u.).

In ce privește faptul, dacă există o legătură între Dacia Maluensis și *Dacia Ripensis* (ultima din Dacia Aureliană) cuprinzând teritoriul dela Orșova până la Isker, în sensul că ultima ar fi o traducere după Dacia Maluensis, ceea ce n'ar fi exclus, aceasta depinde, întâi, de faptul dacă prin Dacia Maluensis se înțelege Oltenia, pentrucă numai în cazul acesta s'ar înțelege teriitorile până la Olt întinse de-a-lungul malului Dunării, al doilea, de identificarea localității Malva. Dacă s'ar dovedi că Malva ar fi fost un simplu sat, atunci este aproape sigur că Maluensis derivă dela cuvântul autohton *mal* « țărm deal etc », nu dela *Malva*, deși celelalte două Apulensis și Porolissensis vin dela numele orașelor Apulum și Porolissum [2]).

---

alban. *mal'* Berg, rumän. *mal* Ufer, Küste, Berg, lett *mala* Rand, Ufer. Der Versuch, diese Appellativa dem Voridg. zuzuweisen (O s t i r, *Beitr. z. alarod.*, *Sprachwiss.*, I [1921] S. 51) ist abzulehnen. (*Albaner* în E b e r t, *Reallekixon*, p. 86). Vezi și K r e t s c h m e r, *Glotta*, XIV (1925) p. 84 urm., N. J o k l, *Idg. Jhb.*, XI, pp. 214—215.

[1]) Despre *Malva* v. P â r v a n, *Getica*, 276.

[2]) Despre legătura lui *Maluensis* cu românescul *mal* (alb. *malj*) s'a exprimat A l. P h i l i p p i d e: « Legătura cu *Dacia maluensis* (*C. I. L.*, III, 13704) din Dacia Traiană, tradusă mai târziu în latinește prin *Dacia ripensis* din Dacia aureliană, este incontestabilă și probează că înțelesul de *ripa* al cuvântului românesc este străvechiu (*Orig. Rom.*, II, p. 720). Aceeași părere o exprimă și A n t o n i o B a l d d a c c i: « Due nomi notevoli del tipo *Mal-* sono *Mal-sia* (*Mal-cija*), che designa la regione montuosa a ridosso di Scutari, e *Mal-zi* (*Mal i zi*) che vale Montenegro. Ambedue partono dell'albanese *mal-i* « monte ». Questa voce e il romeno *mal* « riva », « costa » hanno origine preromana perchè compaiono nel nome Dacia maluensis, che fu con molta probabilità identificata con la Dacia ripensis: qui dunque il preromano *malu-* appare tradotto in latino con « ripa ». A questo proposito siano ricordati anche i nomi *Malu-entum*, *Malontum* e simili nella Dalmazia e nel Sannio » (*L'Albania*, Roma, 1930, p. 3).

Trecem acum la toponimia rurală geto-dacă.

Când vorbim de această toponimie, trebue să ştim că, atât cât a ajuns până la noi, ea nu ne-a fost transmisă direct, cum am zice în alfabetul geto-dac, ca să putem cunoaşte adevărata ei pronunţare. Faptul acesta trebue relevat cu atât mai mult, cu cât se ştie că rostirea exactă a unui nume de localitate, ca de altfel a oricărui cuvânt din limbă, este prima condiţie pentru înţelegerea lui etimologică şi identificarea lui cu un nume din toponimia actuală. Sub acest raport trebue să recunoaştem că ceea ce ne vine dela Geto-Daci reprezintă material de mâna a doua. Pentrucă nici Herodot din sec. al V-lea a. Chr., dela care avem foarte puţine nume topice geto-dace, nici Ptolemeu din sec. II. p. Chr., dela care ne vin cele mai multe, n'au venit în persoană în Dacia, ca să-şi însemneze numele de localităţi din gura ţăranului geto-dac, ci le-au primit dela alţii care, la rândul lor, le-au cunoscut sau şi le au notat nu din interes ştiinţific ci din simpla curiozitate. La aceasta se mai adaugă alte două neajunsuri: întâi, transmisiunea lor prin limbile greacă şi latină, limbi care nu dispuneau în alfabetul lor de semne pentru redarea sunetelor particulare din limba geto-dacă, al doilea, mulţimea greşelilor care se strecurau la transcrierea lor de către copişti. In felul acesta, uşor ne putem da seamă de greutăţile ce le întâmpinăm la identificarea lor. Din cauza acestor dificultăţi, ajungem de multe ori să explicăm numele vechi transmise prin istorici sau geografi din numele actuale. Astfel, numele de râu *Criş*, care îşi are corespondentul său în hidronimia geto-dacă, ne este transmis de către Iordanes din sec. al. VI-lea sub forma *Grisia* (Grissia), pronunţat cu grupul iniţial de sunete *gr*. Insă noi Românii îl rostim *Criş*, cu *cr-* pentru *gr*.- Şi tot aşa îl rostesc Ungurii: *Körös* (din forma mai veche Kris atestată încă din 1075), şi Saşii: *Kreisch*. Inafară de faptul acesta, se mai ştie că, sub raportul fonetic, grupul *gr* din limbile română, maghiară şi a Saşilor nu se transformă în *cr*. In faţa acestor realităţi lingvistice, noi trebue să admitem că, deşi sub raportul istoric, cuvântul ne-a fost transmis sub forma citată mai sus, în popor, adică la populaţiunile geto-dace de prin părţile Crişului, el trebue să se fi rostit *Crisia* sau

Crisius, în felul cum l-au moștenit Românii, dela care l-au primit Ungurii și Sașii.

Iată prin urmare, cum o formă veche, pronunțată dialectal sau greșit reprodusă, se explică din numele actual. Acest fel de reconstrucție este, de altfel, foarte obișnuit în cercetările etimologice. Cuvântul românesc *gras*, fr. *gras*, ital. *grasso* etc. (cu grupul inițial de sunete *gr-*) nu s'ar explica niciodată din forma latină literară *crassus*, *-a*,*-um* (cu grupul inițial de sunte *cr-*), dacă n'am admite o formă latină vulgară *grassus*,*-a*,*-um* (cu grupul inițial *gr*.), pe care îl întrebuința poporul. Firește, felul de pronunțare la acest exemplu este invers, însă procedeul același.

Luând acum în cercetare toponimia rurală geto-dacă, ne vom referi de sigur numai la numele de așezări omenești, nu și la numele de accidente de teren în înțeles geografic ca: munți, dealuri, coline, văi, lacuri ș. a., care ne sunt cu totul necunoscute. Cele mai numeroase sunt numele de cătune, comune, târguri, în fine nume de cetăți întărite și de unele așezări mai răsărite, pe care le-am putea numi orașe. Judecând după numărul mare al numelor de sate sau cătune ajunse până la noi, se pare că toponimia rurală geto-dacă era destul de bogată. Sub raportul lingvistic, care ne interesează aici în primul rând, ea avea o structură foarte caracteristică, comună pentru toate triburile tracice. Anume, în afară de un număr relativ mic de nume locale simple, constând dintr'un singur cuvânt, marea majoritate din aceste nume erau compuse din două cuvinte. Această constatare ne arată că procedeul indoeuropean al compoziției verbale, care se arată foarte desvoltat în o parte din limbile indoeur. ca sanscrita, greaca, germanica, slava ș. a. era tot atât de desvoltat și în geto-daca și peste tot în limba tracă. Această particularitate care constitue un mare avantaj pentru bogăția expresiei verbale a unei limbi ne lipsește nouă astăzi, care nu mai vorbim limba geto-dacă ci un idiom italic, după cum lipsește și la celelate limbi romanice.

Inafară de aceasta, o altă particularitate ce caracteriza onomastica geto-dacă era că numele compuse de localități ca și cele de persoane erau în marea lor majoritate tetrasilabice,

dintre care primul element (determinantul), ca formă și înțeles, varia dela un nume la altul, în vreme ce al doilea (determinatul) rămânea același. Acesta era *-dava* (-deva) la Geto-Daci și *-para* (-pera) la Tracii din sudul Dunării. Astfel la Geto-Daci întâlnim nume de localități ca *Buridava*, *Arcidava*, *Capidava* ș. a., la Traci: *Druzipara*, *Bessapara*, *Bazopara* (Βαζόπαρα) etc.

Nimeni, după cât știu, nu s'a încercat să lămurească această deosebire ce provine din cauza celui de al doilea element *-dava* la Geto-Daci și *-para* la Traci, mai ales că, după cum se știe, ei formau un singur popor, vorbind aceeași limbă. Eu socotesc că ea trebue să provină din cauza deosebirii ce există în configurâția fizică între regiunile ocupate de Geto-Daci și între cele ocupate de Traci. La ultimii această configurație se deosebește fundamental de acea din Dacia.

Intr'adevăr, în vreme ce în teritoriile din sudul Dunării, câmpiile, în felul cum le avem aici în țară, aproape că nu există, în schimb, muntele domină. In această parte a Sud-Estului european nu poți trece dela o regiune la alta fără a străbate munții. Din cauza aceasta, cele mai multe așezări sunt situate pe văi de-a-lungul drumurilor și al trecătorilor. Din aceste motive, socotesc că Tracii din sudul Dunării, în spre deosebire de Daci, aveau nevoie pentru așezările lor de un cuvânt care să însemneze « trecătoare, drum ». De fapt, *-para* din numele de localități tracice, care vine dela rădăcina indoeur. **per-* cu înțelesul « a duce dincolo, a transporta, a trece » însemnează « vad, trecătoare, drum », iar numele de localitate a trebuit să însemneze « așezare la o trecătoare, la un drum »[1]). Din contră, Geto-Dacii, care în cea mai mare parte erau agricultori și își aveau satele mai mult în câmpie, aveau nevoie pentru denumirea satelor lor de un cuvânt care să însemneze simplu « așezare ». De fapt, cuvântul din numele de localități geto-dace *-dava* vine dela rădăcina indoeur. **dhē-* care însemnează « a pune, a așeza ». In cazul acesta, *-dava* a trebuit să însemneze « așezare, sat ». Aici sunt dator să mai adaug că *-dave*-le Geto-Dacilor se întindeau și pe

[1]) Este același cu gr. πόρος « Furt » (K r e t s c h m e r, *Einl. in die Gesch. d. gr. Spr.* 221, cf. W a l d e P o k o r n y, *Vergl. Wb. der indogerm Spr.* II 39).

malul drept al Dunării. In schimb, aproape niciun nume topic compus cu *-para* dela Tracii din sudul Dunării nu se găsește pe teritoriul Daciei [1]).

Necunoscute rămân, în marea lor majoritate, cuvintele din prima parte a numelor topice geto-dace. Vom da câteva nume loc. geto-dace și trace. Ele puteau să aibă diferite înțelesuri:

1. Să însemneze numele unui trib. In indoeur. există același cuvânt pentru noțiunea de « trib, clan » și « sat, așezare »: **u̯ik̂-*. Astfel, nume locale ca *Burridava*, derivat dela Βοῦρι numele unui trib geto-dac la gurile Vistulei [2]) a trebuit să însemneze « așezarea Burilor ». Totașa *Sucidava*, satul sau așezarea Sucilor getici dela gurile Oltului [3]); *Sacidava* dela Dunăre, după numele tribului scitic Sacae[4]); *Singidava* în Dacia, după numele tribului tracic Singi, care există și în *Singidunum*, oraș creat de Celți, un fel de « Burg al Singilor tracici », Belgradul sârbesc de azi, etc. [5]).

2. Să însemneze numele unui râu pe malul căruia se afla situat satul, ca în *Uscudava*, după numele râului Oescus, unde se găseau Geți [6]). *Utidava*, după n. de râu Utus din Moesia, iar râul însuși după numele Geților din Dacia trecuți peste Dunăre [7]).

3. Să fie un nume de persoană ca *Pulpudeva*, așezarea sau orașul lui Philipp, regele Macedoniei [8]).

4. Să fie un nume comun, subst. sau adj., ca în *Argidava* varianta lui Ptolemeu pentru *Arcidava* [9]) din Banat, în care **arĝ-* însemnează « alb, strălucitor ». Poate să fi însemnat, după cum presupune V. Pârvan, un n. de pers. Albul, iar numele comunei să fi însemnat Albești. Fiind vorba de coloare, nu este exclus, după mine, să fie și un nume de râu, pe malul căruia

1) V. Pârvan, *Getica*, p. 76.
2) *Idem*, *ibid.*, p. 271.
3) *Idem*, *ibid.*, p. 236.
4) *Idem*, *ibid.*, p. 271.
5) *Idem*, *ibid.*, pp. 228, 260.
6) *Idem*, *ibid.*, p. 235.
7) *Idem*, *ibi.*, p. 284.
8) *Idem*, *ibid.*, p. 235.
9) *Idem*, *ibid.*, p. 262. Vezi și alte nume la Dr. G. G. Mateescu, *Granița de apus a Tracilor* în *Anuarul Inst. de ist. naț.*, vol. III (1924—25), p. 405. P. Kretschmer, *Einl. in die Gesch. der gr. Spr.*, p. 222.

se afla așezat satul. Nume de râuri derivate dela colori avem multe: *Bjelica* (bělŭ) la Slavi, *Albula* la Romani, *Aube* la Fr., *Elbe* la Germani, *Cerna* (dela bg. *černo* negru), etc. Un alt nume comun pare că avem în *Drizupara* Δριζίπαρα în care *drizu* trebue să fi însemnat « spin ». Cuvântul *driz,-i* există în alb. cu înțelesul de «spin». Numele *Drizupara*[1]) trebue să fi însemnat « Spineni » ca Târnova la Slavi, Târnava la noi, Dornfeld la Germani, etc. [2]).

In felul acesta, s'ar putea explica fiecare nume de localitate geto-dac și trac în partea lui inițială, în cazul când în ea s'ar putea descoperi o rădăcină cu derivate în limbile indoeuropene.

Inafară de sate, Geto-Dacii aveau și cetăți întărite cu nume care prezentau aceeași structură. Al doilea cuvânt dela aceste nume era *-dizos*, *-diza* (-δίζος -δίζα) ca în: *Burtudizos*, *Beodizos*, *Tarpodizos*, *Ostudizos*, *Tyrodiza* ș. a. Cuvântul *-dizos* ca înțeles și derivație, este cel mai cunoscut din tot lexicul geto-dac resp. trac. De asemenea el este și cel mai caracteristic pentru caracterul satem al limbii trace. El vine din rădăcina indoeur. **dheiĝh-* cu înțelesul de «zid, întăritură» și are corespondențe în gr. τεῖχος τοῖχος « zid », scr. *dēhī* « Wall, Damm » pers. *dêž*, *dêz*, *dêzah*, *dizah* « arx, castellum, murus » etc., tot în pers. avem *paradeizos* însemnând «grădină înconjurată cu zid », cuvânt împrumutat de Greci cu același înțeles: παράδεισος din care biserica creștină a făcut grădina deliciilor vieții viitoare: paradisul [3]). Nu se știe dacă și sl. *zidŭ*, din care avem în rom. *zid*, n'ar fi o formă metatezată din **dizŭ*.

In ultimii ani, d-l D. M. Teodorescu, prof. dela Universitatea din Cluj, a descoperit astfel de cetăți în munții Hunedoarei, la Grădiștea Muncel și Costești. Ele pot fi văzute și pe reliefele de pe columna lui Traian [4]).

Dar Tracii, în cari intră și Geto-Dacii, aveau și unele nume de orașe compuse din două cuvinte, în care ultimul *-bria*

[1]) St. Mladenov, *Balkan-Archiv*, IV, p. 189.
[2]) Kisch, *Korrespondenzblatt*, vol. XLVII, p. 25.
[3]) Walde-Pokorny, *Vergl. Wb. der indogerm. Spr.*, I, p. 833. Vezi și Th. Capidan, *Langue et Littérature*, II, p. 106 urm.
[4]) Dr. G. G. Mateescu, *Strămoșii*, pp. 10—11.

însemna oraș ca în *Selibria* (Σελυβρία) orașul ridicat de Selys, *Alaaibria*, *Msembria*, etc.[1]). In fine, ei mai aveau o serie de nume de localități, în care cuvântul al doilea este *-sara*, însemnând «apă» ca în *Germisara* (Germizera, Zermizirga), stațiune balneară în Ardeal, situată la răsărit de Deva. La fel ca *-dizos* despre care am vorbit, el este cel mai clar din punctul de vedere semantic. Prima parte *Germi-* însemnează « cald », același cu gr. Θερμός, lat. *formus*, germ. *warm* etc., toate din rădăcina indoeur. **g^uherm-* « cald ». Din punctul de vedere sintactic, la fel ca la numele de localități compuse, determinantul este pus înaintea substantivului « caldă-apă ». De aceeași structură sunt și *Deusara* (în Dacia), *Padisara* (în Scitia minor), *Saprisara* (în Moesia inferior)[2]). Derivate din *germi-* se întâlnesc atât în Tracia cât și în Frigia, pretutindeni unde existau locuitori de origină tracă și băi de apă caldă, ca *Germania* (Bulgaria) identificat cu Šapkarevska-banja, apoi *Germi*, *Germai*, *Germani*.

Dintre celelalte așezări mai mari cu nume simple, care, ca înțeles, apar mai clare, relevăm *Acmonia*, așezat la răsărit de Tibiscum, derivat dela rădăcina **akmen-* « piatră ». Este același ca înțeles cu sl. *Kamena*, *Kamenica*, derivate dela *kamen* « piatră », iar acesta din **akmen-*. Un alt nume tot atât de clar este *Bersovia* și *Berzobim*, situat în drumul dintre Tibiscum și Viminacium și identificat cu localitatea Jidovin. Ca formă și înțeles, este identic cu numele de loc. Breaza. Ambele vin din răd. indoeur. **bhereĝ* « alb, strălucitor » sau tot ce este pătat cu alb. Formele corespunzătoare din limbile indoeuropene au înțelesul de « mesteacăn »[3]).

Trecând peste numele de râuri, care au o înfățișare mai complicată, ca *Istros*, *Danuvius*, *Tiarantos* (cu mai multe variante) neidentificat, *Ordessus* (Ορδησός). *Alutum* (ἀλοῦτα) etc., terminăm cu observațiile noastre asupra toponimiei geto-dace, adăugând că, în ultimul mileniu, teritoriul geto-dac a suferit presiuni și predominări din partea Cimerienilor, Sciților și Alanilor și, ca urmare, a primit din partea acestora

[1]) H. Hirt, *Die Indogermanen*, vol. II, p. 592.
[2]) Dr. G. G. Mateescu, *Granița de apus a Tracilor*, p. 409.
[3]) Walde-Pokorny, *op. cit.*, II, p. 170.

urme adânci în toponimia şi hidronimia locală, ceea ce a dat naştere la un nou strat de denominaţie locală[1]). In fine, începând cu secolul al V-lea, au luat naştere aşezările greceşti de pe litoralul Mării Negre [2]), iar ceva mai târziu, în cursul secolului al III-lea, cele celtice, sporind şi mai mult nomenclatura geografică de origine străină.

*

La venirea Romanilor, toată această nomenclatură, cu mici adausuri şi modificări s'a menţinut, ajungând până la invazia Slavilor [3]). Intr'adevăr, după prefacerea Daciei în provincie romană, denominaţia locală geto-dacă n'a suferit modificări prea mari. Pe baza mărturiilor istorice, din puţinele inscripţii descoperite cu ajutorul săpăturilor arheologice — adaug, în treacăt, că epigrafia Daciei romane ne ajută foarte puţin în această privinţă, — în fine, din itinerarii şi listele lui Procopiu, astăzi suntem în măsură să cunoaştem întru câtva înfăţişarea nomenclaturii geografice a Daciei, după ocupaţia romană.

Nomenclatura rurală, deşi în marea ei majoritate se va fi păstrat, puţin din ea a ajuns până la noi. Numele de sate nu sunt menţionate de scriitori. Ele nu figurează nici în inscripţii. Această deficienţă a nomenclaturii rurale provine de sigur din faptul că ţăranii lipsiţi de cultură nu se gândeau să-şi eternizeze numele săpate pe inscripţii de piatră. Totuşi, din ea a ajuns până la noi atât cât să ne putem face o idee,

[1]) V. Pârvan, *Getica*, p. 296. Vezi şi Al. Rosetti, *Resturi de limbă scito-sarmată* (extras din *Viaţa Românească*), Iaşi, 1930. De asemenea lucrarea lui Max Vasmer, *Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung*, apărut în Preussische Akademie der Wissenschaften. Vorträge und Schriften, Heft 5, Berlin (1941), p. 14.

[2]) « Pe şoseaua dela malul Mării înfloreau străvechile oraşe greceşti, trezite acum din nou la o vieaţă strălucită, împodobite cu temple şi teatre şi palate de piatră şi marmoră, *Dionysopolis* (Balcic), *Callatis* (Mangalia), *Tomi* (Constanţa), *Histria* (Caranasuf). Iar pe şoseaua din mijloc, unind măreţul *Marcianopolis* (Devnia, în Bulgaria de azi, la apus de Varna), cu depărtatul *Aegyssus* (Tulcea), se ridicau *Abrittus* (Devegichioi), *Tropaeum Traiani* (Adamclissi), *Ulmetum* (Pantelimon), în sfârşit uriaşa *Ibida*, cea de douăzeci şi cinci de hectare, în mijlocul celui mai frumos ţinut al Dobrogei, la Slava-Rusească, stăpânind trecerea pe toate văile care duc spre Dunăre din spre Mare » (V. Pârvan, *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, pp. 169—171).

[3]) V. Pârvan, *op. cit.*, p. 109. Cf. N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I-e partie, II, p. 91.

mai întâi, despre persistența nomenclaturii geto-dace în timpul stăpânirii romane, al doilea, de felul cum Romanii înțelegeau să-și eticheteze satele create de coloniști romani.

Pe baza acestor puține urme de toponimie rurală, referindu-ne la nomenclatura romană, putem spune că formarea numelor de sate din Dacia și Sciția pontică (Dobrogea) în epoca romană, în principiu, este aceeași cu cea a numelor romane de așezări rurale din sudul Dunării, și peste tot din întregul imperiu roman. La început, numele satului reprezenta numele proprietarului de moșie (fundus), fie că acest nume era simplu, fie că era derivat cu sufixul *-anus* (-ianus)[1]. In Dacia, deoarece aproape cele mai multe așezări romane, la origine simple cătune, și-au luat naștere din așezarea unei singure familii, numele satului reprezenta la origine numele capului de familie. In felul acesta, peste nomenclatura de tip geto-dac cum ar fi *Capi-dava*, *Muri-dava*, *Saga-dava* ș. a., au răsărit sate cu denominație de tip roman ca *vicus Cereris* (satul lui Ceres) în regiunea Capidava [2]), *vicus Carporum* lângă Hârșova, *Vicus Celeris* (satul lui C.), *Vicus Quintionis*, *Vicus Secundini* ș. a. Cele mai multe, însă, sunt derivate cu

---

[1]) « C'est J i r e c e k, *Romanen*, I, p. 14 qui a remarqué dans cette catégorie des noms de lieu procopiens les dérivés latins faits de noms de personnes au moyen du suffixe *-ianus*. Il observe très justement qu'il faut sous-entendre à ces adjectifs les noms communs tels que villa, casa, turris, etc. Dans ses explications, P h i l i p p i d e, *o. c.*, I, § 92, p. 427 et suiv. invoque inutilement les noms de personne formés au moyen du suffixe *-ianus*. Parmi ces localités procopiennes de ce type ce n'est que *Romuliana* où il y a en effet la dérivation au moyen de *-ianus*. D'après Aurelius Victor, Romuliana a reçu ce nom d'après Romula, mère de Galère. Ce nom a changé de genre. Aurelius Victor le met au neutre et Procope au féminin, genre que suit la grande majorité de noms procopiens de ce type. Pour le neutre Procope ne donne que *Gentianum* et *Marcianum* » (P. S k o k, dans *Revue Internat. des Ét. Balk.*, III-e tome, I—II (5—6) p. 51 n. 14). « Le nom de personne du village montre quel a été le fondateur, comme c'est le cas pour l'encêtre dont proviennent ensuite les établissements ruraux des Roumains. Nous croyons qu'il faut interpréter de cette façon un « village de Quintio », *vicus Quintionis*. Dans d'autres cas, le nom du village a un suffixe pareil a celui en *-ești* des groupes ruraux roumains: Clementianum de Clemens, Casianum de Casius (N. I o r g a, *op. cit.*, pp. 103—104, cf. p. 254. Voir aussi V. P â r v a n, *Cetatea Ulmetum*, II², p. 370; *Descoperiri nouă*, dans les *Mém. Acad. Roum.*, XXXV (1913). « In der späteren Epoche treffen wir eine grosse Anzahl von Namen von Gutsbezirken und Grundherrschaften *(fundi)* auf *-anus* an: *Antonianus*, *Naevianus*, *Terentianus*, *Satricianus*, *Salvianus*. Diese Namen lebeig in den heutigen italienischen Ortsbezeichnungen auf *-ano* fort, vgl. *Satriano*, *Petigniano* (alt *pago Paetiniano*: *Paetinius* (F e l i x S o l m s e n, *Indogerm. Eigenn. als Spiegel der Kulturgesch.*, p. 73).

[2]) V. P â r v a n, *Cetatea Ulmetum*, p. 582; N. I o r g a, *op. cit.*, pp. 91, 164.

sufixul -*anus* (-ianus): *Vicus Clementianus* sau numai Clementianus, *Vicus Casianus* sau Casianus, *Vicus Verobrittianus* (la Hazarlâc) [1]), *Vicus Narcisianus* sau Narcisianus, toate acestea pentru Scitia Minor (Dobrogea), *Vicus valentinianus* (natus in Dacia provincia, în vico valentiniano [2]). Alături însă întâlnim și nume ca *Vicus novus* cu locuitorii lui cari se numesc *viconovenses* [3]). Acest tip de nume de sate se continuă până în sec. al VI-lea. La Procopiu găsim următoarele nume de sate derivate cu suf. -*ianus*, însemnate pe teritoriile din sudul Dunării: *Antoniana*, *Aureliana*, *Clementiana*, *Eutychiana*, *Florentiana*, *Markelliana*, *Romaniana*, ș. a. [4]). Din acest din urmă fel de denominație locală, întâlnim în Dacia nume pentru desemnarea unor centre mai mari ca: *Blandiana*, așezat între Apulum și Sarmizegetusa, *Largiana*, *Optatiana*, *Ulpianum* ș. a [5]). La Procopiu avem și nume trace derivate cu suf. -*ianus* ca în: *Mocatíana*, *Maccuníana*, *Bedaíana*, *Tuttianá*, *Maníana* [6]).

Dar înafară de acest tip de nume romane care îmbrățișa un mare număr de nume locale în Dacia, existau altele care erau de origine romană și străină, ultimele, bine înțeles, romanizate. Explicarea lor etimologică este de cele mai multe ori obscură, atât din cauza greșelilor de transcriere cât mai ales din pricina elementelor autohtone. Pe cele din urmă, din lipsa de cunoștințe suficiente în limba geto-dacă, nu suntem în stare măcar să le corectăm. Ca structură, căci numai din acest punct de vedere ne interesează ele aici, se prezintă în mai multe feluri. Unele din ele sunt nume simple, cum avem în: *Canonia* localizată de arheologi în regiunea Arcidavei [7]), *Cedonia* în apropiere de Sibiu, *Cersie* și *Certie*, șase km la Sud de Porolissum [8]), *Gagana* (Gagamis) atestat și sub forma

[1]) V. Pârvan, *op. cit.*, p. 583.
[2]) N. Iorga, *op. cit.*, p. 93.
[3]) *Idem, ibid.*, p. 104.
[4]) Al. Philippide, *Orig. Rom.*, II, p. 427 urm; P. Skok, *Rev. Intern. des Ét. Balk.*, année III, tome I—II (5—6), p. 51.
[5]) V. Pârvan, *Getica*, pp. 270, 275; N. Iorga, *op. cit.*, p. 263; Const. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I[3], p. 142.
[6]) G. G. Mateescu, *Granița Tracilor* în *Anuarzul Inst. de Ist. Naț.*, III, p. 455.
[7]) V. Pârvan, *Getica*, p. 270.
[8]) *Idem, ibid.*, p. 271.

Gazana, apoi *Masiliana*, ambele probabil derivate după nume geto-dace [1]); *Lederata* în fața lui Viminacium [2]), *Malva* neidentificat [3]), *Potula* în drumul dintre Lederata și Tibiscum[4]), *Pretorum* la gura Motrului, *Romula* în localitatea Recica din Romanați [5]), *Tibiscum* în Banat, etc. [6]). *Ulmetum*, fondat în 140 p. Chr., în apropierea satului Panteleimon-de-Sus din Dobrogea, în teritoriul Capidavei, vechiu centru dac romanizat. Este interesant faptul, că, după cum rezultă din inscripția: « Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto », Ulmetum era locuit de Romani amestecați cu Bessi aduși sau veniți din sudul Dunării (Tracia). După Procopiu, la venirea Slavilor *Ulmiton* (Οὐλμιτῶν) a fost prădat și pustiit [7]).

Tot din această categorie de nume simple sunt altele care arată o particularitate a solului pe care sunt așezate, ca *Angustia*, însemnând localitatea situată între munți la un loc îngust. El se identifică ca înțeles cu alt nume de localitate *Stenarum* sau *Caput Stenarum*, derivat din gr. στενά pl. lui τὸ στενόν « loc îngust », un fel de Clisura, la bază, tot cuvânt grecesc [8]); *Aquae* sau *Ad Aquas*, numele unei stațiuni balneare din Hunedoara [9]), *Petrae* cu locuitori numiți în inscripții « vicani petrenses » (săteni din Petrae) [10]), nume neidentificat încă, însă desemnând probabil o așezare pe un loc pietros; *Salinae* lângă Aiud [11]).

Inafară de aceste nume simple, avem altele compuse, dintre care unele sunt precedate de prepoziția *ad*, arătând direcția locală. Este o construcție de romanitate târzie, care se întrebuințează la nume de localități derivate din nume apelative.

---

1) *Idem, ibid.*, p. 270.
2) *Idem, ibid.*
3) *Idem, ibid.*, p. 276.
4) *Idem, Ibid.*, pp. 253, 270.
5) *Idem, ibid.*, pp. 274, 277.
6) *Idem, ibid.*, 264.
7) V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, An. Ac. Rom., XXXIV, Mem. Secț. Ist., pp. 590, 598, 599.
8) V. Pârvan, *Getica*, p. 252.
9) *Idem, ibid.*, p. 251.
10) « On voit ainsi des *vicani petrenses* qui bâtissent dans leur village de Petra dont le nom a été traduit en slavon: Camena, un modeste bain un *balneum* parcum » (N. Iorga, *op. cit.*, p. 92. Voir aussi Scarlat Lambrino, *Rev. Ist. Rom.*, 1935).
11) V. Pârvan, *Getica*, p. 251.

După cum vom vedea, ea se întâlnește rar în toponimia românească și destul de frecvent în toponimia macedoromână. Iată câteva din aceste nume romane: *Amutria* (din *Ad* și *Mutria* « Motru »), situat la revărsatul Motrului în Jiu [1]); *Arutela*(din *Ad Rutelam*), situat pe malul stâng al Oltului, lângă Cozia. Derivația lui *Arutela* din *ad Alutelum* (dela Alutum), cred că este justă [2]). *Ad Mediam* (Mehadia), *Agnavie* (din *Ad Gnavie*) [3]), *Ad Pannonios* pe locul unde se găsește Cornea în Severin, *Ad Salices* (Ammianus Marcellinus) Oppidum Salices [4]), *Ad Aquas* alături de Aquae.

La Macedoromâni găsim în numele locale din Pind aceeași construcție: *Ameru* (ad melum), despre care am vorbit, *Adžugastru* (ad jugastrum), *Amundzelu* (ad monticelum), *Avadu* (ad vadum), în fine *Alacu*, *Agura*, *Aruncu*, etc. [5]). Pentru toponimia dacor. am găsit numai două: *Abrad* nume de localitate veche în Dolj *Acurti*, nume de cătun în Vâlcea [6]).

Numele topice macedoromâne citate sunt toate creațiuni pastorale, cum de altfel este și forma dacor. *Avad*. Tot creațiuni pastorale ar putea fi și numele topice romane din Dacia ca: *Ad Pinum* « la pin », *Ad Pirum* « la păr », un fel de Periș (nume de comune în Ilfov și Constanța) sau Perișani (Argeș) ca Merișani [7]). In aceeași categorie intră și următoarele două nume romane din Dacia: *Caput bubali* « cap de bour » localizat la un punct dintre Delinești și Valea Boului, *Centum putea* sau *putei* « o sută de puțuri » localizat în satul Surduc (Cluj, Turda), etc.

Din celelalte nume compuse de mai puțină importanță relevăm: *Castra nova* pe locul satului Drăgănești (Craiova), *Castra Traiana* la Gura-Văii, la Nord de R.-Vâlcea, *Pons Aluti*, *Pons vetus*, aproape de Câineni pe Olt, *Ulpia Traiana Augusta Dacia* (Sarmizegetusa).

[1]) V. Pârvan, *Getica*, pp. 225, 266.
[2]) *Idem*, *ibid.*, p. 271. V. și G. Giuglea, *Dacoromania* III, p. 967.
[3]) V. Pârvan, *Getica*, p. 270.
[4]) *Idem*, *Cetatea Ulmetum*, p. 587.
[5]) Th. Capidan, *Toponymie Macédo-Roumaine*, în *Langue et Littérature*, III, p. 31.
[6]) *Geopolitica și Geoistoria*, II, p. 81.
[7]) V. Pârvan, *Getica*, p. 251.

Cetind cineva acest număr relativ mare de nume de localități, în mod firesc își pune întrebarea dacă unele din ele au reușit să se păstreze în nomenclatura topică actuală a Daciei. Din întâmplare, niciunul n'a ajuns până la noi. Ceva mai mult, ele nu s'au păstrat nici măcar cu pronunțare străină, adică germanică, avară sau măcar slavă. Spre a ne da seama despre puțina însemnătate ce trebue atribuită acestei indigențe a nomenclaturii romane pentru problema continuității noastre în Dacia, trebue neapărat să ne referim la aceeași nomenclatură romană din sudul Dunării. In acaeastă parte a teritoriului roman, cucerit aproape cu trei veacuri înainte de supunerea Daciei și păstrat tot atâtea veacuri după părăsirea ei, prin urmare după o romanizare de aproape șase, șapte veacuri — față de numai unul și jumătate cât a ținut ea în Dacia — este firesc ca nomenclatura geografică romană să fie mai numeroasă decât cea din Dacia. De fapt, dacă ne referim numai la ceea ce ne-a transmis scriitorul grec Procopiu, în lucrarea sa « De aedificiis » vom vedea că numele localităților romane însemnate în listele sale se ridică la 654, dintre care 84 din ele se găsesc situate în spațiul cuprins dintre Singidumum (Belgrad) și gurile Dunării, 121 în regiunile limitrofe, iar restul de 441 se găsesc răspândite pe teritoriul cuprins între Scitia Minor (Dobrogea), la răsărit, și între Epirus nova și Epirus vetus, de-a-lungul Adriaticei, la apus, cuprinzând Tracia orientală și occidentală, Macedonia și partea meridională a Albaniei [1]). Și cu tot acest mare număr de nume de localități romane, foarte puține din ele au ajuns până la noi prin gura Slavilor meridionali.

Constatarea aceasta ne dovedește că dispariția numelor topice vechi din Dacia se datorește altor cauze decât absenței elementului roman. Probabil că cele mai multe din ele, cum erau mai ales orașele, au fost distruse în vremea năvălirii popoarelor barbare. Altele, fiind nume oficiale, poporul, obișnuit cu numele vechi, nu le întrebuința. Fenomenul acesta apare și astăzi în nomenclatura noastră geografică. Astfel, după răspunsurile înregistrate în Chestionarele de

[1]) Al. Philippide, *Orig. Rom.*, I, p. 437 urm. P. Skok, în *Revue Intern. des Ét. Balk.*, III, p. 51 et suiv.

Toponimie dela Muzeul Limbii Române din Cluj, s'a putut constata că sătenii din comunele nou botezate, continuă să se numească după numele vechi. Ţăranii din comuna Bolintineanu, nume nou pentru Bolintfalău, se numesc *Bolintfăleni*, cei din comuna Coşbuc, *Fărcădeni*, după numele vechiu de *Fărcădău*, etc. [1]). Aceasta probează că şi în vremurile vechi, populaţiunea indigenă ignora denominaţia locală dată pe cale oficială. Prin urmare, din absenţa vechilor nume romane din Dacia, nu cred că ar putea rezulta numaidecât şi absenţa noastră din Dacia, fiindcă dacă am admite că în veacurile de mijloc, întreg poporul român s'ar fi găsit în sudul Dunării, în felul cum cred adversarii continuităţii elementului roman în Dacia, în cazul acesta, ar fi urmat ca, din numele romane citate în listele lui Procopiu sau din alte nume locale străvechi, să se fi păstrat cel puţin unul, două cu fonetism românesc. Insă se ştie prea bine că nu există niciunul sub această formă. In cazul acesta ar urma să conchidem prin absurd că, în vremea aceea, Românii cari lipseau în Dacia, n'au existat nici în sudul Dunării, prin urmare nu se găseau nicăieri!

*

Cu acestea ajungem la un nou strat de nume geografice a noi, anume la acela rămas de pe urma Slavilor.

După romanizarea Daciei şi a Peninsulei balcanice în ţinuturile ei septentrionale, a urmat năvălirea popoarelor barbare, între care Slavii, după cum se ştie, au jucat un rol hotărîtor. Incepând din veacul al VI-lea sau al VII-lea, în legăturile milenare, pe care poporul nostru le-a avut cu Slavii, în particular cu Bulgarii, graiul acestora a exercitat o puternică înrărurire asupra limbii noastre. In raporturile de împrumuturi slavo-române au luat parte toate popoarele slave din apropierea teritoriului nostru naţional. Influenţa lor se oglindeşte nu numai în lexic dar şi în toponimie. Avem localităţi cu nume de popoare slave ca: *Şchiaua Şcheia*, *Bulgarul*, *Sârbi*, *Sârbeşti*, *Leahul Ruşi*, *Rusciori*, *Ruseni* etc. [2]), ceea ce

---

[1]) Şt. Paşca, *Docoromania*, VII, p. 162.
[2]) I. Iordan, *Rum. Top.*, p. 99 urm.

dovedește că din toate părțile am fost influențați de Slavi în lexic și toponimie.

Insă rolul cel mai important revine Slavilor meridionali, în speță Bulgarilor. Slavii meridionali au fost aceia care au dat limbii române mulțimea elementelor lexicale răspândite aproape în toate domeniile de activitate omenească. Tot ei au schimbat, după cum vom vedea, fizionomia denominației locale indigene. Sub acest raport, lingvistul care încearcă să studieze acest aspect al influenței slave asupra noastră, rămâne cu impresia că, atunci când Slavii, în trecerea lor spre sudul Dunării, s'au oprit pe teritoriul nostru național trăind veacuri de-a-rândul între noi, s'au întins atât de mult asupra acestui teritoriu, încât, judecând după răspândirea extraordinară a numelor locale de origine slavă, amestecate cu cele românești, n'a rămas colț din pământul nostru, care să nu fi fost ocupat vremelnic de ei. Acestei lățiri extraordinare în pături foarte superficiale presupun că se datorește în bună parte faptul că Slavii dela noi după o simbioză de numai cinci, șase veacuri au cedat ca neam (sec. XI), topindu-se în mijlocul nostru. Este același fenomen care s'a petrecut cu ei în Grecia. Și în această parte a peninsulei, Slavii, așezându-se în pături superficiale pe un teritoriu relativ prea vast, până în Pelopones și chiar în insule, au dispărut prin desnaționalizare, după o existență de abia două, trei veacuri [1]).

O altă constatare ce se mai poate face este că începutul influenței slave asupra toponimiei noastre este foarte veche, în orice caz mult mai veche decât influența slavă asupra lexicului nostru. Aceasta rezultă între altele și din faptul că, dacă în lexic Slavii au început să introducă cuvinte după o simbioză slavo-română destul de îndelungată, în toponimie numele slave puteau fi date înainte de această simbioză. De altfel, vechimea ei ar putea fi dedusă și dintr'o altă constatare. Anume, se admite că, între numele locale de origine romană din sudul Dunării date în listele lui Procopiu, despre care am vorbit, există două ca Στρέδην (sl. srědĭnĭ « de mij-

[1]) Pentru Slavii din Grecia, vezi Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941.

loc, mijlociu), *Lavetso* (ἐν τῇ Λαβέτσῳ χώρα) identificat cu *Lovcea*, care sunt de origine slavă. Alte nume locale din sudul Peninsulei balcanice, ca *Milizza*, *Vulcassinus*, *Blazziza* s'au descoperit în inscripții romane de mai târziu [1]). Toate aceste nume topice au fost date de Slavi cel mai târziu la începutul secolului al VI-lea, ținând seamă de faptul că scriitorul grec își întocmea listele de nume de localități în acel veac. Prin urmare, dacă pentru teritoriile din sudul Dunării influența slavă în toponimie a început în sec. al VI-lea, adică imediat după invazia Slavilor în Balcani, în Dacia ea trebue să fi început și mai de vreme, dat fiind că triburile slave au trecut din Dacia peste Dunăre în Balcani, nu invers.

Din studiul numelor geografice de origine slavă mai rezultă că Slavii, la noi, ocupau câmpiile, văile, dealurile și chiar munții la o mică înălțime. Invățatul rus Seliščev, despre care am vorbit, a arătat în studiul său asupra toponimiei slave în Albania, că numele de munți și de piscuri în această țară nu sunt de origine salvă [2]). Același lucru se poate spune și despre toponimia slavă dela noi [3]). Și la noi numele slave ajung până la oarecare înălțime, apoi dispar. De asemenea, în ceea ce privește felul cum au procedat Slavii, atunci când își denumeau așezările, râurile și diferitele accidente de teren ale teritotiului nostru național, se pare că ei nu țineau seamă de denominația locală existentă, mai ales că, fiind obișnuiți cu o toponimie slavă foarte transparentă ca înțeles, nu înțelegeau nimic din numele topice daco-romane. De aceea ei își etichetau așezările și locurile cu nume din graiul lor de acasă. Pentru a ajunge la acest rezultat, se pare că Slavii procedau în mai multe feluri: Dacă dedeau de un nume din toponimia sau hidronimia indigenă care, ca formă, întâmplător se asemăna cu un cuvânt slav pe care și ei îl întrebuințau la denominația locală, le substitiau acestui nume indigen pur și simplu cuvântul slav. Pe temeiul acestui procedeu care se cunoaște și la alte popoare, dispăreau multe

[1]) Al. Philippide, *Orig. Rom.*, I, p. 330 urm.
[2]) Prof. A. M. Seliščev, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*, Sofija, 1931.
[3]) G. Giuglea, în *Geopolitica și Geoistoria*, III, p. 13 urm.

nume locale vechi. Noi astăzi, după atâtea veacuri, nu putem cunoaşte toate acest substituiri. Avem totuşi unele cazuri, a căror formă nu se explică prin transformări fonetice ci numai prin substituiri. Astfel, de pildă, din numele de râu de origine geto-dacă din Banat *Dierna*, *Tierna*, atestat şi sub forma *Zierna* s. *Tsierna*, prin apropiere cu adj. slav *tsârn* « negru », ei au făcut *Tsârna* « apa neagră », foarte răspândită în hidronimia din Bulgaria, Macedonia [1]). Din Tsârna bulgărească din Macedonia, Turcii, după instalarea lor în Balcani, au făcut, prin traducere, *Kara-su* « apă neagră » ca la Unguri *Feketeügy* (la noi *Cernavoda*). Tot aşa din numele geto-dac *Bersovia* (Berzobim), despre care a fost vorba, prin apropiere de cuvântul slav *bărzo* « repede », ei au făcut *Bârzava*, adică apa care curge repede, un fel de Bistriţa. In fine, la fel au procedat şi cu Muséos-Buséos despre care am vorbit, din care ei au făcut *Bŭzovo*. Pe altele însă le-au tradus, ca *Petra* din care au făcut *Kamena* (despre care s'a vorbit în notă), un procedeu foarte obişnuit în denominaţia locală, iar pe altele le formau ei, după flora, fauna, sau înfăţişarea locului.

In ce priveşte acum forma numelor slave, din punctul de vedere fonetic, ea nu arată o vechime prea mare. Dacă ţinem seamă de faptul că peste numele vechi s'au introdus alte mai nouă de colonizări nouă din partea popoarelor slave vecine, vom vedea că între acestea şi cele vechi, formal, deosebirea nu este prea mare. Această constatare vine, la prima vedere, în contrazicere cu ceea ce am spus despre vechimea influenţei slave în toponimia română, dar mai ales cu epoca în care Slavii au năvălit la noi în Ţară. Admiţând că primul contact al Slavilor cu noi a avut loc la începutul sec. al V-lea, fără să ţinem seamă de grupurile răzleţe dintre ei care vor fi pătruns poate înainte de aceasta, ar fi urmat ca un număr de nume locale să se pronunţe astăzi de Români cu rostirea veche salvă sau să fi suferit transformările la care a fost supus

---

[1]) St. Romanski, în studiul său *Slavjani na Dunava* (Slavii la Dunăre), publicat în *Bălgarski Pregled* (I, 1929, p. 80 urm.), arată că *Tsierna*, *Dierna*, *Zerna* nu pot veni din limba slavă. Slavii au ajuns la Dunăre abia în 453. Vezi şi N. Jokl, în *Indogerm. Jahrb.*, XV, p. 199.

elementul latin din acea epocă. Spre surprinderea noastră, în cea mai mare parte, ele nu arată nici una nici alta. Aceasta probează că numele date de Slavi multe veacuri de-a-rândul au fost rostite numai de ei, fie că anumite ţinuturi ocupate de Slavi erau lipsite de populaţie românească, fie că aceasta continua mai departe să întrebuinţeze vechile nume geografice moştenite dela Daco-Romani. Aceşti Daco-Romani au trebuit să existe în vremea invaziei Slavilor, să zicem în Banat, unde Slavii au făcut din Dierna (Tierna) Tsârna, sau din Bersovia Bârzava, etc., sau chiar în Muntenia (Buzău), unde din Museos-Buzeos au făcut Bŭzovo.

Admiţând acest lucru, trebue să recunoaştem şi faptul că dacă Slavii, la venirea lor în Dacia, au răsbotezat unele nume indigene, nu trebue să ne închipuim că numele nouă au înlocuit imediat pe cele vechi. Locuitorii indigeni au continuat veacuri de-a-rândul să întrebuinţeze numele moştenite, până când, la urmă de tot, cuvântul nou, din diferite motive, dar mai ales din cauza expresivităţii, a înlocuit definitiv pe cel vechiu. Insă Slavii la noi nu s'au mulţumit numai să slavizeze numele indigene, multe din ele le-au tradus, iar altele, cele mai multe le-au creat pur şi simplu. Totuşi înfăţişarea slavă a denominaţiei geografice dela noi n'a fost atât de întinsă în veacurile în care s'au făcut aşezările slave, cât după aceasta. Ea s'a produs după introducerea elementului slav în limbă şi revenirea populaţiei româneşti în ţinuturile părăsite de Slavi. In această perioadă, care a urmat după desnaţionalizarea elementului slav din mijlocul Românilor, odată cu crearea nomenclaturii geografice române, simultan s'a produs o răspândire mai mare a elementelor slave în toponimia română. Aceasta rezultă din faptul că, alături de nume locale ca : *Cozia*, *Crasna* *Cernăteşti*, *Glâmboaca*, *Lipova*, *Rodna*, *Topliţa*, *Vidra*, *Zlatna* ş. a., care au fost introduse direct de Slavi, fiindcă cuvintele *koza*, *krasen*, *čern*, *dlăbok* etc. lipsesc în limba noastră, avem altele ca: *Ocna*, *Ocniţa*, *Ocoliş*, *Ocolişel*, *Poiana*, *Poieni*, *Poieniţa*, *Potcoava*, *Poteca*, ş. a. care au fost date de Români, întru cât cuvintele *ocnă*, *ocol*, *poiană*, *potcoavă*, *potecă*, deşi de origine slavă, există ca apelative româneşti în lexicul

nostru. Același lucru se poate spune și despre numele locale de origine slavă care derivă dela nume de persoane ca *Brăteni*, *Brătești*, *Dobreni*, *Dobrești*, *Drăgoeni*, *Drăgoești*, *Drăgănești*, *Dragomirești* etc. Acestea, întru cât vin dela nume ca: *Bratu*, *Dobre*, *Dragu*, *Drăganu*, *Dragomir*, care există în antroponomastica românească, au fost date tot de Români, nu de Slavi. Dacă toate aceste nume locale de origine slavă date de Români se vor scădea din numele date direct de Slavi, se va vedea că numărul acestora nu este așa de mare cum pare la prima vedere.

O încercare, spre a învedera lucrul acesta, se poate face luând în cercetare numele locale din cuprinsul unui județ, după materialul procurat de Indicatorul localităților din România. Dar adevărata eflorescență a numelor topice de origine românească nu se vede atât în numele de așezări omenești, cât în cele date accidentelor de teren, ca munți, văi, râuri, dealuri, coline, etc. Acestea ne sunt nouă necunoscute, pentrucă până acum n'au fost culese. O încercare de a sonda bogăția tezaurului românesc oglindit în toponimia țării a făcut-o, în mic, acum în urmă, profesorul G. Giuglea dela Universitatea din Cluj. Plecând dela faptul că, în geografie, vegetația sau fauna unui ținut nu se studiază individual, după existența unui brad într'un loc sau altul, ci după aria pădurilor de brazi, a studiat nomenclatura geografică de pe o fâșie de pământ din nordul Transilvaniei, culegând numele topice din 22 comune din plasa Năsăud. Rezultatul a fost că numărul numelor locale numai pentru aceste comune se ridică la 1500, dintre care numărul celor derivate din cuvinte de origine latină este covârșitor [1]).

Sub raportul lingvistic, aproape toată nomenclatura geografică slavă dela noi este de nuanță bulgărească. Ea este aceeași atât pentru vechiul regat cât și pentru Transilvania [2]). De altfel, ea se identifică cu nomenclatura slavă din

[1]) G. Giuglea, *Cheie pentru înțelegerea continuității noastre în Dacia*, publicat în *Geopolitica și Geoistoria*, anul III, p. 13 urm.

[2]) Despre identitatea toponimiei slave din Transilvania cu aceea din Vechiul Regat și sudul Dunării am vorbit în altă parte, spunând: « Din câte știm nu există o deosebire între slava din nordul și între slava din sudul Dunării. O dovadă despre aceasta ne oferă nomenclatura toponimică din Ardeal de origine slavă, care este

Grecia și Albania. Constatarea aceasta ne procură încă o dovadă că ea nu ne-a fost adusă din sudul Dunării, pentrucă această ipoteză ar fi exclusă pentru teritoriile din Ardeal. Unitatea ei se explică din faptul că Slavii, care au inundat în Dacia spre a se revărsa apoi asupra întregii peninsule balcanice, vorbeau la origine același dialect, din care mai târziu a ieșit limba bulgară.

In părțile periferice ale țării, mai ales în răsărit și apus există nume locale de origine rusească, ruteană și sârbească. Intre aceste două feluri, în unele regiuni cele sârbești sunt de dată mai veche. Dar și aici, din cauza unor emigrări de populații ce au avut loc mai târziu, s'a produs un amestec între numele locale. Astfel, profesorul P. Skok a putut constata că numele slav *Slatina* de origine bulgară, este o suprapunere pentru vechiul *Slănic* (dela *slan* «care conține sare») de origine sârbească. La fel *Slan-Râmnic*, tradus apoi Râmnicul Sărat. In aceeași situație se găsesc formele *Solotina*, *Storoja* (cf. Storojineț în Bucovina) de nuanță rusească, față de formele mai nouă *Slatina*, *Straja*[1]).

In fine, ultimul strat, care merită să fie luat în considerație, este format din nume topice de origine maghiară. El se întinde în Transilvania și Moldova.

In ce privește Transilvania, Ungurii n'au putut arăta prioritatea nomenclaturii geografice unguresti față de aceeași nomenclatură de origine română. Incercările lor de a dovedi că vechile numiri hidronimice de origine geto-dacă din Transilvania ca Criș, Mureș, ș. a., așa cum apar într'o lucrare din urmă publicată de Istvan Kniezsa, au fost

---

identică cu cea din Vechiul Regat» (*Revista Fund. Reg.*, anul X, Nr. 5, p. 265 și *Limbă și Cultură*, 1943, p. 168). Concluziunile mele se bazau pe un studiu aprofundat asupra toponimiei slave din Bulgaria, Grecia și Albania. Aceste concluziuni au fost confirmate acum prin cercetările amănunțite ale lui Emil Petrovici, *Dacoslava*, în *Dacoromania* X, pp. 233—277).

[1]) Vezi *Slavia*, VI, p. 759 urm. darea de seamă asupra lucrării d-șoarei Ștefănescu, *Elem. rus. și rut. din l. rom. și vechimea lor* (Iași 1925), care tratează și chestiuni de toponimie românească de origine ruteană. Despre aceasta vezi și Dr. D. Scheludko, *Nordslavische Elemente im Rumänischen* în *Balkan-Archiv*, I, pp. 153—172. Despre Slănicurile românești, vezi recensia lui N. Drăganu asupra lucrării lui Németh Gyula, *Nyetvtudomanyunk és a törtenetirás*, în *Dacoromania*, VII, p. 235.

contrazise de realitățile lingviistice [1]). Astfel, bunăoară din numele românesc *Criș* se poate deriva foarte ușor numele maghiar *Körös*; însă din acesta în niciun caz nu poate ieși românescul Criș. Dacă însă ei au primit dela Români aceste nume de râuri moștenite, în schimb, au introdus în Ardeal, nume topice maghiare, fie traducând pe cele slave și române, fie creind alte nouă. Românii au primit dela Unguri chiar unele nume topice de origine slavă [2]). In calitate de popor de stepă cu îndeletniciri pastorale, Ungurii, când au invadat în Ardeal, au ocupat mai mult văile, câmpiile întinse și basinurile, ținute până atunci de populațiunile slavo-române. Aceasta rezultă, după Kniesza, din studiul toponimiei maghiare din acele părți. Dislocați din vechile lor așezări, Românii și Slavii au ocupat dealurile unde trăiau în cătune, care au devenit comune. Când mai târziu Românii s'au mutat din regiunile deluroase în cele din șes, ei au reușit să romanizeze ținuturi întregi, întrebuințând o nomenclatură topică românească [3]). Există însă regiuni în Sălaj și pe valea Crișului-Repede, în care satele au nume românești și maghiare [4]). In valea Crișului-Negru și a Crișului-Alb există nume de localități românești care au fost adoptate de oficialitatea maghiară [5]). Cu acest ultim strat precum și cu numele de localități de origine germană date de Sași, de asemenea cu puținele nume locale de origine cumană, peceneagă, tătară și turcă se definitivează fizionomia topică a teritoriului nostru național [6]).

După ce cineva a străbătut toate aceste straturi și a cunoscut, în același timp, din studiile publicate, mulțimea numelor de localități de origine străină, în speță slavă, rămâne

[1]) Istvan Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert* (mit einer Kartenbeilage), Budapest, 1938, *Ostmitteleuropaeische Bibliothek*, Nr. 16).
[2]) Emil Petrovici, în *Dacoromania* X, p. 53.
[3]) *Idem, ibid.*, pp. 523, 537.
[4]) *Idem, ibid.*, p. 538.
[5]) *Idem, ibid.*, p. 539.
[6]) Despre numele de localități derivate dela numele de popoare, vezi I. Iordan, *Nume de localități provenite dela nume de popoare*, în *Viața Românească*, Sept., 1921, p. 421 și V. Bogrea, în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.*, vol. I, Cluj (1922), p. 384 urm.

cu impresia că acestea le domină pe toate. Elementul românesc pare a fi superior numai în numele de accidente de teren în sens greografic. Sub acest raport, dacă ceea ce a realizat profesorul G. Giuglea, despre care am vorbit, scrutând toponimia dintr'o singură regiune ocupată de sate românești, s'ar face pentru întreaga țară, această superioritate a numelor românești va apărea și mai evidentă. Dar pentru această încercare se cere să dispunem de întregul material toponimic, ceea ce este foarte greu, în lipsa unui mare dicționar toponimic român.

Lăsând la o parte numele de județe și de orașe [1]), care în cea mai mare parte sunt de origine străină [2]), mă voiu ocupa numai de numele de așezări dela țară. Ultimele au fost date la noi ca oriunde, după înfățișarea fizică a solului, cu prilejul unor întâmplări istorice și sociale, în fine, după felul particular cum omul din popor a fost impresionat, atunci când a simțit nevoia să-și eticheteze așezările.

Din punct de vedere structural, nomenclatura noastră geografică rurală, în genere, nu cunoaște compoziția verbală, în felul cum am văzut că a existat la Geto-Daci. La noi toate numele de localități sunt cuvinte simple. Nume compuse ca *Câmpulung*, *Satulung*, etc., formează o raritate. Avem de asemenea un număr restrâns de nume însoțite de un genitiv analitic, acesta putând fi un substantiv ca în *Curtea-de-Argeș*, *Roșiia-de-Jii*, *Roșiorii-de-Vede*, *Zârneștii-de-Slănic* ș. a., toate reprezentând sub raportul gramatical construcțiuni arhaice cu genitivul prepozițional, față de construcția actuală: *Gura-Arieșului*, *Gura-Boului*, *Dealul-Bourului* [3]), în care avem un genitiv sinetetic exprimat prin desinență. La cele mai multe determinantul este un adjectiv: *Jugastru-nou*, *Muncelu-mare*, *Lăunele-de-sus*. ș. a. In schimb, nomenclatura noastră geografică cuprinde un mare număr de cuvinte compuse cu tot

[1]) Originea numelor de orașe se explică din cauza că ele sunt formațiuni relativ mai nouă.

[2]) Despre numele de județe, vezi W e i g a n d, *Balkan-Archiv*, vol. IV, p. 168.

[3]) Ultimul nume este interesant, pentrucă în partea a doua avem numele de animal *bour* « bison », care nu mai există, Alte derivate dela bour avem: *Boura*, *Bourul*, *Boureni*, etc. (I. I o r d a n, *Rum. Top.*, p. 142; de acelaşi, *Incercare de bibliografie toponimică românească*, p. 12. *Indicatorul localităților din România* (1943), p. 770.

felul de sufixe. Dintre acestea merită o deosebită atențiune sufixul *-ești* cu care se derivă nume de localități dela nume de persoane.

Se pare că formarea numelor de așezări omenești la noi stă în strânsă legătură cu începutul vieții agrare.

Referindu-ne la stările din evul mediu îndepărtat, în veacurile care au urmat după invazia popoarelor barbare, cei mai mulți dintre Români fiind nevoiți să se refugieze în munți, ei dispuneau de o proprietate colectivă comună asupra pășunilor și pădurilor, în sensul că erau stăpâni pe această proprietate numai atâta timp cât se foloseau de ea. In felul acesta, așezările lor de atunci erau mai mult trecătoare.

Această stare a Românilor de atunci ne aduce aminte de situația păstorilor aromâni din Pind, din vremurile mai apropiate de noi. Aceștia, din cauza deplasărilor lor continue în căutarea unor pășuni mai abundente, n'au ajuns să fie stăpâni pe munții lor decât târziu de tot, când din vieața seminomadă cu peregrinări continue au ajuns la o vieață sedentară cu așezări stabile. In stadiul primitiv, aceste așezări erau alcătuite din colibe grupate în mai multe cătune, situate aproape unele de altele. Dacă condițiunile de traiu erau bune și păstorii aromâni nu mai simțeau nevoia să se deplaseze, în cazul acesta ele se transformau în sate mai măricele, dintre care unele ajungeau centre înfloritoare. In astfel de împrejurări, păstorii aromâni se făceau stăpâni numai în mod colectiv pe munții de cari aveau nevoie. Singura lor proprietate individuală era casa zidită în piatră. Nu se cunoaște felul cum satul împreună cu munții au ajuns proprietatea Aromânilor. Se știe numai că această proprietate colectivă nu le-a ajuns pe cale genealogică, întru cât nu a reprezentat proprietatea vreunui fruntaș al comunei, cum erau și sunt încă până astăzi « celnicii ». De aceea, la ei, deși întâlnim câteodată denumiri ca s. ex. *Călivele-al-Badralexi* (colibele ale lui B.), acestea reprezintă totuși nume de așezări provizorii, care dispar atunci când Românii se înmulțesc și simt nevoia să-și creeze un sat propriu. Din această cauză, la Aromâni nu există nume de sate derivate dela nume de persoane cu ajutorul unor sufixe cu funcțiune genealogică, cum este *-anl'i*

3*

(alb. -anj), corespondentul sufixului dacor. *-ești*, ca în *Ghicanl'i*, *Dautanl'i* ș. a. (dacor. Ghiculeștii, Dauteștii etc.).

Aici în țară, firește, lucrurile se vor fi petrecut altfel. Românii n'au rămas mereu în munți. După trecerea furtunii, ei au început să se coboare în văi și câmpii, unde au creat cătune și sate. După unele indicii, rezultă totuși că și ei dispuneau de un fel de proprietate colectivă [1]). Șederea lor în munți a lăsat urme și în toponimie: Dintre cele trei unități politice ale vechiului regat, anume Oltenia, Moldova și Muntenia, primele două vin dela nume de râuri, iar ultimul dela cuvântul « munte », atunci când în această parte a țării câmpiile domină mai mult decât în orice altă parte. Un străin care nu cunoaște configurația fizică a Munteniei, luându-se după înțelesul etimologic al numelui, ar fi înclinat să creadă că este vorba despre o regiune în care predomină muntele. Nu se știe de când datează acest nume al Munteniei. care, în orice caz trebue să fie destul de vechiu. De asemenea nu vreau să fac nicio legătură între acest nume și vechea concepție despre descălecatul din Ardeal, în sensul că el ne-ar veni de pe vremea când descălecătorii din Făgăraș ar fi zăbovit veacuri de-a-rândul în regiunile muntoase ale Munteniei [2]). Aici vreau să arăt numai că denumirea în sine, care stă în opoziție cu caracterul mai mult șesos al Munteniei, trebue totuși să ne vină din vremuri, când o bună parte dintre Români se găseau în munți, iar capitala Munteniei, nu era în București sau Târgoviște, ci la Curtea-de-Argeș sau Câmpulung [3]).

Revenind la derivația numelor de localități dela nume de persoane, am arătat, când am vorbit despre începutul denominației romane în Dacia, că numele satului, la origine, reprezenta numele proprietarului de moșie, fie că acest nume era simplu ca în *Vicus Quintionis*, *Vicus Cereris*, fie că era derivat cu sufixul *-anus* (*-ianus*) ca în *Casianus*, *Clementianus*

[1]) Vezi Al. Rosetti, *Sur quelques termes du daco-roumain relatifs à la propriété terrienne*, în *Bullet. Ling.*, IX (1941), pp. 72—73, articol documentat și inspirat de lucrarea lui Ioan Filitti, *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, despre care vezi și recensia lui Șt. Pașca, în *Dacoromania*, VIII, p. 238.

[2]) Vezi despre aceasta Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București (1945), p. 85 urm.

[3]) G. Weigand, *Balkan-Archiv*, IV, p. 168.

etc., citate mai sus (p. 21). In denominația topică românească lucrurile s'au petrecut la fel. Și aci, după informațiile pe care le avem în lucrarea lui R a d u R o s e t t i [1]), întâlnim denumiri de sate care poartă numele proprietarului de moșie, pe care se află așezat satul sau numele întemeietorului sau colonizatorului satului, care, pentru timpurile vechi, era de obiceiu un cneaz. In cele mai vechi documente acesta apare singur ca în *Târzii* (dela numele de cneaz Târziu) [2]), *Speriatul* (după numele moșului fondator), *Dracea*, *Hodorogea*, etc. Mai des întrebuințat apare numele însoțit de sufixul *-ești* (dela -escu), sufix, în cazul de față, cu funcțiune strict genealogică, arătând descendența: *Băcsenești*, la origine, satul cneazului Băcsan, mai târziu acelora cari țin de cneazul Băcsan. *Didești*, satul lui Didu, *Aldești* (Aldea), etc. [3]). In această funcțiune) sufixul *-ești* trebue să fie foarte vechiu [4]). Observ că în toponimia macedo-română el lipsește cu desăvârșire, după cum *-escu* lipsește în denominația personală, ceea ce arată, de sigur, că în el avem ceva specific daco-român. Derivatele în *-ești* sunt cele mai numeroase [5]). Ele se găsesc peste tot teritoriul nostru național. Sufixului *-ești* îi corespunde *-ovo*, *-ovci* la Bulgari, *-ić* la Sârbi și *-aj* (-anj)la Albanezi [6]).

Un alt sufix aproape tot atât de productiv în toponimia noastră este *-eni* (-eani, -ani). El arată originea acelora care, la început, s'au strămutat din alte localități: *Drăgășani* (mai vechiu Drăgușani) oameni cari au venit dela Drăguș, *Merișani*, oameni cari au venit dela Meriș; *Focșani*, cei cari au venit dela Focșa (nume de persoană) *Fălticeni*, cei cari au venit dela Fălticі (Foltea) ș. a. De multe ori funcțiunea acestui sufix se apropie de aceea a lui *-ești*, întru cât ultimul arată că locuitorii vin dela un nume de sat, primul dela un nume de persoană. In ceea ce privește extensiunea geografică, deriva-

[1]) *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, tomul I, București (1907), p. 28.

[2]) I. I o r d a n, *Rum. Top.*, pp. 47, 49.

[3]) *Idem, ibid.*; N. I o r g a, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a Românilor*. Ac. Rom., Mem. Secț. Lit., tomul XXIII, București, 1941, pp. 2, 3.; I. I o r d a n, *op. cit.*, p. 47.

[4]) Vezi I. B ă r b u l e s c u, în *Arhiva*, XXIX (1922), p. 270.

[5]) Pentru numele de loc. din Transilvania în *-ești*, v. G. W e i g a n d în *Balkan-Archiv* I, p. 30.

[6]) Pentru suf. alb. *-aj*, v. T h. C a p i d a n, în *Rev. Internat. des Ét. Balk.*, II, p. 130.

tele cu *-ești* se întrebuințează mai mult în Muntenia, cele cu *-eni* în Moldova [1]).

Vorbind de sufixul *-eni*, am spus că el indică strămutarea locuitorilor dintr'o localitate în alta [2]). Aici vreau să mai arăt că nicăieri nu se văd mai bine urmele acestor strămutări sau mișcări de populațiuni ca în numele topice. Fără a mă referi la migrațiunile străvechi, provocate de mișcarea triburilor indoeuropene care au lăsat urme în Sud-Estul european, cum arată numele de cetăți întărite ca *Singidunum* din Jugoslavia, Belgradul de azi, sau *Noviodunum* (Isaccea) sau, în fine, *Galații*, toate trei rămase de pe urma așezării temporare a triburilor celtice în aceste părți [3]), fără a aminti de migrațiunile iraniene care au lăsat urme în toponimia și hidronimia din răsăritul țării, ca Iași, Prutul, Nistru ș. a., în fine, fără a pomeni chiar de migrațiunile populațiunilor românești în sudul Dunării, acolo unde până azi există în munții Balcani și ai Serbiei un număr de nume de localități românești, ci mărginindu-mă numai la mișcările de populație din veacurile din urmă din cuprinsul teritoriului nostru național, putem urmări, pe baza numelor de localități, direcția acelor mișcări. Faptul acesta este interesant din mai multe puncte de vedere, dar mai ales din acela al afirmărilor unor învățați maghiari, apărute în lucrări publicate recent de tot, după care mulțimea Românilor din Ardeal nu se explică din cauza așezărilor lor străvechi, ci provine de pe urma unor strămutări de populațiuni din Principatele Române în Ardeal, strămutări care s'ar fi făcut în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea.

Cercetările făcute în această direcție de istoricul I. Nistor, în studiul d-sale *Emigrările de peste munți* [4]), au arătat

---

1) I. Iordan, *op. cit.*, p. 51; N. Iorga, *op. cit.*, p. 5.

2) Despre suf. *-eni* v. Șt. Pașca, *Dacoromania*, VII, p. 154.

3) Numele portului *Galați* nu ne-a venit direct dela Celți, ci probabil prin Slavi, cari, la rândul lor, l-au primit dela Bizantini *Galátai*. El este destul de răspândit în Sud-Estul european. Există în Constantinopol cunoscutul cartier *Galata*, care apare de două ori în Bulgaria, de șase ori în Grecia, odată în Albania, lângă Kroia. La noi există *Galath*, în Făgăraș, atestat încă în 1396, astăzi *Galați* care există și în Moldova. Același nume este și *Halici (Galiția)*. (G. Weigand, în *Balkan-Archiv*, I, p. 5).

4) I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, An. Ac. Rom., Secț. Ist., XXXVII, 1915. Vezi și *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, în *Rev. Hist. du Sud-Est Européen*, II (1942), pp. 11, 69.

tocmai contrariul. In urmă de tot, d-l prof. I. Conea și C. Racoviță, în două articole[1]), au încercat să stabilească acest proces pe bază de toponimie, dovedind că întreaga regiune subcarpatină este împestrițată cu nume de localități care vin dela emigranții români din Ardeal. In schimb, în Ardeal nu există niciun nume de localitate, care să fi fost adus de cetățenii români din vechiul regat. Iată câteva comune din ținuturile noastre care sunt de proveniență ardeleană: *Ardeleni* (Vlașca), *Bășești* (Gorj, Putna), *Bășești-Budești*, *B. de jos*, *B. de sus* (Argeș), *Secueni* (Bacău, Dâmbovița, Roman, Suceava), *Sălăgeni* (Botoșani, Fălciu, Lăpușna), *Ungureni* (Argeș) ș. a. Există apoi nume de localități la noi, care arată legături cu nume locale din Ardeal. Astfel avem: *Bărgăoani* (Neamț) dela Bărgău din Năsăud, *Bervoinești* (Dâmbovița) dela Berivoi din Făgăraș, *Blăjeni* (Buzău) dela Blaj, etc.

Toate aceste nume de localități repartizate după județe, arată « o frecvență a lor mai ridicată în județele care mărginesc Carpații dela Mehedinți până în Neamț. Mai puține se întâlnesc în celelalte județe ale Olteniei, Munteniei și Moldovei, iar în Bucovina, Bugeac, Bărăgan și Dobrogea lipsesc cu totul ». Această repartiție dovedește că emigranții n'au fost fixați de mai înainte asupra regiunii sau localității unde trebuiau să se așeze, ci s'au instalat acolo unde au crezut că condițiunile de vieață sunt mai bune. De asemenea drumurile din Carpați fiind trecătorile și plaiurile mai largi, ei se așezau în județele în care puteau ajunge mai ușor. Aceasta rezultă — după constatările lui Racoviță — din faptul că în județele Mehedinți, Muscel și Neamț, care se află la hotarele Ardealului dar sunt lipsite de drumuri deschise, frecvența numelor locale de origine ardeleană este mai mică [2]).

*

Am încercat să prezint această scurtă expunere asupra înfățișării istorice a toponimiei românești, fără altă intenție

[1]) Ion Conea, « Tota Transilvania ad nos venit », în *Geopolitica și Geoistoria* II, p. 11 urm. C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, *Ibid.*, p. 69 urm.

[2]) Vezi harta de localități muntene și oltene cu populație de origine ardeleană, pe care o dă d-l prof. Ion Conea la p. 22.

decât aceea de a arăta cât de interesantă este ea pentru cercetările noastre, în cazul când investigațiile ce se vor întreprinde în viitor în acest domeniu se vor întemeia *nu* pe un număr restrâns de nume locale luate din dicționare și monografii cu un conținut redus, ci pe o culegere completă a nomenclaturii topice de care dispunem, culegere înregistrată într'un mare dicționar. Numele noastre geografice ce se cuprind în lucrările publicate până în prezent, reprezintă prea puțin față de ceea ce există pe întreg teritoriul nostru național. Toponimia noastră rurală, în înțeles geografic, păstrează adesea formele cele mai vechi, cele mai variate și cele mai interesante. Socotesc că a venit vremea, când toponimia trebue studiată pentru sine, nu numai în legătură cu problema continuității noastre în Dacia. Fără a întrerupe aceste cercetări, a sosit timpul, când trebue să ne gândim la strângerea întregului material toponimic prin culegeri făcute pe teren și în documente.

Eu însumi am întreprins o astfel de lucrare în mic pentru regiunea Pindului. Primul impuls l-am primit dela Atlasul Lingvistic Român, sunt 12 ani de atunci, când împreună cu colegul meu Sever Pop dela Cluj făceam o anchetă la coloniștii macedoromâni din Pind, stabiliți în Cadrilater. Cu acest prilej, am putut culege numai dela coloniștii din două comune: Avdela și Perivoli, atâta material din toponimia rurală din Pind, material variat, bogat și extrem de interesant, încât, din clipa aceea, încurajat de această neașteptată recoltă, m'am decis să-mi întind anchetele direct în Pind și în unele regiuni din Albania și Macedonia. Și, deoarece îmi era cu neputință să mă duc eu personal să fac aceste anchete, am adoptat sistemul cercetărilor prin corespondenți localnici, cari cunoșteau bine nomenclatura geografică a regiunii. Paralel cu aceasta, în lipsă de documente vechi la Aromâni, am cercetat scrierile călătorilor străini, cari, începând din secolul al XVII-lea, au cercetat pe Aromâni în satele lor, însemnându-și nume de așezări, de munți, de râuri. In fine, n'am neglijat să strâng nume de localități aromânești din hărți, începând cu cele mai vechi din sec. al XVII-lea pe care le-am putut găsi aici la noi și în bibliotecile din străinătate. Cu acest prilej

am putut constata că hărțile cele mai vechi cu nume geografice aromânești sunt cele datate dela începutul sec. al XIX-lea, adică de atunci de când călătorii francezi, englezi și germani au început să studieze mai de aproape Grecia, și peste tot peninsula balcanică. Hărțile mai vechi de această epocă conțin în general prea puține nume geografice. După un interval de zece ani de culegere a materialului de care aveam nevoie, în vara anului 1944, pe când mă găseam în refugiu la Sighișoara, m'am apucat de l-am redactat în studiul intitulat *Toponymie Macédo-roumaine*.

In timpul când lucram la această lucrare, am simțit nu odată lipsa unei culegeri mai mari de toponimie românească. Atunci m'am convins și mai mult de necesitatea publicării unui Dicționar toponimic român. Deoarece un astfel de dicționar nu va cuprinde numai numele de localități culese pe teren, dar și toate numele păstrate în acte și documente, la pregătirea lui, se vor forma mai multe echipe, dintre care unele vor culege materialul pe teren, pe baza unui chestionar pregătit de lingviști [1]), notând, în transcriere fonetică, toate numele de orașe, târguri, comune, sate și cătune, ca așezări omenești, după aceea, toate numele de munți și vârfuri de munți, numele de dealuri, coline, peșteri și văi, de plaiuri și trecători, de fluvii, râuri, pârâuri și maluri, în fine de izvoare, șipote, fântâni ș. a. Alte echipe, anume pregătite în paleografie, se vor ocupa cu strângerea numelor geografice din acte și documente, începând, bine înțeles cu cele mai vechi până la cele mai apropiate de vremurile noastre. Avem sute de mii de documente care sunt necercetate. Ele cuprind un mare număr de nume locale rămase necunoscute. Culegerea acestor nume trebue făcută cât mai curând, fiindcă, fără folosirea acestui prețios material documentar, nu se poate închipui un studiu științific asupra toponimiei noastre. « Numai cu dicționarul geografic într'o mână și cu colecțiile de documente în cealaltă, se poate ajunge la rezultate temeinice în acest

[1]) « Pentru exacta cunoaştere a toponimiei noastre, e absolută nevoie de anchete toponimice întreprinse de linguişti cari să noteze fonetic formele numelor de localităţi aşa cum se aud în gura poporului. Adeseori, forma oficială a unui toponimic este aşa de stâlcită încât e aproape imposibil de a-i recunoaşte etimologia » (E. Petrovici, în *Dacoromania*, VIII, p. 175).

domeniu », scria odată regretatul V. B o g r e a, într'un articol publicat asupra topinimiei. Numai după ce se va fi adunat tot acest imens material, se va începe elaborarea lui [1]).

Aici îmi permit să mai adaog că un dicționar toponimic, în felul cum îl vrem noi, nu trebue confundat cu un dicționar topografic. Francezii cari au de toate, posedă și un mare dicționar topografic pe departamente *Dictionnaires Topographiques Départamentaux*, publicat de Ministerul Instrucțiunii Publice încă din 1861. Din el au apărut până în 1936, 29 de volume [2]). In afară de aceasta, ei posedă documente diplomatice din vremuri atât de îndepărtate, încât formele vechi ale nomenclaturii topice le sunt cunoscute tocmai din aceste documente. Nouă însă pentru vremurile mai vechi ele ne lipsesc. Documentele noastre abia încep din sec. al XIV-lea. Dacă la aceasta mai adăugăm și faptul că, limba din ele nu se deosebește prea mult de cea actuală, vom înțelege de ce noi avem nevoie de cunoașterea nomenclaturii topice *populare* și de ce această numenclatură nu ne-ar putea fi de folos decât numai dacă este culeasă și sistematic înregistrată în transcriere cât mai exactă, într'un mare *Dicționar Toponimic Român* [3]).

---

[1]) Pentru publicarea unui Dicționar Toponimic Român a scris și A u r e l i a n S a c e r d o ț e a n u, *Pentru un dicționar geografic al României*. Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie. Cursul de Diplomatică, VI. Craiova, 1935.

[2]) A. D u z a l, *La toponymie française, ses méthodes et ses résultats*, dans *Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris*, III-e année (1935), p. 53.

[3]) G. G i u g l e a, în studiul său despre care am vorbit mai sus, cere publicarea unui Atlas toponimic român: « Să se înceapă cât mai repede cu putință strângerea numirilor de localități din întreaga țară, din munți și din spațiile de vieață ale satelor și să se treacă în *Atlasul Toponimic Român* » (p. 44). I. I o r d a n cere publicarea unui dicționar etimologic al numelor de localități: « Idealul ar fi să avem un dicționar etimologic al tuturor numelor topice românești ». *(Incercare de bibliografie toponimică românească*, p. 14). Acest dicționar, după mine, n'ar putea fi realizat decât numai după ce se va fi cules întregul material toponimic românesc.

GRIGORESCU ŞI FRANŢA

STUDIU ASUPRA FORMAŢIEI SPIRITUALE ŞI ARTISTICE A PICTORULUI

DE

G. OPRESCU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 22 Martie 1946

Primul contact al lui Grigorescu cu Franța se întâmplă în toamna anului 1861. Este realizarea unei vech dorințe a pictorului, răsărită în sufletul lui cu mulți ani mai înainte, înnăbușită de împrejurări potrivnice, însă mereu trează până ce, în sfârșit, ajunge să se înfăptuiască. Acest contact reprezintă evenimentul hotărîtor din cariera artistului, fără de care toată evoluția de mai târziu, acel strălucit curs urmat de arta sa, nu numai că nu s'ar explica, dar ar fi lipsită de ceea ce îi constitue cu adevărat temeiul.

Grigorescu, se știe, ieșea dintr'o familie numeroasă, modestă și sărmană, luptând din greu cu mizeriile vieții. El însuși, copil și adolescent, a susținut din puținul ce-l agonisea o mamă văduvă și o soră mai mică, după cum spune singur într'o jalbă adresată Domnitorului Barbu Știrbei, la 5 Ianuarie 1856 [1]). Incă dela vârsta de zece ani, din 1848, el își câștiga singur vieața, mai întâi ucenic pe lângă un pictor cu reputație, portretist-miniaturist și autor de scene religioase, Anton Chladek, apoi zugrăvind icoane pe care le vindea în bâlciurile mai însemnate din București și din îm-

[1]) Datele privitoare la această perioadă, anterioară primei călătorii în Franța, au fost complet lămurite de d-na Teodora Voinescu în articolul său: *Epoca de formație a lui Nicolae Grigorescu*, publicat în *Viața Romînească* din Noemvrie 1938. El mi-a servit de bază în ce privește informația.

prejurimi. Când alți copii de seama lui nu se gândesc decât la joacă, cel mult la buchile din abecedarul dela școala de lângă biserica mahalalei, el freacă colorile în atelierul lui Chladek, le pisează, le amestecă, în așteptarea timpului fericit când îi va fi îngăduit să le și întindă pe planșeta de lemn, ca să zugrăvească cu ele sfinții de pe icoane. De o instrucție, chiar elementară, nu poate fi vorba. Abia dacă învață, cine știe când și în ce condițiuni, să scrie și să citească. De aceea corespondența sa, din care o bună parte mi-a trecut prin mână, este redusă la câteva scurte rânduri de fiecare dată, probabil de teamă să nu se înșele în ortografia cuvintelor ori în punctuație, dar și atunci de multe ori cu greșeli. Mândru, cum era, și convins de valoarea sa excepțională, atunci când ajunge să fie considerat ca primul pictor al nației sale, atât în românește, cât și în franțuzește, el reduce scrisorile sale la proporțiile unor scurte bilete, servindu-se de un stil aproape telegrafic. Prietenii ceva mai perspicaci sau mai sinceri în felul lor, observă imediat deosebirea dintre vorba pictorului, chiar în limba franceză, vioaie, liberă, directă, și maniera sa din scrisori, atât de reticentă. Ei insistă pe lângă Grigorescu, ca să nu se jeneze între intimi, ci să le scrie mai des și mai lung, informându-i despre proiectele sale și despre ceea ce i se întâmplă, fie și într'o limbă mai defectuoasă, pe care ei ar înțelege-o și ar ști s'o completeze. Asemenea amicale reproșuri i le face, ceva mai târziu, și bunul său camarad și prieten, pictorul Charles de Laforce, însă cu puțin succes.

Dotat cum va fi, stăpân pe acel dar regal de a spune prin coloare tot ce vedea sau imagina, simțind în el semnul celor aleși, cu toată sărăcia din jurul său, cu toate împrejurările neprielnice, Grigorescu e sigur că va fi cândva pictor și încă pictor mare. Nu știe cum și nici ce trebue să facă, pentru ca să se pregătească la această înaltă chemare. Maestrul său, pe care-l părăsise curând, îl învățase să zugrăvească icoane; icoane va zugrăvi, singur, ca să trăiască mai întâi, el și ai lui, apoi ca să-și stâmpere setea de creație. In jurul lui, în țară, tot ce cunoscuse dela ceilalți pictori, când îndrăsneala lui de timid îi îngăduia să se ocupe și de ce fac alții,

nu observă decât banalitate şi mediocritate. Dar nici icoanele lui, orice ar susţine unii biografi prea indulgenţi şi entuziasmându-se prea lesne, nu-s mult mai bune ca cele ale celorlalţi, cu excepţia uneia singure — atât cât se cunoaşte azi — un epitaf dela Zamfira (Col. Prof. Dr. C. Angelescu) expus în 1938 în Saloanele Clubului Tinerimii. Această operă, pictată pe mătase albastră, o spendidă armonie de roşu, violentă şi răsunătoare ca un sunet de alămuri, în contrast tocmai cu tristeţele subiectului, ne înştiinţa, înainte de contactul cu Parisul, de unele porniri năvalnice din sufletul artistului, care până atunci nu-şi găsiseră expresia. Altminteri, şi la el, aceleaşi figuri sentimentale şi calme, niţel sarbede, aceeaşi grupare simetrică, la îndemâna oricui, stângace, într'un colorit poate ceva mai personal, cu unele acorduri mai nemerite şi mai puţin comune decât la ceilalţi contemporani, dar departe de a constitui opere de artă demne de acest nume.

Este sigur că artistul, mai mult decât noi astăzi, ca mai simţitor şi cunoscându-şi mai bine mijloacele, nu putea fi mulţumit cu o asemenea producţie. In fond, nimic nu se ridica prea mult peste pictura curentă şi oarecum în serie a lui C. Lecca, Mişu Popp sau Gh. Tăttărescu. A rămânea mai departe în acel mediu, o ştie, însemna a omorî în el vocaţia, care nu aştepta decât un prilej favorabil spre a se manifesta. Ce era adevărata pictură, cea care încălzise sufletele atâtor genii, înaintea sa, nu şi-o poate precis închipui; de sigur, nu cele câteva portrete sau tablouri istorice, ce întâlnise prin unele case dela noi. Nici chiar lucrările lui Aman, pe atunci în străinătate, nu pătrunseseră până la dânsul, deşi ele se găseau pe un plan mai înalt decât orice altă operă românească contemporană, şi deşi unele din ele erau în vremea aceea la Bucureşti. Grigorescu este convins însă că pictura e cu totul altceva, de vreme ce ea a pasionat pe marii maeştri şi a umplut întreaga lor existenţă de o fericire pe care puţini alţi muritori au simţit-o. Dar, toate aceste noţiuni erau într'însul nu destul de clare. De un lucru este însă sigur: fără stăpânirea completă a acestor forme superioare de expresie vieaţa sa ar fi pustie.

Ce ar putea face și unde ar putea întâlni el oare acele convingătoare exemple, despre excelența artei care atât de mult îl stăpânea? Evident, la Roma sau la Paris. Prestigiul ambelor centre, pentru un om așa de puțin informat despre vieața culturală din Apusul Europei și situația reală a artei, la mijlocul secolului trecut, era atunci la fel de mare.

Imediat ce acest gând prinde a se forma, împreună cu planurile ce erau de el legate, Grigorescu cunoaște că și-a găsit un scop imediat în vieață: pregătirea plecării în străinătate. Se trimiteau mai în fiecare an bursieri ai Statului în Apus. Pentru ce n'ar cere și el o bursă? La 5 Ianuarie 1856 — el avea atunci optsprezece ani — adresează Domnitorului suplica mai sus amintită, însoțită de un tablou, executat probabil după rețeta lui Lecca: Mihai scăpând stindardul, o ilustrație a poeziei lui D. Bolintineanu. Suplica nu e de el făcută, poate nici de el dictată, după stil. Cel care o caligrafiază nu prea înțelege dorința tânărului sfios ce i-o comandă, sau poate crede util — de vreme ce ea se adresează Principelui — să fie mai ocolită, adică nu prea direct exprimată. Vorbind pentru clientul său, după ce-i enumeră necazurile: « asprimea sărăciei », « îngrijirea de existența unei mume văduve și a unei surori mai mici », care nu-i dase timp « a vedea nici măcar școala Colegiului », termină astfel: « Cu profund respect vin a vă ruga părinteasca milostivire a Inălțimii Voastre a încuraja pe un fiu al patriei cu aceea ce Măria Voastră veți binevoi ». Vagă concluzie, ce e drept, pentru dorința lui Grigorescu extrem de precisă: o bursă de studii în străinătate. Domnitorul ia însă ad litteram textul și, pe de o parte ordonă Colegiului Sf. Sava să înscrie pe acest elev cam vârstnic și să-i dea lecții gratis între altele de franceză și germană, pe de alta îi acordă o sumă de bani ca stipendiu. Astfel toate planurile făurite de artist se spulberau poate din pricina redactării defectuoase a petiției. El însă nu desarmează. Nu i se pare imposibil nici chiar să spere că va pleca din țară singur pe propriile-i mijloace, după ce va fi făcut oarecare economii. Pentru a realiza aceste economii, el se angajează să picteze bisericile Căldurășani și Zamfira.

Era la Zamfira când află că, în toamna lui 1856, caimacamul Alexandru Ghica va trece prin Ploieşti. Caimacamul, fost Domnitor, înlocuia pe Vodă Stirbey, după plecarea acestuia din scaun. Grigorescu soseşte imediat la Ploieşti cu o nouă jalbă. De astădată vorbeşte lămurit: are nevoie de o bursă la Roma, spre a-şi desăvârşi învăţătura de pictor. Alexandru Ghica, binevoitor, îl recomandă Eforiei Şcoalelor, dar aceasta nu dă nicio urmare recomandaţiei domneşti. In anul următor însă, în Iulie 1857, fiind nevoie de un profesor de desen grafic pentru trebuinţele Eforiei, ea însăşi publică un concurs de bursă pentru străinătate, care se ţine între 25 şi 30 Septemvrie, acelaşi an. De fapt, bursa era mai dinainte destinată unui tânăr cu multe relaţii, unul din acei norocoşi fii de familie care găsesc totdeauna sprijinitori influenţi, C. I. Stăncescu. Acest personaj, mediocru ca inteligenţă şi aptitudini, grotesc ca înfăţişare, victima mai târziu şi ţinta tuturor caricaturiştilor vremii, ce-l detestau pentru răutatea vindicativă şi intrigile sale, dar şi pentru influenţa nefastă ce exercita în rezolvirea tuturor chestiilor în legătură cu arta, era la originea creării acelei burse. Grigorescu, care ignora ceea ce se ţesea pe dedesubt, se înscrie şi el printre candidaţi. Se cer însă condiţii anume ticluite în vederea favoritului: între altele un certificat de studii, pe care cel care nu trecuse nici măcar pe la o şcoală primară nu-l poate prezenta. Este adevărat că în vederea concursului se expuneau şi opere de ale candidaţilor şi, oricât de începător, cele ale lui Grigorescu — dintre care una a apărut cu ocazia centenarului artistului — au trebuit să fie cu mult superioare. Lipsea însă « certificatul ». Şi astfel s'a întâmplat acest lucru, scandalos pentru noi care cunoaştem acum şi evoluţia unuia, şi pe a celuilalt, ca Stăncescu, cel cu proptele, să fie preferit lui Grigorescu, cel cu talent.

Tare pe convingerea despre valoarea sa reală, acesta nici acum nu-şi pierde speranţa. De un lucru este sigur: nu mai poate aştepta nimic dela Stat şi, dacă vrea să meargă la studii în Apus, nu trebue să se bazeze decât pe mijloace proprii. De aceea el încheie un nou contract de lucru, de astădată în condiţii favorabile, pentru zugrăvirea mănăstirii Agapia, —

și așteaptă. Dela acea lucrare urma să primească două mii de galbeni, sumă însemnată ce i-ar fi permis să acopere cheltuelile călătoriei și să rămână mai multă vreme în străinătate. Când pictura bisericii era aproape terminată, el are norocul să fie remarcat de Mihail Kogălniceanu, în vizită la mănăstire. Omul de Stat luminat, stăpân pe o vastă cultură generală în care, spre deosebire de aceea a marii majorități a oamenilor politici, arta ținea un loc important, — cum a arătat, între altele, valoarea colecției de tablouri rămase la moartea sa, — generos și doritor să ajute pe cei meritoși, își dă seama că se găsește în fața unui tânăr cu un excepțional talent. După o scurtă convorbire cu acesta, află care-i era păsul și-l îndeamnă să facă o nouă cerere de bursă, de astădată pentru Paris, oraș pe care poate el îl sugerează, — cerere pe care o susține chiar Kogălniceanu în fața consiliului de Miniștri.

Grigorescu este în sfârșit trimis la Paris, la învățătură, în contul Statului, pentru o perioadă de cinci ani. Deși toate greutățile nu erau încă înlăturate, totuși el poate părăsi țara în toamna lui 1861, la vârsta de douăzeci și trei de ani, fericit, plin de proiecte, setos să cunoască și să se manifesteze, călit mai mult ca oricare alt tânăr de etatea lui în lupta aprigă de până atunci cu necazurile, și posesor, iarăși cum nu erau alții de aceeași vârstă, al unei experiențe de pictor, e adevărat, într'un domeniu redus, la care nu se va mai întoarce: zugrăvitul icoanelor și al scenelor sacre —, dar care data de cel puțin zece ani.

In 1861 Aman era în țară de mai bine de trei ani, după o absență de aproximativ un deceniu, petrecută mai ales în Franța. Avut-a el ocaze să se întâlnească cu Grigorescu, înainte ca acesta să părăsească Bucureștii? Să-i dea astfel oarecare indicații asupra vieții artistice din mediul prestigios, din care venea, asupra moravurilor publicului amator și ale confraților, asupra însușirilor diverșilor profesori? N'aș crede. Grigorescu este și va rămânea un sfios, evitând contactul cu cei pe care nu-i cunoștea destul, mai ales când ei ocupau o situație importantă. El duce cu sine în Franța candoarea firii sale, posibilitățile sale intacte de a se entu-

ziasma, setea de a se forma în chip serios, dorinţa de a-şi constitui o doctrină, un repertoriu de subiecte, o tehnică, care să-i dea putinţa să se manifeste liber, neinfluenţat nici de învăţătura din şcoale, nici de vreun model dela noi din ţară. Impresiile ce capătă i se imprimă cu putere în suflet, căci mai fiecare din ele constitue, pentru el, o experienţă nouă şi definitivă.

Iată-l în Paris, probabil în culmea mulţumirii, în starea de spirit a oricui vede pentru prima dată acest minunat oraş, aşa cum poate şi Aman fusese în momentul când descălecase — aşa zicând — în capitala Franţei. Imprejurările generale nu se schimbaseră prea mult în cei zece, doisprezece ani ce despart sosirea primului de sosirea celui de al doilea în oraşul viselor lor. Ce atitudine şi ce reacţiuni vom întâlni la unul, şi la celălalt? Cum se vor comporta ei în mediul aşa de neaşteptat, aşa de diferit de cel pe care-l părăsiseră? Este interesant să ne punem această întrebare şi să căutăm a răspunde la ea. Numai aşa ne vom explica câteva din diferenţele notabile dintre arta şi concepţia lui Aman şi aceea a lui Grigorescu.

Ei aparţineau, suntem precis informaţi astăzi, la două clase sociale diferite. Unul, copil de bună familie, cu stare, deci la adăpost de orice nevoie materială, trecut prin şcoale şi pe la profesori mai înalţi, supraveghiat în purtarea lui de o mamă atentă şi de guvernante, cu toate voile împlinite, nu se izbise de niciuna din neplăcerile mari ale vieţii. Grigorescu, sărac, ce-i drept, însă liber şi de capul lui, învăţat să ia singur hotărîri şi să răspundă de ele, cunoscuse mai toate acele neplăceri. Aman primise o educaţie aleasă, de tendinţă clasică, nu numai pe cea generală, ce se da atunci la noi în puţinele şcoale secundare şi prin familii, ci şi una specială, pentru pictură, ramura din care-şi va face o profesie. Grigorescu se formează singur şi la voia întâmplării, după o simplă spoială de învăţătură pentru zugrăvirea icoanelor. Spiritul său rămăsese astfel virgin, neatins de niciun contact cu vreo doctrină estetică oarecare. Aman merge în Franţa să se cultive şi devine un pictor de merit, uneori — ca în portrete — chiar excelent. El dusese însă cu el anume principii, probabil şi unele pre-

judecăți. Era aproape fatal, format fiind cum fusese, să judece Salonul, de pildă, și pe cei premiați cu ocazia acestei expoziții anuale, cu ochii unui disciplinat elev al Școalei de Arte Frumoase, să fie gata să condamne pe cei în contra cărora se îndrepta furia, nu totdeauna stăpânită și nu totdeauna exprimată în limbaj cuviincios, a celor ce reprezentau academismul. Nu este cu totul nesimțitor la farmecul unora dintre cei anatemizați, a lui Courbet, spre exemplu. Era prea conștiincios și talentat el însuși, pentru a nu-și da seama de valoarea, ca pictor, a celui hulit și insultat. Totuși, în fundul sufletului său, — cum se vede din scrisorile ce au ajuns până la noi, — spre alții, mult mai neînsemnați, dar bucurându-se de un prestigiu monden și răspunzând idealului artistic al unui burghez cu avere, ideal care în fond era și cel al lui Aman, mergea dragostea sa necondiționată. In jurul lui se frământă tinerii; se dau lupte aprige între clasici și romantici; se nasc și se sting polemici acerbe. El nu le poate ignora, de sigur, căci prin sgomotul ce făceau în cercurile frecventate și de compatriotul nostru, ele nu se puteau ignora; el însă nu le dă importanță.

Când Grigorescu ajunge la Paris, situația era aproximativ aceeași. Domnia lui Napoleon al III-lea era în aparență mai solidă decât oricând. Iar gustul și preferințele curții, ce sprijinea tendințele clasice, făceau pretutindeni lege. Inovațiile celor mai tineri dintre artiști, constituind un fel de opoziție față de tradiție, opoziție care în ideile partizanilor Imperiului se confunda cu cealaltă opoziție, cu cea politică, erau persecutate pe întrecute. Pictori în plină maturitate, cu opere care azi fac fala muzeelor unde sunt expuse, erau refuzați de juriul Salonului, cu un cinism, pentru care niciun cuvânt de desaprobare nu e prea aspru. Grigorescu nu se poate pasiona pentru aceste polemici, nici lua partea unuia sau altuia, căci pentru el, și unele, și celelalte doctrine erau cu totul nouă, nu-i spuneau mare lucru. El sosise la Paris cu spiritul liber de orice teorie: ignorant, dar bine dotat, fără nicun fel de prejudecată, care să se opună unor impresii directe. Intre el și efectuarea unei opere; între el și judecarea acesteia, din punct de vedere calitativ, nu intervenea nimic

dinafară. Dar, deşi nu simte niciun fel de simpatie deosebită pentru şcoala oficială, respectuos de instituţii consacrate, cum era, spre ea îşi îndreaptă mai întâi atenţia. In catalogul Salonului din Paris, din anul 1868, când pentru prima dată trimite un tablou, în notiţa ce însoţeşte numele său, lângă afirmaţia neexactă că e născut la Bucureşti, probabil pentru ca să evite complicaţiile de ortografie pentru un Francez ale satului în care cu adevărat văzuse lumina zilei, el numeşte pe Sébastien Cornu ca profesor al său. Cornu, la care luaseră lecţii şi alţi Români, era unul din cei mai aprigi şi intransigenţi partizani ai clasicismului, autor, puţin personal, de portrete oficiale şi de scene religioase, corect compuse. adică după toate regulile, dar strident colorate, azi uitate prin cine ştie ce depozite de muzeu provincial.

Grigorescu se desmeticeşte repede şi-şi dă seama de incompatibilitatea dintre aspiraţie şi natura sa francă şi avidă de libertate, şi cerinţele nesăbuite, ce l-ar fi obligat să renunţe la sinceritate, ale profesorului său. De aceea îl părăseşte. Este prima acţiune curajoasă, cu urmări cu adevărat incalculabile, ale modestului şi respectuosului artist, venit să se formeze în contact cu o artă pe care, în sinea lui, o crezuse până atunci, în toate manifestările ei, chiar în cele academice, superioară. Altul, cu educaţia lui Aman, ar fi simţit mai puţin sila constrângerii, s'ar fi acomodat cu ea, şi-ar fi făcut un ideal care să nu o excludă. Grigorescu, obişnuit să hotărască singur despre toate ale sale, îşi luă inima în dinţi şi plecă. Işi închipuise, în ţara lui, că trebue să urmeze învăţătura ce se da prin şcoala de arte, pentru ca să afle dela ea tainele picturii. Este destul de tare şi de isteţ ca să descopere că şcoala, aşa cum era ea organizată în Paris, deşi se bucura de favoarea celor mari, i-ar fi fost poate fatală. In orice caz, aşa credea el atunci, şi nimeni dintre cei în curent cu aspectul picturii franceze dela începutul celui de al doilea Imperiu nu l-ar putea blama.

Totuşi, nu mă pot împiedeca, menţionând această decizie, să fac unele mici rezerve, mai ales bazat pe observaţiile rezultate din analiza întregii opere, ieşită dintr'o activitate de aproape cincizeci de ani, a lui Grigorescu. Oricât de mare

și de convingător a fost talentul său, oricât de bine știe să se servească de ceea ce constitue farmecul manierei sale, care este real, și căruia niciun ochiu sensibil nu-i rezistă, sunt anume însușiri care-i lipsesc și pe care le-ar fi dobândit, dacă contactul său cu un profesor, poate pictor plicticos și mediocru însă savant, n'ar fi fost așa de scurt. Astfel, oricine-i examinează mai de aproape tablourile nu poate să nu observe deosebirea de tratare chiar în cele mai bune dintre ele, dintre ceea ce constitue elementul principal în compoziție, și rest. In vreme ce, într'un portret, de pildă, sau chiar într'un peizaj, centrul este studiat cu toată atenția, desenat cu precizie, susținut în tratare cu toată căldură entuziasmului pentru o temă interesantă, în care fiece amănunt caracteristic este pus în evidență, tot restul este neglijat, pictat fără convingere, înțeles ca o simplă umplutură. Acuzație destul de serioasă, pe care n'o aduc decât după nenumărate examene de tablouri. Este ceea ce face adesea primele planuri ale vederilor sale din natură așa de supărătoare pentru un artist de clasa sa, în timp ce la Andreescu ele sunt poate partea cea mai viguroasă a tabloului.

Apoi, lucru tot așa de semnificativ și de regretabil, Grigorescu este aproape incapabil să imagineze, într'o pânză de mari proporții, mai ales cu multe personaje, o compoziție bine echilibrată. Și nu vorbesc de scenele sacre, de așa numitul gen istoric, la care nu s'a oprit, sau de vreun motiv mai complicat luat din vieața țăranului sau din aceea a lucrătorilor din orașe, ci chiar de tablouri cu o singură figură, ca în Rodica dela Banca Națională, ca în Carul cu boi și cu cărăușul său, din colecția regală, cu variante în alte câteva colecții particulare, — căci motivul acesta revine des sub penelul său —, ca în Ciobanul singuratic cu câinele său, ori încă în scenele din războiul dela 1877, mult admirate, dar inferioare operelor cu adevărat bune ale lui Grigorescu. Toate aceste pânze, comparate cu cele în care el este inspirat și personal, ne pun azi pe gânduri. Nu mai găsim în unele din ele nici măcar coloritul vesel și înflorit din altele, ci un amestec de tonuri, ori gris, ori decolorate, dulci, care împreună tind spre o armonie generală vag fumurie. Insă, cum să se

evite toate aceste dificultăţi, se învăţa în atelierele reprezentanţilor Academiilor de arte. Dacă uneori le lipsea talentul şi îndrăsneala de a fi ei înşişi, ştiinţă aveau acei profesori, poate ceva cam prea abstractă, prea strânsă în formule, prea departe de realitate, însă oricum capabilă să scoată din încurcătură pe un începător lipsit de o utilă experienţă, cum era Grigorescu, izbindu-se de anume probleme esenţiale, poate ceva cam târziu.

Ni se va obiecta poate că Monet, Sisley, Renoir, Bazille s'au găsit în aceeaşi dilemă ca şi Grigorescu, pe când învăţau în atelierul altui reprezentant al academismului, Charles Gleyre, şi au rezolvit-o în acelaşi mod, părăsind atelierul unde, după expresia lor, « nu mirosea bine », fără ca prin aceasta să se resimtă cât de puţin în opera lor de mai târziu. Este adevărat, totuşi, fiecare din aceşti pictori trăise şi se desvoltase în alt mediu, care le permitea să se dispenseze de lecţiile problematice ale profesorului lor, iar unii din ei veniseră în atelierul acestuia, ca de pildă Monet, după ce pictaseră alături de un practician infinit mai consumat, Eug. Boudin, ceea ce nu era cazul cu Grigorescu.

Cum încearcă tânărul pictor să înlocuiască lecţiile lui Cornu? Este util să ne oprim un moment asupra acestei întrebări. El îşi dase bine seama că, într'un fel sau altul, are încă multe de învăţat. Pe lângă profesorii cu renume, timid, neştiind limba şi după o experienţă atât de puţin reuşită, îi este greu să facă alte demersuri. Fără îndoială, dela cei vii nu mai are nimic de aşteptat; rămâneau însă cei dispăruţi. Printre ei Grigorescu îşi alege pe cei capabili să-i destăinuiască secretele unei arte pasionante, dar dificile. Devine astfel un vizitator al Luvrului şi un copist asiduu în muzeul unde se găseau strânse câteva din cele mai autentice capodopere ale lumii. Cunoaştem azi unele din copiile executate în această vreme, probabil înainte de contactul lui cu cei dela Barbizon, de care vom vorbi îndată. Ele trebue să fi fost în realitate mult mai numeroase. Mărturisim că modelele au fost surprinzător de bine alese şi că, unele din ele, sunt interpretate cu o putere de analiză şi într'un sentiment atât de personal, încât ele rămân pentru noi, nu numai utile documente

pentru cunoașterea preocupărilor pictorului, dar admirabile opere de artă. Prud'hon, Géricault, Rubens, Rembrandt îi servesc rând pe rând de îndrumători.

De Prud'hon el alege în 1863 opera capitală a acestuia, *Răzbunarea și Dreptatea divină urmărind crima*, pe care o copiază în mărime naturală [1]). Am impresia că ea constituia bucata pe care orice bursier al Statului era obligat să o trimită Ministerului Școalelor, pentru Pinacoteca din București, ca să arate că în străinătate nu-și pierduse timpul în zadar. Copia este efectuată cu multă grijă, cu un sens profund pentru tot ce constituia caracterele distinctive ale tabloului, față de alte opere ale aceluiași artist și, mai ales, față de operele celorlalți contemporani. O afinitate evidentă cu Prud'hon condusese pe Grigorescu spre această pânză celebră: aceeași sensibilitate delicată, aceeași dispoziție spre înduioșare umbrită de melancolie, aceeași nevoie imperioasă de dreptate, de dragoste pentru cel în suferință, așa de elocvent exprimate în faimoasa compoziție. Redând-o, compatriotul nostru învață multe lucruri, ce nu se puteau învăța nici la București, nici în Școala de Artă a Parisului, nici chiar cu un alt maestru: mai presus de orice, marea însemnătate a clarobscurului, a felului cum acel subtil și rafinat pictor, care era Prud'hon, se servise de un mijloc așa de elocvent, dar atât de greu de mânuit. De altfel, nu era singura dată când arta lui Prud'hon îl atrăsese. In expoziția Amicilor de Belle-Arte din 1873, catalogul cuprindea încă o copie după acest artist, fără titlu, probabil de mai mici dimensiuni, și o alta după prietena și eleva lui Prud'hon, un alter ego al acestuia, Constance Mayer, al cărei *Vis de Fericire*, tocmai opera copiată, era pe vremea aceea și este și azi expus la Luvru, în aceeași sală cu pânzele maestrului.

In atracția pentru acești doi pictori sentimentali și tandri se manifesta natura oarecum feminină a lui Grigorescu. Ințelegător cum era și probabil obișnuit să se analizeze, el își dă seama totuși că, lăsându-se dus numai de temperament, pictura sa va fi mereu lipsită de unele însușiri pe care le

[1]) Astăzi la Patriarhie. Este un tablou iscălit și datat.

admira în alţii, printre care, în primul rând, forţa. Cu o intuiţie rară, surprinzătoare chiar pentru cineva aşa de puţin în curent cu evoluţia artei franceze, cum trebue să fi fost Grigorescu în primii ani ai şederii sale la Paris, el se adresează la cel mai potrivit artist ca să-i inspire o asemenea calitate, la Th. Géricault. Acest admirabil precursor al romantismului, autorul *Plutei Medusei*, al portretelor faimoase de ofiţeri, al subiectelor cu cai, al nebunilor, fire bizară, poate puţin maladivă, era însă un practician fără pereche, un deschizător de drumuri nouă, mânuind penelul cu o putere unică, cu frenezie chiar, într'o pastă abundentă şi suculentă, cu contraste vii de umbre şi lumini, cum pictura nu mai văzuse dela tenebroşii italieni şi spanioli. Delacroix însuşi, cu toate îndrăsnelile şi cu tot avântul său, pare un delicat în comparaţie. Grigorescu începe prin a-l copia, însă interpretându-l. Dacă în tabloul lui Prud'hon el îşi pusese toată ambiţia să facă o copie fidelă, în care personalitatea sa să rămână pe cât posibil în umbră, în cel după Géricault, azi la Muzeul Simu, un giuvaer de mic dimensiuni, reproducând portretul ofiţerului de vânători, el este şi vrea să fie Grigorescu. Simţim parcă plăcerea de care a fost cuprins, neliniştea şi ardoarea sa, în momentul în care, una după alta, el descifrează, mergând până în fundul lor cu analiza, calităţile excepţionale ale autorului operei. In tuşe puse cu hotărîre şi vigoare, brăzdând pânza şi răspândindu-se în toate direcţiile ca un foc de artificii, el dă în mic echivalentul pânzei de mărime naturală a unui om călare, evocând în noi impresia de monumental, de forţă a naturii deslănţuită, cu toate dimensiunile reduse ale copiei. Făcut-a el şi alte tablouri după Géricault? In orice caz, ele n'au ajuns până la noi, dar în acelaşi timp, fără ele nu s'ar putea explica acea asimilare desăvârşită a procedeelor şi, ceea ce este şi mai important, a sentimentului surprinzător de viril din unele lucrări ale lui Grigorescu. Astfel, de pildă, rareori el a fost mai complet, mai impresionant ca mijloace de expresie şi ca efecte obţinute, decât în studiul său dela Muzeul Toma Stelian, care are aerul să fie un autoportret, ca şi autoportretul reprodus de

Vlăhuță [1]), ori în splendidul bust de femeie, dela Muzeul Simu, nobil și plin de grandoare ca un bust italian din secolul al XVII-lea, un Guercino, de exemplu. Aici dulceața a făcut loc unor accente bărbătești, cum până atunci nu mai întâlnisem în pictura noastră. Conturul marcat, tras energic parcă cu cuțitul, închide figura în tonuri calde, până și în umbrele puternice ce îngrădesc luminile. Acestea, la rândul lor, ies viguroase din negura ce le înconjoară, dând un relief accentuat trăsăturilor. O unitate de factură desăvârșită se constată în toată suprafața pictată, așa cum numai rareori mai întâlnim în operele ulterioare. Iar, în ce privește studiul de femeie dela Muzeul Simu, toate aceste însușiri sunt, în plus, puse în serviciul unei figuri maiestuoase ca cele ale Sibilelor din marea artă italiană. Hotărît, cine e în stare să picteze astfel nu mai are nimic de învățat. Drumul parcurs de Grigorescu, dela tablourile stângace cu sfinți, până la aceste admirabile realizări, era imens și neașteptat.

Și totuși, el aspira la ceva mai complet. Printre marii practicieni ai artei, puțini, foarte puțini se puteau măsura cu Rubens. După întâlnirea cu Géricault, sau poate în aceeași vreme, Grigorescu copiază, cu aceeași intenție de a-i smulge unele secrete, opere de ale ilustrului flamand, care se găseau în Franța. In expoziția dela 1873 apar astfel două copii: ***Cele trei ursitoare*** și ***Fuga în Egipt.*** Descoperirile ce el face analizând pe Rubens nu contraziceau pe cele rezultate din contactul cu maestrul francez; ele mai de grabă le întăreau. Calitatea supremă a picturii lui Rubens, acea siguranță și acea preciziune, împreunate cu libertatea supremă de a exprima orice, fără cea mai mică urmă de îndoială, în convingerea că nimic nu era dincolo de puterile sale, însușire pe care limba franceză o înțelege sub numele de « aisance », îl ridică mai sus de orice alt pictor, cu excepția a doi alții: Rembrandt și Velasquez. Ultimul era însă aproape uitat în Parisul acelor vremi și uitat va rămânea până ce-l vor descoperi impresioniștii, în deosebi Manet. Pe celălalt, pe Rembrandt, Grigorescu se crede de asemenea obligat să-l ana-

[1]) A. Vlahoutza, *N. I. Grigorescu, sa vie et son oeuvre.* Traduit du roumain par Léo Bachelin, Buc. 1911, p. 33.

l zeze, cu pensula în mână, aşa cum făcuse cu primii doi, cu Géricault şi cu Rubens.

Ultimul timp, înainte de a merge în Franţa, Grigorescu îl petrecuse în Moldova nordică, după cum ştim. Acolo el avusese ocazia să întâlnească numeroase şi felurite tipuri de Evrei. Gândit-a el oare la importanţa acestui motiv, din punct de vedere pictural şi psihologic, ca document uman, încă de atunci, sau ideea de a-l picta i-a venit numai după ce a cunoscut tablourile faimoase ale lui Rembrandt, în care teme identice îşi găsiseră un interpret genial? E greu de spus. Cunoaştem prea puţin împrejurările în care s'a scurs vieaţa tânărului artist în perioada lui de formaţie în Franţa, iar amici binevoitori s'au crezut obligaţi să o înfrumuseţeze adesea cu legende, care au luat locul adevărului şi au pătruns până la noi. Mi se pare însă cu totul verosimil ca în mintea şi în planurile lui Grigorescu subiectele legate de înfăţişarea şi de vieaţa Evreilor să fie evocate în el, de intimitatea cu arta lui Rembrandt. Aşa s'ar explica şi pentru ce, în 1864, când el se întoarce în ţară « având să facă studii locale după natură pentru un tablou », ce-şi propusese [1]), el ia un drum cu totul neobişnuit, prin Galiţia şi Nordul Moldovei, unde se găseau atunci şi se găsesc şi astăzi surprinzătoare specimene de Evrei, cu figuri de o expresivitate neîntrecută, în costumul pitoresc tradiţional.

Analizându-le cu ochiul acum obişnuit să scruteze o fizionomie, să extragă din ea esenţialul, ceea ce pe drept se cuvine să apară într'un portret desăvârşit, el rămâne uimit de posibilităţile plastice ce-i oferea tema aceasta, nouă la noi. Şi, fie că a ajuns la ea pornind dela pânzele lui Rembrandt, ori că ea a fost la originea întoarcerii la Rembrandt, un lucru e sigur: Grigorescu va copia câteva opere capitale ale ilustrului olandez, pentru a se pregăti să picteze unul din motivele cele mai generoase din cursul carierei sale, cel care cu adevărat i-a purtat noroc, de vreme ce i-a dat ocazia să execute numeroase pânze de o calitate unică în şcoala noastră. Copiile de pe Rembrandt care se cunosc azi sunt: un por-

[1]) Citaţie după d-na Voinescu, care la rândul său citează după un articol de Em. Vârtosu, publicat în *Vremea* din 27 Febr. 1938.

tret al Saskiei și unul, superior ca execuție, al *Bărbatului cu baston* (Col. K. H. Zambaccian). O copie de pe Salvador Rosa, și ea expusă la 1873, are mai puțină importanță, constitue probabil unul din acele exerciții ce se cuveneau trimise Ministerului din București, la intervale regulate, pentru control.

In vara lui 1864 Grigorescu era la Botoșani, venit din Nord, din Galiția. Rămâne acolo câteva luni, «unde își urmează lucrările până când va putea veni în capitală [1]), trece apoi la București, iar în Octomvrie același an, se înapoiază în Franța. Adresa sa din Paris, prin 1862, fusese la Hotel Corneille, rue Corneille. Este probabil vorba de una provizorie, până ce-și găsește un atelier convenabil, cel ce apare în tabloul din Col. Dr. N. Dona, pe dosul căruia, de mâna lui Grigorescu, este notat anul 1863 și strada, Rue du Cherche-Midi 23.

După întoarcerea la Paris, activitatea artistului se îndreaptă în două direcțiuni: Iarna el lucrează în atelier sau la Luvru, vara în pădurea dela Fontainebleau. Din lista de cheltueli, ce ni s'a păstrat, se vede bine că în Ianuarie 1865 el copiase ceva la Luvru, de unde își aducea acasă un tablou de mari dimensiuni. De ce tablou este vorba nu e ușor de spus. Faptul că se specifică unul de mari dimensiuni, care nu poate fi copia de pe Prud'hon, terminată în 1863, ne îndreptățește să credem că ar fi o altă lucrare, decât cele analizate în cele precedente, niciuna din ele, nici chiar portretul de pe Rembrandt, nefiind de mari proporții.

Și cu aceasta, am ajuns la un alt capitol însemnat din vieața compatriotului nostru în Franța, cel al întâlnirii sale cu pădurea dela Fontainebleau și cu grupul faimos de pictori ce o locuia și o făcuse celebră. Intâlnirea avut-a ea loc înainte de călătoria în țară sau după revenirea lui Grigorescu la Paris? Este greu de determinat, pentru motivele mai sus menționate. Totuși, un desen, azi în posesia d-lui Consilier Alex. Procop Dumitrescu poartă indicația: Barbizon și data 1862, ceea ce ne indică un contact al lui Grigorescu cu

---

[1]) *Ibidem*, Scrisoare din 13 Iulie 1938, scrisă din Botoșani.

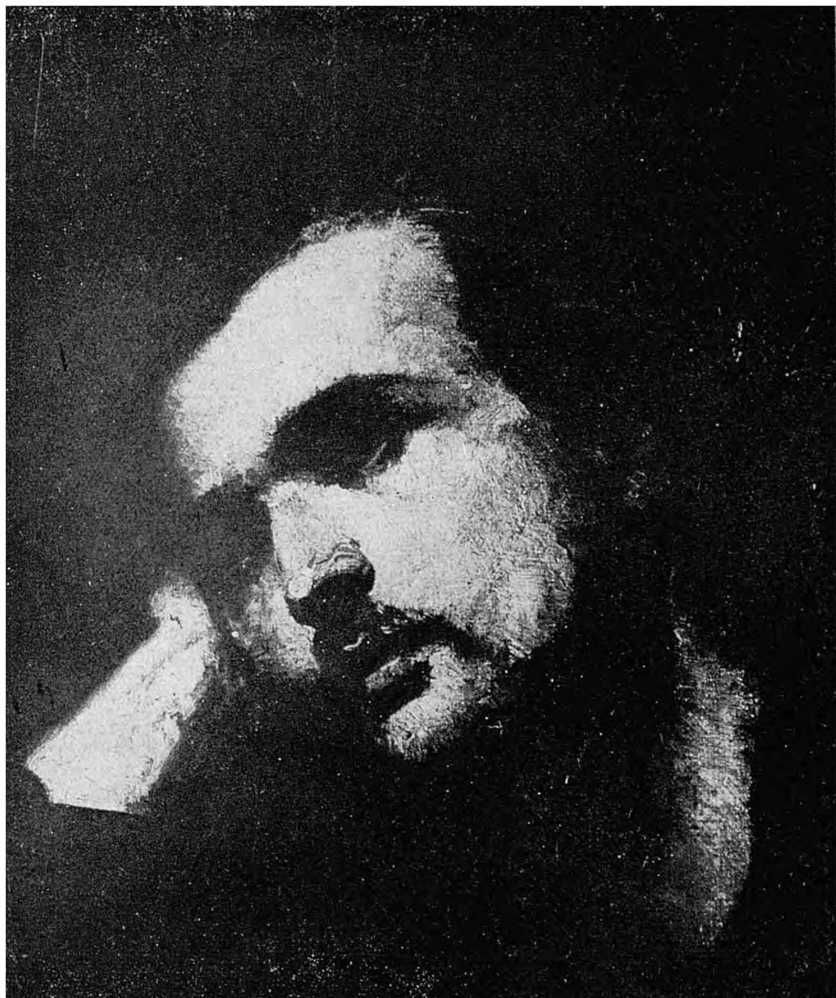
N. Grigorescu: Primul atelier al artistului în Paris.
Semnat stânga jos: Grigorescu (pe dos scris cu cerneală: Cel dintii atelier al meu din Paris din strada Chechemidi (sic) 23 1863. N. Grigorescu 1873).
Uleiu pe pânză. I. 0,325/L. 0,245

(Col. Dr. N. I. Dona)

N. Grigorescu: Ofițer călare (Copie după Géricault)
Dreapta jos: Copiat după Gérico (sic) Grigorescu
Uleiu pe pânză I. 0,405/L. 0,325

(Colecția Muzeului Simu)

N. Grigorescu: Autoportret din timpul studiilor, în Franța.

(Muzeul Toma Stelian)

N. Grigorescu: Lucrător din Fontainebleau
Semnat dreapta jos: Grigorescu
Uleiu pe lemn. I. 0,330/L. 0,225

(Col. Muzeului Simu)

N. Grigorescu: Paznicul dela Chailly
Semnat jos, în stânga: Grigorescu
Uleiu pe pânză. I. 0,490/L. 0,306

(Muzeul Toma Stelian)

Grigorescu: Mica Bretonă
Semnat în dreapta, jos
Uleiu pe pânză

(Colecția Regală)

N. Grigorescu: Peisaj breton
Semnat stânga jos f. şters: Grigorescu
Uleiu pe lemn. I. 0,310/L.0,475

(Col. K. H. Zambaccian)

N. Grigorescu: Spălătorese
Desen în conté pe hârtie albăstrie. Î. 0,243 L. 0,360
(*Col. Muzeului Toma Stelian*)

peizajul şi cu mediul dela Barbizon, poate de scurtă durată, curând după sosirea lui în Franţa. Unul sau altul dintre biografii pictorului s'a simţit obligat s'o prezinte ca pe ceva aproape supranatural, când era aşa de simplu să povestească amintirile înseşi ale lui Grigorescu. Ni s'a spus că el a ajuns acolo în căutarea unor motive pentru « le concours de l'arbre »; sau încă, pentrucă dorind să ia parte la un concurs, ar fi avut nevoie, pentru un decor, de un peizaj clasic, pe care l-a căutat tocmai în faimoasa pădure. Cine cunoaşte regulile concursurilor din Şcoala de Arte ştie că nici nu poate fi vorba de aşa ceva, intrarea în « lojă » fiind în legătură cu « le prix de Rome » la care nu pot participa străinii. Iar dacă ne oprim la prima versiune, susţinută de Vlahuţă şi de Virgil Cioflec, nici ea nu pare probabilă. Rămâne explicaţia cea mai simplă, probabil singura justă. Grigorescu avusese ocazia să admire câteva din pânzele reprezentanţilor şcoalei dela Barbizon care, deşi nu de toţi recunoscuţi în 1861, când el ajunge la Paris, pătrunseseră totuşi în public, trecuseră de epoca ingrată, când fiecare din lucrările lor era primită cu ironie sau refuzată la Saloane.

Intre operele acestora, luate în bloc, aşa cum au trebuit ele să se prezinte tânărului pictor român, şi idealul lui în artă, era o concordanţă atât de perfectă, încât el are imediat intuiţia întregii sale desvoltări viitoare, bazată pe principiile şi pe procedeele celor ce formau grupul. S'a încercat la noi să se pună faţă în faţă opera sa, când cu a unuia, când cu a altuia dintre membrii şcoalei din 1830. S'a vorbit de Millet, de Th. Rousseau, de Charles Jacque, de Diaz. Realitatea este ceva mai subtilă şi răspunsul nu se poate da cu atâta uşurinţă. Grigorescu nu este un simplu ecou al altora, ci un artist cu o personalitate bine definită, un pictor cu resurse multiple, un spirit luminat şi ingenios, care ştie în tot momentul cum să procedeze ca să obţină efectul la care aspiră. El nu pictează mereu la fel, mai ales în prima perioadă, pe care nu mă sfiesc s'o consider ca cea mai strălucită, cea mai înaltă şi cea mai variată a sa. Din cele spuse numai în cele ce preced, privitoare la învăţătura ce trage din copiile întreprinse şi din lucrările inspirate sau realizate conform

acelei învățături, s'a putut vedea că nu e destul să ajungi la o formulă, ca să explici activitatea sa, chiar în vremea debutului. Și tocmai faptul că s'a putut vorbi de atâtea nume, ne arată cât de aproximativă este judecata care face din Grigorescu ecoul unuia sau altuia, în loc să considere opera sa ca aparținând, ca spirit, ca fel de interpretare și ca realizare, acelei familii artistice și acelor tendințe estetice, care s'au concretizat în școala dela Barbizon, ilustră familie artistică, în care totuși fiecare pictor și-a păstrat în întregime individualitatea. Și chiar și această definiție a lui ar trebui să se mărginească numai la peizagist, sau atunci când el execută peizaje cu figuri, căci în portrete și în studii de cap, gen care lipsește aproape cu totul din repertoriul școalei dela Fontainebleau, compatriotul nostru are alt punct de vedere, ieșit, cum am văzut, din frecventarea acelor mari interpreți ai omului, care au fost Rubens, Rembrandt și Géricault, la care se poate adăoga încă Courbet. Ce probă mai convingătoare despre aceasta, chiar pentru epoca la care ne-am oprit acum, înafară de exemplele analizate în cele precedente, decât splendida imagine a lui Const. Năsturel-Herescu (col. Eforiei Spitalelor Civile), având la baza ei o simplă și învechită frescă de biserică, dar constituind, așa cum este, cea mai autentică și nobilă reprezentare a unui mare boier filantrop. Să nu uităm: acest portret, care nu se teme de nicio vecinătate, oricât de mare, a fost executat înainte de 1870, când a fost expus la București pentru prima dată.

Dar să revenim la legăturile artistului cu grupul « solitarilor » cum s'ar fi zis, pe vremea lui Racine și a lui Pascal, unei confraternități artistice ca cea dela Barbizon. Descoperirea lor de către tânărul pictor român, după contactul prelungit cu ceilalți, cu sensualii, cu impulsivii și violenții, de care tocmai din pricina naturii sale înclinate spre sentimentalitate, ca un corectiv, avea atâta trebuință, și dela care profitase din belșug, este una din marile fericiri ale vieții sale. Este ca și cum i s'ar fi deschis cerul, ca să-i lumineze calea singură pe care era făcut să meargă cu folos, atunci când, nehotărît, ezitând între mai multe direcții, risca să se rătăcească. In

fond, Parisul, cu atracţiile sale, cu sgomotul miilor de oameni ce-l locuiau, chiar lumea artiştilor, înafară de prea puţini, asupra cărora vom reveni, nu-l atrăgea. Rămăsese acelaşi ţăran contemplativ care era în momentul când părăsise ţara, cu nostalgia câmpului înverzit, a pădurii cu copaci diferiţi ca formă şi variaţi prin tonurile maselor mari de frunze, a izvoarelor, a norilor călători, a acelor oameni simpli, însă buni la sfat şi adesea buni la inimă, filosofi în felul lor, cu gesturile nobile, utile şi eficace, mereu aceleaşi, de sute şi mii de ani. Este ceea ce atrăsese şi pe Millet şi pe prietenii acestuia în ascunzişurile pădurii şi în satele din jurul Barbizonului, este ceea ce-l atrage şi pe Grigorescu. In 1866 el locuia încă la Paris, în rue de Seine, la Nr. 59. In 1868 — anul în care expune pentru prima dată la Salon — el părăsise Parisul şi-şi dă ca domiciliu Barbizon.

Şi asupra relaţiilor dintre grupul Francezilor dela Fontainebleau şi compatriotul nostru s'au creat legende. Sfios cum era, în fond modest şi parcă tot temându-se să nu supere pe altul, el nu lega uşor şi nici bucuros prietenie. Defectul acesta, dacă defect îl putem considera, se corija prin faptul că în fond el era o natură iubitoare şi doritoare să fie iubită. Este probabil că la început s'a ţinut departe de ceilalţi, chiar când frecventa aceleaşi cafenele-restaurante din sat, unde cei mai mulţi se adunau seara la un pahar de vin, discutând, făcând glume, punând arta la cale, după obiceiul artiştilor. Presupun că acel străin mic la trup, delicat ca înfăţişare, cu ochii negri sclipitori, cu bogate şi lungi plete brune, palid, viu în mişcări, cum era Grigorescu în tinereţe, după ce i-a intrigat o bucată de vreme, a fost adoptat de ei, aşa zicând, şi introdus în cercul lor, fără să ajungă cu ei la prea mare intimitate. Fapt este că în corespondenţa ce am cercetat, unde sunt numeroase scrisori dela alt pictor, poate cel mai bun prieten al artistului, după toate probabilităţile camarad de atelier la Cornu, sau întâlnit la Fontainebleau, Ch. de Laforce, nu se face niciodată aluzie la cineva din grupul dela Barbizon, ca şi de altfel în scrisorile schimbate cu alţi Francezi, amatori de pictură. Dacă, înafară de idealul lor comun în artă, ar fi existat relaţii strânse de prietenie,

cum ar rezulta din unele biografii ale lui Grigorescu, este aproape s'gur că situația ar fi alta; că însuși compatriotul nostru ar fi fost mândru să rămână în corespondență sau în raporturi de camaraderie cu vechii săi prieteni, dacă prieteni i-ar fi fost. In realitate, nimic nu pare probabil din tot ce ni se povestește cu lux de amănunte și într'o formă care presupune că informațiile ar veni dela Grigorescu însuși. Avem tot dreptul să ne îndoim de ele totuși, căci, tot în acele biografii, și formal tot din aceeași sursă, ni se povesteau și alte detalii, pe care documente autentice le desmint. Ne-am găsi astfel în fața unui aranjament, mai ales când textul ia forma dialogului, pornit din cine știe ce considerații literare și de stil. De aceea, înafară de cazul când se vor găsi nouă știri autentice, ceea ce nu pare probabil, pentru această epocă, cu adevărat esențială în vieața și cariera lui Grigorescu, suntem reduși la simple ipoteze. Să renunțăm mai bine la ele și, dacă vrem să știm ce datora artistul oamenilor pe care cu adevărat îi admira și către care s'a simțit atras, să întrebăm operele, căci ele sunt capabile să ne sugereze concluzii, pe care cu greu le-am obținea prin altă metodă de investigație.

Și ce ne spun ele? Mai întâi, ele trădează o admirație pasionată pentru Millet. La noi, în genere, se crede că nu Millet, ci Corot făcuse cea mai puternică impresie asupra lui Grigorescu. Pentru perioada de mai târziu, cu oarecare rezerve, căci situația este mult prea complexă pentru a fi închisă în formule, afirmația nu e lipsită de temeiu. Pentru tablourile dela început ea nu se poate susținea; modelul și inspiratorul, un model și un inspirator urmat însă de o personalitate ce nu se lasă ușor condusă și care are un punct de vedere destul de clar, cum era Grigorescu, este Millet. Corot, mai insezisabil, mai subtil, mai greu de analizat, ca tot ce e cu adevărat fin și delicat, cu peizajele sale aranjate și populate de nimfe și amorași — vorbesc de cele ce se vedeau prin expoziții, căci pe celelalte, cele pe care le admirăm astăzi, ca și figurile sale pictate în interioare le ținea în atelier și cel mult le arăta la prieteni, — era mai greu de înțeles. Millet avea însă un conținut precis și încă unul plin de o emoție religioasă, adică exact temele la care și Grigorescu era simțitor.

De aceea multe din pânzele sale din această vreme sunt compuse și tratate ca cele ale lui Millet: Un personaj în primul plan, în mijloc, în genere o bătrână, pe cale de a executa o acțiune penibilă, purtând o greutate, de pildă, sau un sac sub povara căruia se îndoiește, văzută mai mult în umbră, profilându-și silueta monumentală pe un peizaj plin de soare sau pe o curte de țară luminoasă, sau altădată cosând, exact în aceeași atitudine [1]).

La drept vorbind, nici nu se putea altfel. Cum și-au putut închipui unii critici că Grigorescu a urmat pe Ch. Jacque, pictor onorabil, dar personalitate pe plan secundar, când el avea înaintea sa, ca să-l inspire, exemplul unui Millet și, mai târziu, când ajunsese să-l înțeleagă și să-l disece, pe cel al unui Corot? Faptul că și Jacque, și Grigorescu au pictat ciobănițe urmate de turma de oi nu e un motiv suficient ca să se tragă o astfel de concluzie. Ei au amândoi același aer de familie, uneori poate același fel de a se exprima, care le vine, dacă trebue neapărat să-i găsim o origine, dela cei mai mari decât ei, cei care dase grupului o direcțiune, aproape un ansamblu de procedee, pe care fiecare îl practică după firea sa, după sensibilitatea ochiului său și, în ce privește pe Grigorescu, cu calități de colorist, mai ales atunci, exceptând bineînțeles pictura lui Corot, superioară celor ale celorlalți. Aceasta nu vrea să zică însă nicidecum că ceilalți n'aveau alte însușiri care, în scara valorilor, reprezentau ceva mai de preț poate decât contribuția compatriotului nostru.

Dela Corot el reține ceea ce s'ar putea desemna prin epitetul, ceva mai vag, de poezie. Marele, incomparabilul peizagist francez, deconcertează până azi pe cei care vor să-l analizeze și încă mai mult pe imitatori. Vorbind însă de un artist de calitatea lui Grigorescu, ideea chiar de imitație, de urmare servilă a unor procedee odată găsite, este un sacrilegiu. Numai critici ceva cam naivi și-au putut închipui că un astfel de pictor, pentru care o bună bucată de vreme

[1]) Cf. *Bătrâna din Chailly*, reprodusă de Vlăhuță în monografia sa (traducerea franceză), p. 56, atunci în col. d-nei Eliza Boerescu; *Țărancă franceză*, tot acolo, p. 60, atunci col. Alexiu, Brăila și alte lucrări, ceva mai recente, din Bretania, în care s'a servit de același aranjament și aceeași repartiție a umbrei și luminii.

arta era un adevărat sacerdoțiu, care avea, mai ales, la îndemâna sa bogate și variate resurse, s'ar putea coborî la practicele unui pastișor. Ceea ce Corot învățase pe Grigorescu era cu mult mai important și mai subtil decât un fel particular de a alege un motiv — deși nici acest lucru nu e de disprețuit, de vreme ce Corot însuși spunea că un motiv bine ales înseamnă că e îndeplinită jumătate din greutatea executării unei opere, — sau de a desena într'un anumit fel, ori de a învălui totul într'o boare impalpabilă, de cel mai delicat gris. Elevi ca Grigorescu, în fața unui așa de autentic maestru, știau merge mai adânc, descoperi adică însușiri care scăpau unui privitor comun ori sentimentele ce dictau maniera așa de personală a lui Corot, sentimente care se potriveau așa de bine tocmai cu cele de care ei inșiși erau animați. Sinceritatea, naivitatea lui Corot, acea bonomie unică, comparabilă numai cu cea a lui La Fontaine, ca și a aceluia nu totdeauna lipsită de malițiozitate, emoțiunea în fața scenei din natură, nevoia de ordine, de claritate și de armonie într'o compoziție, erau și însușirile lui Grigorescu. Și el, ca și Corot, știa tot prețul distribuirii și calității luminii, pentru a obținea o repartizare armonioasă a valorilor, fără de care cea mai migălită pânză va părea incompletă, lipsită de aer, arbitrară. Amândoi mai cunoașteau încă prețul calității tușei, adică a felului cum coloarea este întinsă cu pensula, pentru a evoca într'un peizaj aerul ce circulă, frunzișul ce se mișcă, reflecția cerului și a copacilor în apa din primul plan. In aceste însușiri trebue căutată lecția pe care Grigorescu a primit-o dela Corot, însușiri care se întăresc până prin anii 1880—1885, de când artistul, ajuns în culmea gloriei sale, începe să se repete. Cam în această vreme intervine, dacă nu o amintire directă, cel puțin un vag ecou dela impresioniști, ce se simte, nu numai în coloritul din ce în ce mai clar, care se poate explica și prin slăbirea intensității de vedere a pictorului, cât și în metoda de lucru bazată pe execuția în mijlocul naturii, procedeu eminamente impresionist, de care pictorul s'a servit adesea, ca și în felul rezumativ, dar așa de expresiv, de a pune în picioare un personaj, prin câteva trăsături decisive.

Către 1870 perioada de formaţie se terminase. Din tot ce văzuse şi examinase în Franţa, Grigorescu ajunsese la o manieră în care se cuprindeau, armonizate, asimilate, devenite substanţa artei sale, sugestiile ce primise dela ţară şi dela locuitori, dar mai ales dela acei pictori prestigioşi, care constituiau gloria şcoalei dela Barbizon. In acest interval el călătorise de două ori în România, în 1864, cum am văzut, şi în 1867 (din Aprilie până în Septemvrie), anul în care pentru prima dată se prezintase şi publicului parizian, cu ocazia Expoziţiei Universale. In anul următor el expune la Salon tabloul *Jeune Bohémienne*, poate *Ţiganca dela Ghergani*, iar în 1869, tot la Salon, o natură moartă, *Vânat*, şi *Şatra de Ţigani*, Cu această ocazie aflăm că el locuia nu la Paris, ci la Barbizon, cum am văzut. E de observat apoi că pentru publicul francez el alege, de ambele dăţi, subiecte luate dela noi, deşi multe din frumoasele pânze lucrate în singurătatea pădurii dela Fontainebleau le-ar fi fost poate superioare.

Pentru a ne da seama de importanţa pe care a avut-o motivul inspirat de Franţa în evoluţia carierei lui Grigorescu este destul să amintesc că la expoziţia din 1873, din Bucureşti, a Societăţii «Amicilor de Belle Arte», cel puţin douăzeci de pânze dintre cele mai strălucite, care nu vor fi decât rareori întrecute nici chiar de Grigorescu, porniseră dela motive de inspiraţie franceză [1]). De atunci în colo, până târziu, el merge adesea în Franţa, uneori în călătorie de plăcere, alteori pentru a consulta un medic sau pentru a-şi procura materialul necesar pentru pictură. Nu-i place Parisul, mai ales aşa cum se prezenta oraşul vara, când obişnuit Grigorescu întreprindea voiajul său. De aceea el pleca mai departe, pe malurile Senei şi ale Marnei, în Bretania, de unde vine cu câteva din cele mai fermecătoare pânze ale sale, fie că e vorba de vederile dela Vitré, asupra cărora vom re-

[1]) *Bătrână cârpind* (57), *Spălătorese pe marginea Senei* (184), *Bătrână cerşetoare* (199), *La Fântâna Sanguinel* (Pădurea Fontainebleau) (204), *Peisaj de pe marginea Senei* (208), *Interior de grajd* (219, azi la Muzeul Simu), *In pădure* (220'), *Un interior* (222), *O carieră de piatră* (235), *Cioban francez* (241), *Savoyarzi* (245), *Ţărancă franceză* (248), *Peisaj din Barbizon* (257), *Un dulap cu vase la Barbizon* (273), *O poartă la Brolle* (284), *Apunerea Soarelui la Barbizon* (289, azi la Muzeul Simu, *Peisaj cu stânci* (290), *Păzitor la Chailly* (295, poate cel din colecţia K. H. Zambacian), *O Ţărancă franceză* (301), *Mesteacăni la Barbizon* (305).

veni, sau din alte orașe de pe coastă, fie că e vorba de acele delicioase interioare bretone, pe care le expunea, dar pe care sub pretextul că sunt vândute, le refuza amatorilor. Personajul principal era adesea tot o femeie bătrână, ca în splendidul tablou din colecția Băncii Naționale, sau un copil, lângă o mobilă veche, pe care strălucesc faianțele, sau chiar în mijlocul unei grădini. Așa sunt, de pildă, o fetiță clipind din ochi, la soare, intimidată de prezența pictorului ce-i schițează silueta (colecția regală), ori un copilaș, abia văzându-se din iarba și florile ce-l înconjoară.

In toată această vreme și mai târziu, Grigorescu merge destul de des în Franța; uneori se oprește numai la Paris, unde își face provizii de material pentru pictat și unde își comandă și ramele tablourilor, sau încă pentru a vedea pe un prieten sau altul, pentru a consulta vreun doctor specialist, căci — cum se vede din corspondența ce ni-a rămas dela dânsul — ochii începuseră să-l supere de cu vreme și, pe drept sau pe nedrept, considera că are și alte boale. Pentru perioada după 1888 avem știri mult mai precise. Ele au fost publicate de mine sub titlul: *Corespondența lui N. Grigorescu* în Analecta, volumul II, în 1944. Din scrisori adresate unui prieten sau altuia, cele mai ales către Charles de Laforce, cel mai scump și mai intim dintre familiarii lui, celui în tovărășia căruia el se simțea cu adevărat bine, comparabil printre Români, ca afecțiune din partea pictorului, cu doctorul Grecescu sau cu Bernath-Lendvay, dar și din cele către William Ritter care, o bucată de vreme, a exercitat o adevărată fascinație asupra lui și a făcut din el tot ce-a vrut, aflăm destule lucruri nouă. Prin acele scrisori se pot urmări mai întâi deplasările sale. Ele sunt variate și numeroase. Parcurge Franța în lung și în lat, vizitează Sudul, odată venind din Italia, — o a doua călătorie italiană, deci, pe care n'o cunoșteau biografii de până acum —, când trece și prin Avignon, unde nu se oprește, spre regretul său, din pricina Mistralului ce sufla ca o furtună [1]), — altădată ca să fie împreună cu

[1]) Cf. G. Oprescu: *Corespondența lui N. Grigorescu, Analecta,* II, p. 28, 3 Mai 1899.

acel amic, pe care-l preţueşte aşa de mult, cu de Laforce [1]). Amintirea pădurii dela Barbizon, unde se aflaseră împreună; a unei case, unde compatriotul nostru intenţionase să se instaleze, cum făcuse şi altădată, revine şi ea, nu numai într'o epistolă dela de Laforce, dar şi într'alta, a altui cunoscut, un partizan al lui Gambetta [2]). La etapele de mai lungă durată dela Barbizon şi Marlotte, din regiunea pădurii dela Fontainbleau, trebue deci adăugată o a treia: la Bois-le-Roy. Apoi, ceva cu mult mai însemnat, afirmaţia de două ori repetată la interval depărtat, că el avea intenţia să se stabilească definitiv în Franţa [3]), odată în 1881, altădată în 1889. Această hotărîre, la care a renunţat, a fost desigur provocată de cine ştie ce nemulţumire saŭ ce rănire a susceptibilităţii. In 1897, tot din scrisorile lui de Laforce o ştim, el dorea să facă o ultimă mare expoziţie, după care să zică «adio picturii» [4]). Toate aceste ştiri, folositoare pentru determinarea caracterului lui Grigorescu, sunt precis confirmate în acea corespondenţă, din nefericire acoperind numai perioada între 1880 şi aproximativ 1900.

Tot acolo întâlnim numeroase alte amănunte, cum ar fi de pildă faptul că multă vreme el avea închiriat la Paris un atelier, pentru care plăteşte regulat chiria şi impozitele, ca orice locuitor stabilit în oraş, între 1882 şi 1894. El era deci în capitala Franţei acasă la el, mai mult poate decât în Bucureşti, unde nu-i plăcea şi de unde pleca de câte ori putea, iarna sau primăvara în străinătate, vara şi toamna, când nu era la Paris, prin colinele şi crângurile din judeţele vecine cu Bucureştii, prin Muscel sau prin Prahova.

---

[1]) *Ibidem*, p. 38: «Je suis à peu près dans l'état où vous m'avez vu dans le temps trop court, que vous avez passé avec moi». Les Martigues, 31 août 1897.

[2]) *Ibidem*, p. 25: «... et Rozan m'a déjà dit que vous pensiez avoir encore une fois une petite maison, comme celle de Bois-le-Roy», 16 nov. 1888, precum şi p. 22: «C'est donc là (Bois-le-Roy), que j'ai reçu votre lettre, c'est-à-dire au milieu de la Forêt (de Fontainebleau), où je vous ai rencontré pour la première fois, il y a longtemps, hélas», 5 juillet 1887.

[3]) *Ibidem*, p. 21: «Nous nous en revancherons bientot, comme vous avez manifesté l'intention, votre projet est toujours de vous fixer en France», 18 nov. 1881. Şi încă, p. 27: «combien je le serais davantage lorsque vous aurez réalisé votre projet de venir vous établir de nouveau et définitivement en France», 16 avril 1889. Sau, p. 30, unde îi spune că a auzit că prepară o vânzare de tablouri la Bucureşti, după care «vous nous reviendrez définitivement», 29 nov. 1889.

[4]) *Ibidem*, p. 37.

Mult mai mare valoare, fiindcă determină o nouă și generoasă temă în arta lui Grigorescu, este contactul său cu câteva orașe vechi din Bretania, mai ales cu Vitré. Aici trebue să ne mai oprim puțin, înainte de a încheia acest studiu. Vederile de orașe erau ceva comun în arta romanticilor, în deosebi cele în care se găseau resturi medievale, și mulți desenatori și pictori francezi le-au tratat cu o măestrie, cu un sentiment al grandoarei, ca și al misterului, cuprins în zidurile venerabile, cu adevărat impresionante. Nu însă cei dela Barbizon. Grigorescu, oprindu-se la această temă, se depărtează de aceștia și, ne mai avându-i de model, de unde să primească sugestii, își creează o manieră proprie. După cum în 1877 necesitățile rolului său de cronicar militar al războiului l-au silit, nu numai să se servească de creion, într'o măsură pe care cu siguranță n'ar fi cunoscut-o de n'ar fi venit peste el această obligație, ci și să ajungă la un fel de expresie rezumativă și deosebit de expresivă și de eficace, care constitue una din podoabele artei sale, tot așa vederile de oraș i-au impus condiții, pe care nu le-ar fi încercat și cu care nu s'ar fi acomodat în alte împrejurări. Nu vorbesc de scenele de interior cu personaje, tablouri superbe și pline de emoție, tratate toate cu măestrie, căci pentru ele s'ar putea spune că amintirea lui Millet nu i-a fost inutilă, ci de simplele vederi de oraș, cu străzile întortochiate, adesea în pantă, cu casele sprijinindu-se unele pe altele, toate invalide și toate într'un peș, cu paianta lor, ca și un schelet, înafară, în brun și gris, profilându-se pe un cer clar, în care se simte vecinătatea mării și unde se plimbă, ușori și străvezii, mici nori albi. Aici și în câteva alte pânze, inspirate și influențate în tratarea lor tot de prezența mării [1]), cu dinadinsul sau numai din întâmplare, ca o fericită coincidență de simțire și exprimare, Grigorescu se apropie mult de impresioniști. Faptul că prima sa călătorie la Vitré este din 1874 sau 1875 (din păcate Vlahuță acordă așa de puțină atenție datelor, iar V. Cioflec și mai puțină, încât cu greu ne recunoaștem în textul lor), adică din vremea când impresioniștii

[1]) Cf. din *Monografia* lui Al. Vlahuță, citată, de pildă frumosul mic tablou *Pe plajă*, p. 132 (ed. franceză), sau încă *La marginea oceanului*, p. 128.

înșiși își căutau drumul și erau departe de a avea popularitatea, fie și cea de scandal, de care se vor bucura mai târziu — numele nu și-l capătă decât tocmai în salonul dela 1874 — ne face să credem că cea de-a doua presupunere e justă, adică cea a coincidenței. Astfel și compatriotul nostru, este de bănuit, ajunsese la tehnica, de care se va servi atunci, aproape singur, cel mult examinând la unele Saloane, pe care le frecventa, pe unul sau altul din cei considerați azi ca predecesori ai impresionismului, poate pe Boudin. Este un exemplu mai mult de acel fenomen cunoscut în istoria artei, când anume tendințe estetice și inovații de tehnică plutesc oarecum în aer, sunt încercate cu timiditate de mai mulți artiști de o dată, până când cel mai curajos dintre ei, cel mai ingenios și mai cu fantazie, le dă forma elocventă, cea care de atunci încolo se impune și, în același timp, cea mai originală, rupând mai mult cu trecutul. In mijlocul unui mediu așa de nou pentru dânsul, cum erau marea și fenomenele de atmosferă în legătură cu prezența apei, și cum erau orașele venerabile concentrând în zidurile lor toată Istoria Evului Mediu, ce le văzuse născându-se, pictorul este obligat ca, odată cu schimbarea viziunii, să-și schimbe și felul de tratare. Cu acea frăgezime de sentiment și spontaneitate de manifestare care-i sunt proprii, el simte nevoia unei expresii directe, în fața motivului, ca și impresioniștii. Pentru ea inventează sau își amintește de acel fel de a picta expeditiv și just, în trăsături largi și energice, puse una lângă alta, de sus în jos, în linii paralele, evocând formele cu precizie și dându-le, când e vorba de persoane, o vibrație, de parcă le vedem mișcându-se în fața noastră. Așa pictase și Boudin persoanele minuscule, dar naturale și vii, de pe plajele Normadiei; așa pictase și Hervier, excelent pictor, cam uitat astăzi, vederile din diverse orașe franceze, pline de amintiri venerabile din Renaștere și chiar dinaintea Renașterii, așa pictau tocmai atunci Monet și Sisley, și ca ei va picta și Grigorescu, după toate probabilitățile fără să-i cunoască. O legătură cu cei mai în vârstă, la rigoare, cu Boudin și Hervier s'ar putea găsi; dar cu ceilalți? N'aș crede. Trebue să conchidem deci la o manieră personală, pe care

Grigorescu și-o făurește și o perfecționează, elocventă și nimerită pentru acele motive, pe care el le-a iubit cu pasiune și care poate de aceea constituesc în opera sa un punct culminant.

Barbizon și Vitré sunt deci două etape hotărîtoare în cariera maestrului, de care ne-am ocupat, fără de care opera sa și chiar arta românească ar fi lipsite de câteva din cele mai strălucite ale lor manifestări. Pădurea seculară, cu grupul de oameni ce făcuseră din ea unul din punctele de pe glob în care arta lua forme deosebit de nobile și de semnificative, și orașul micuț, cu locuitorii lui simpatici, dar rari și trăind oarecum înafară de vremea lor, în care imaginația vagabonda în voie, și unde Grigorescu se'ntoarce prin 1881, ambele așa de caracteristice pentru natura Franței și a locuitorilor ei, au exercitat o deosebit de puternică înrâurire asupra pictorului pe care, pe de altă parte, toți îl considerăm așa de reprezentativ pentru sufletul nostru. Intr'un fel, în el se elaborează sinteza între spiritul francez și cel românesc, cu însușirile proprii fiecăruia, iar rezultatul este acea pictură luminoasă, solidă, logică, bazată pe realitate și pe vieață, atunci când este cu adevărat expresia sinceră a artistului, ieșită dintr'o concepție optimistă, în care ne recunoaștem și care i-a făcut numele cunoscut în tot Apusul. Prin ea Grigorescu, pe care România l-a născut, dar Franța l-a format, a arătat celor ce au venit după el, exemplul lui fiind întărit și de autoritatea lui Andreescu, ce cale să urmeze pentru ca și opera lor, rămânând românească, să se adape dela singurul izvor care putea să-i fie profitabil, cel al Școalei Franceze.

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I, (1923—24)

TOMUL II, (1924—25)

TOMUL III, (1925—27)

TOMUL IV, (1928—29)

TOMUL V, (1930—31)

TOMUL VI, (1932—34)

TOMUL VII, (1934—36) :

TOMUL VIII, (1936—38):

TOMUL IX (1938—40):